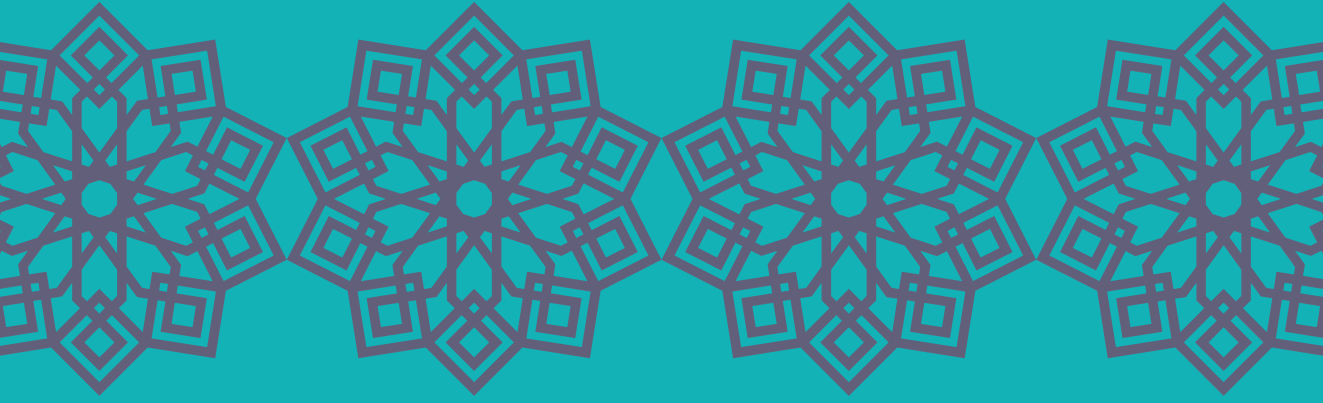

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi

Vol. 2 No.3 December 2016

www.politikarastirmalar.org

ISSN: 2528-9969

International Journal of Political Studies

(Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi)

December / Aralık 2016 Volume / Cilt 2 Issue / Sayı 3 p-ISSN: 2528-9969

e-ISSN: 2149-8539

www.politikarastirmalar.org

International Journal of Political Studies (IJPS) is an academical, periodic and refereed journal published on April, August, and December -three times in a year- by the Center of Political Economical and Social Research (PESA). The Journal publishes articles which are written in the discipline of social sciences like Public Administration, Political Sciences, International Relationships, Sociology, History, Philosophy, Psychology and Turkish Language. The Journal aims to help distribute, discuss and evaluate investigations and scientific studies by academicians, market and for those who are interested. The Journal is published on internet.

Permission to make digital or hard copies of part or all of the International Journal of Political Studies for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not distributed for profit or directional commercial advantage. No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, or stored in data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. Permission may be requested from the PESA Research and Publication Department.

Copyright © 2015 by PESA

No responsibility for the views expressed by authors and reviews in the International Journal of Political Studies is assumed by the editors or by the Publisher Center for Political, Economic and Social Research (PESA).

Contact Editorial Office

Address: Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Türkiye

E-mail: politikarastirmalardergisi@gmail.com **Phone:** +90 532 769 5899 **Fax:** +90 (264) 295 6233

Published by: Center for Political, Economic and Social Research (PESA)
Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA)

www.pesar.org

International Journal of Political Studies (IJPS)

Published by PESA, On Behalf of PESA the Owner is
Fatih YARDIMCIOĞLU

Editors / Editörler
Bünyamin Bezci
Serdar Güleler

Editorial Assistants / Editör Yardımcıları
Soner Tauscher
Fikret Topal

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Habib Ahmed, Durham University, UK
Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla Yayla, Haliç Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Emre Bağçe, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun Yılmaz, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Kaya, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem Kılıç, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman S. Öğün, Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Şevki Hakyemez, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Alev Erkilet, Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet K. Bayram, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap Çakmak, Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz Tomar, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Derda Küçükcalp, Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan Bıçkı, Muğla Üniversitesi
Doç. Dr. İrfan Haşlak, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. C. Duran Uzun, Çankaya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Edip Bekaroğlu, İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fikret Çelik, Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş, Sakarya Üniversitesi

www.politikarastirmalar.org

CONTENT / İÇİNDEKİLER

Makaleler / Articles

Islamic Politic in Contemporary Indonesia	1
<i>Endang Turmudi</i>	
Tolerance, Migration And Hybrid Identities: Normative Reasoning Of Intercultural Dialogue In A Blurring Structure	10
<i>Armando Aliu, İlyas Öztürk, Dorian Aliu, Ömer Özkan</i>	
The Role of Turkey toward a Regional Human Rights Arrangement in Asia	23
<i>Mücahit Aydın</i>	
Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim	31
<i>Abdulkadir Aksoy</i>	
Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Politikalarında Etkili Olan Temel Dinamikler	38
<i>İsmail Akyüz</i>	
Avrupa'nın Mülteci Politikası	59
<i>Zehra Hopyar</i>	
Güncel Raporlar Işığında Avrupa'da Yükselen İslam Düşmanlığı	68
<i>Büşra Kepenek</i>	
Son Dönem Almanya'sında Yabancı Hakları Tartışmaları	74
<i>Soner Tauscher ve Bünyamin Bezi</i>	
<i>Çeviri / Translation</i>	
Girid Kanûn-i Esâsîsi	90
<i>Abdullah Özçelik</i>	
<i>Kitap Değerlendirmesi / Review</i>	
CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol – Yunus Emre	101
<i>Soner Tauscher</i>	
Yeni Dünyalar Eski Metinler – Anthony Grafton	103
<i>Şebnem Korkmaz</i>	

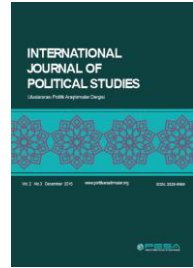
INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

ULUSLARARASI
POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

December 2016, Vol:2, Issue:3
e-ISSN: 2149-8539

Aralık 2016, Cilt:2, Sayı 3
p-ISSN: 2528-9969

journal homepage: www.politikarastirmalar.org

ISLAMIC POLITICS IN CONTEMPORARY INDONESIA

Endang TURMUDI

Prof. of Sociology, Indonesian Institute of Sciences, The Research Center for Society and Culture,
endangturmudi@yahoo.com

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords:

Islam
Politics
Nationalism

Indonesia with a population of more than 90 percent Muslim is not an Islamic country, regardless an ongoing efforts among some Islamic leaders to implement Islamic shari'a (Islamic law) in people's everyday life. The political efforts of Islamic parties did not reach the maximum, as their vote achievements tended to be decreasing from around 43 percent in 1955 to 31.41 percent in 2014 election. Nevertheless, the idea to implement Shari'a is still alive, and some small Islamic organizations even voiced and fought for the establishment of an Islamic State. Moreover, radicalism also resurfaced, because not only is there supporters of Islamic State in the society but also their communication with Muslims in the Middle East is strengthened. The mainstream Islam in Indonesia, however, not only railed radicalism, but also rejected the ideas of the Islamic state. They are, instead, determined to make Indonesia as the country with the secular ideology, i.e. Pancasila, not Islam. This situation continues to heat up because in addition to the fact that the mainstream Sunni Islam is under attack from the Wahhabis they are also interfered with the presence of followers of Shi'ite who disturbed their ideology and practice of worship.

© 2016 PESA All rights reserved

INTRODUCTION

The desire of Muslims to establish Islamic State of Indonesia can be understood, given the fact that they constitute the majority, accounting up to more than 90 percent. Moreover Islam, as well as Hinduism and Buddhism religions had an impact on society and established them as a religious community. This is a result of a long process committed by Islamic preachers as well as politics surrounding the lives of Muslims. In addition to the fact that Indonesian Muslims have ever established kingdom of Islam in the early days of its presence in some of the region called Indonesia now, the long years of Dutch colonialism has made Islam used as a symbol of resistance and become a community identity that distinguishes them from the Dutch commonly called as the infidel exploiting the wealth of the Indonesian's land.

This long experience of Muslims eventually shaped them as a strong religious community, which has always turned to the source of their religion for anything in their lives. For Muslims, an Islamic life is a dream that should be pursued, which means that it should be the source and values of Islam enriching their life, including their political life. At the time of Indonesia's independence, Islamic political parties have been made as a good vehicle to convey their aspirations and to articulate their interests. Nevertheless, their ideals to apply Islamic law and especially to establish the Islamic state continues to decline, as seen from the unpopularity of Islamic parties in the presence of Indonesian society.

This article will discuss why the idea to implement Islamic shari'a (law) or mainly formalization of Islamic law did not get the support of the majority and the main stream of Indonesian Islam. How the idea of Islamic shari'a was rolling in Indonesian politics and was championed by Muslim politicians will be a focus of attention and discussion in this article.

1. The Return Of Islamic Politics

In the days before Indonesia's independence from Japanese occupation in 1945, the discussion about the ideology for the basis of the State was quite warm. Islamic circles in the so-called committee 9 wanted Islam to be placed as the ideological basis for the State, while the nationalists and especially non-Muslims rejected it. Although 8 out of 9 members of the committee were Muslim, the committee finally decided and chose Pancasila¹ as the state ideology, not Islam as proposed earlier. This decision showed that the Islamic leaders in the committee were more inclined to promote unity rather than imposing the will to make Islam the basis of the State. They realized well that the people to be formed in the region of Indonesia were plural in terms of their religions.

This fact demonstrates that on the one hand there is a desire of Islamic leaders to establish a state ideologically based on Islam. This means that Islam will be a source of law that governs all aspects of national life and of course also the life of society in general. Islam in this matter would be a reference - through formal political decision - for all regulations that will be enforced in the Indonesian State. On the other hand, the fact it also shows the extent of the tolerance of the founding fathers mostly Muslim by making the mutual interest of the nation above factional interests. In this respect their desire to implement Islam completely, including to make it as the basis of the State, must be set aside for the sake of unity as one nation among the existing various groups.

Nevertheless, with respect to the suggestion that the Indonesian people establish political parties, Islamic leaders then set up a political party with Islam as its base. In this case Islam was used as the party ideology that became a benchmark or a guiding principle in achieving the ideals of Islamic society that is prosperous or the so-called "baldatun thoyyibatun wa robbun Ghofur". Through several Islamic parties, the Islamic leaders who based their politics on the interests of Islam with the aim of "Izzul Islam wal Muslimins" (the glory of Islam and all Muslims) actually have some limited targets of struggle. In this case what they were doing was the efforts to apply Islamic shari'a (law) in society. They seemed to be absent from talking about the Islamic State, at least they put it and kept it in the mind and did not use it in their political discourse.

Masjumi was a big Islamic political party that took part in politics in the early years after independence until 1960 when it was dissolved by President Soekarno. Together with other Islamic parties, the Nahdlatul Ulama, this Islamic party fought and competed with other parties and strived to bring the Muslims as a political force of the nation. Especially for the Masjumi, the attempt to color the nation and the country with Islam had become their political agenda. Although both were to hold Islam as the ideology of the party, they turned out to have differences in practical political vision. Therefore, in many cases they also competed for profit and political victory. However, because the supporters and politicians of the Masjumi were derived from two different Islamic groups, which led to internal conflict, some of its exponent then established Nahdlatul Ulama² in 1952, a party that competed with Masjumi in the 1955 elections.

The views that were very Islamic centric were coloring Masjumi politics, while NU Party showed a rather nationalistic stance by directing the political interests of the nation at large. Competition and even conflicts often occurred between the two Islamic parties. They had different political thought and value resources made as their political grip. While Masjumi held strong Islamic thought and democratic socialism, NU party in this case always referred to Islam and Javanese traditionalism (Feith, 1970). Thus, although both were Islamic parties they had a different political agenda. In this case the politicians

---

¹ lit. means "The Five Principle", i.e. Believe in God, Just and Civilized humanity, the Unity of Indonesia, Democracy, Social Justice

² Nahdlatul Ulama (NU) was a socio-religious organization when it was established in 1926. But in 1952, the ulama establishing the party changed it to political party named "Partai Nahdlatul Ulama".

of Masjumi derived from Islamic groups commonly called modernists, especially Muhammadiyah (see Noer, 1998) and Persis which were much affected by the Wahhabis, while the politicians of NU was wholly derived from the traditionalist Islamic groups.

In the 1955 election, the nationalist parties as a groups were stronger than the Islamic parties. Of the four major parties that existed, Masjumi and NU received national vote share of 20,92 and 18.41 percent respectively (Turmudi, 2006). Two nationalist parties with their political thought that was derived from Javanese traditionalism, i.e. the PNI and the Indonesian Communist Party, received a vote share of 22.32 and 16.36 percent respectively. When comparing overall strength of Islamic parties and that of nationalist parties, the whole Islamic parties only obtained a vote share of 43 percent. Despite often involved in conflict, both Masjumi and NU were standing as the parties fighting for the interests of Muslims in Indonesia without requiring an Islamic state

Suharto who rose to be president in 1966 seemed to position Islamic parties as the dangerous rival. In 1973, after he was successfully elected officially as a president with the support of Golkar that won absolutely the 1971 election, Suharto engineered to merge 10 political parties contesting in the election to just three political organizations. Four Islamic parties, including NU that obtained 18.41 percent vote share in the 1971 general election, were fused into the United Development Party, and five nationalist parties and non-Islamic parties were united to form the Indonesian Democratic Party. On the other hand, Golkar, Suharto's political machine remained standing as a political organization.

The 1977 general election showed that the Islamic party of PPP received about 29 percent vote share. This election that was full of cheating showed that Islamic party was the main rival party of Golkar, which not only competed to get higher vote but also provided resistance to fraud or injustice engineered by Golkar supporters. Suharto who felt alarmed by the strength of Islamic parties issued a policy of floating mass, where people at the grassroots were not allowed to play politics rather than just ones every five years, i.e during the elections. This policy clearly cut the PPP as an Islamic party from its supporters at the grassroots. Moreover, Suharto also later introduced a single ideology policy in 1984 in which all the organizations that existed in Indonesia might not use ideology other than Pancasila. This means that the Islamic party of PPP should replace its Islamic ideology with Pancasila, which means that the party was no longer an Islamic party. Suharto effort was successful, and PPP party in the 1997 election only gained a very insignificant vote share.

The emergence of Islamic political power in the 1999 elections signaled a change or shift in the map of Indonesian political power. What is certain is that Islam by that time looked like a considerable political force. This is evidenced from the influence of Islamic circles to power and especially by the development of Islamic societies themselves. In the power stage, three high state positions have been filled by devout Muslims: the position of President was filled by Abdurrahman Wahid and the Head of People's Consultative Assembly was occupied by Amien Rais and the House of Representatives was led by Akbar Tanjung. With this fact, the influence of Islam was attached to the first two of the above prominent politicians - albeit with different directions - as both were former leaders of the two largest Islamic organizations in Indonesia.

This Indonesian politics seemed to resemble a period of liberal democracy marked by ideological rivalry. Clifford Geertz (1965) and Herbeith Feith (1970) describe it well, where maps of political support from the Indonesian people for the existing political parties was based on their ideological orientation popularly called "aliran" (lit. stream). The parties formed by the time preceding the 1999 general election were still depicting a variety of 'aliran' that existed in the 1950s with a few changes. The parties had a relationship genealogically with the three major parties that existed at the time of liberal democracy. PDI-P, for example, inherited the tradition of PNI, while PKB was to convey NU's politics and PBB was the incarnation of Masjumi. Hence, the political polarization that occurred preceding the 1999 election was similar to what happened in the 1950s in which several competing ideologies had influenced people's political orientation. What is not there was a party with communist ideology. So, it was Islam and Javanese traditionalism that had a major effect on Indonesia's political polarization in which the former very clearly had influenced the political orientation of devout Muslims, and hence it had become a source of influence on the parties smelled of Islam. The Java traditionalism, on the other side, had influenced on the secular nationalists. In other words, two major groups were

dealing to fight, namely those who were affected by Islam and those who were influenced by nationalism based on Java traditionalism.

Nevertheless, it should be emphasized that regardless of the similarities among the Islamic parties to use Islam as a factor or symbols that could attract the Islamic community to give supports, the existing Islamic group had politically already been polarized into various streams. This also answered the question that the emergence of political Islam does not necessarily expressed the real strength of Muslim society, because basically the appearance of specific Islamic groups in the power stage is not supported by other Islamic groups, or at least it can be said that the political power of Islam spreads and is held by certain groups.

2. Islamic vs Nationalistic Parties

Having received less serving to participate in politics for 32 years of Suharto's rule, Muslims make a political comeback during the "reforms" following the fall of Suharto from the presidency. The Islamic leaders were then busy to establish Islamic political party, as part of the democratic euphoria, so that 18 Islamic political parties out of 48 parties took part in the 1999 elections. The presence of these political parties indeed marked a major change in Indonesian politics, because during his rule, Suharto only allowed 3 political organizations. In the 1999 elections, considered the most democratic election, the Islamic political party leader had been determined to get seats in parliament, where they aroused people's emotions and assumed their political struggle as part of the struggle of Islam.

Islamic parties attempted to gain public support by burning their emotions and claimed themselves as the party of containing Muslims. In this case each of the Islamist party claimed to be the most to fight for the ideals of Muslims. Moreover, such a party's claim was expressed in a way to discredit the Islamic community regarded a somewhat less Islamic in orientation. The NU's party of PKB, for example, was often under attack from Islamic groups from another party, resulting from its claims as not an Islamic party. Therefore, disputes or veiled conflicts between Islamic party leaders occurred, coloring mass media. This conflict at once proclaimed the differences between Islamic parties on both their political goals as well as their interpretation of Islamic sources that they used in politics.

During the campaign period, Islamic parties received support in some urban areas. United Development Party (PPP), for example, still received some sympathy from devout Muslims, although there was a decrease in support for some of them even to leave the party by supporting another new Islamic party. The same held true with the PBB (Crescent Star Party) and PK (Justice Party), which received enough support from urban Muslims, despite their disappointing acquisition in the elections. However, in comparison with the PDI-P's, the Islamic party 's attainment was far from significant. The PDI-P received tremendous support and became the most popular party during the campaign. Megawati, as a daughter of Sukarno - the Indonesia's first president - who became the leader of the PDI-P had attracted the less devout Muslims and the non-Muslims. Megawati always received great support wherever she campaigned. The streets in Jakarta were filled with her sympathizers. Of the three rounds during the 1999 election campaign, the streets of Jakarta, has been transformed into a sea of red supporters of PDI-P.

Public support for the PDI-P during the campaign constituted a threat for the efforts to restore Islamic politics in the Indonesian political stage. Encouraged by that concern, some Muslim leaders tried to make political maneuvers in order to prop up the pace of the popularity of the PDI-P. Five days before the election, some Islamic leaders were digging that PDI-P candidates were dominated by the non-Muslims. The Indonesian Council of Ulama (MUI), for example, issued a 'taushiah' (religious advice) for Muslims to support only candidates who were Muslims. The obligation to support Muslim candidates according to this 'taushiah' constituted religious demands. This MUI 'taushiah' spread to various areas, which made the PDI-P leaders furious. In some areas, the activists of PDI-P were beating some mosque activists, resulting in the feuds with devout Muslims (supporters of Islamic parties).

From the above description it can be said that the Islamic leaders who were members of the Islamic parties were very worried over public support for the PDI-P. This concern stemmed from their lack of desire to be led by those who paid less attention to Islam. The PDI-P victory in the elections was regarded as an opportunity to lead the nation. According to leaders of devout Muslim, the PDI-P leadership would

not be different from Suharto's leadership for 32 years. The PDI-P, when in power, would not notice and would even marginalize the devout Muslims. They would never have the attention to Islam. This might happen because most of the PDI-P cadres were nominal or less devout Muslims and many of them were non-Muslims.

During the New Order government, the leaders of the PDI-P (when it was still intact named PDI) never fought for Islam. In fact, they are considered against what was championed by Islamic circles in the PPP. Therefore, according to Ahmad Tirtosudiro (a figure of Indonesian Muslim Intellectual or ICMI), the victory of the PDI-P would be very detrimental to Muslims because this party would influence the legal considerations (Islam) which has been filed by Muslims and affect the daily life of the Islamic community, including the fields of religion and culture (Media Indonesia, 06/16/99). To confront PDI P in this 1999 election, Ahmad Tirtosudiro advocated to raise the coalition of Islamic parties and formed the opposition.

Another concern of the Islamic circle was that the PDI-P was the reincarnation of PNI which most of its followers was the "abangan" or nominal Muslim (see Geertz and Feith, 1970). PNI was a nationalist front having different ends and means even was in conflict with Islamic parties. This concern has prompted Muslim leaders to forge a joint force. They continued effort of deterrence against PDI-P after the party won the competition in the 1999 elections. They affected public in order that Megawati (the presidential candidate of the PDI-P) was not elected by the People's Consultative Assembly to become the president. In few weeks preceding the presidential elections they raised issues concerning Islam's advice requesting that the state be not led by a women. This issue is emphasized and underlined by the MUI through its "tausiah". The same advice was delivered by the PPP as an Islamic party.

Because until the presidential nomination period there was no candidates from the Islamic party nominated for President, some Muslim leaders then turned to Habibie. Nominating Habibie who was supported by Golkar was the way to tackle Megawati's presidency. Although Habibie was the heir of the New Order that was corrupt and full of violence, he was still considered good enough since Habibie was ICMI figures. They supported Habibie on behalf of Islam, and some of the supporting groups were ready to wage jihad to push Habibie become president.

The last kick played by the Islamic parties to scuttle Megawati was by making a front called "central Axis". This front proposed another cadre for president different from that proposed by PDI-P and that nominated by Golkar. Through this front almost all Islamic parties supported the filing of Abdurrahman Wahid as a presidential candidate. This political action was the climax of competition between Islamic and nationalists parties. The front had united its members to face two candidates from among the nationalists who had great support because they won a lot of seats in Parliament. Efforts of Islamic circles finally succeeded after Abdurrahman Wahid defeated Megawati. Wahid victory over Megawati was greatly helped by the inclusion of the Golkar supports into 'central axis' after Habibie was to resign.

With the emergence of Abdurrahman Wahid as the president of Indonesia, the political competition seemed to be won by the Islamists. This victory gave a great hope that what he fought for, or to be achieved by political Islam will be realized. In addition, this victory was also simultaneously soothing Islamic circles, so for a while they get rid of their narrow political interests. The question is whether Abdurrahman Wahid would provide a great space for groups of Islamic parties to realize their political ideals? As was known although he was a scholar, he was also a democrat who paid attention to minority group among people of Indonesia. He explicitly included political direction through the establishment of PKB claiming the party as not Islamic. It seemed that the victory attained by devout Moslems did not leave a big way for the parties to realize their Islamic ideals, because on the other side Abdurrahman Wahid was forced to step down by his colleagues derived from Islamic parties that previously gave him a great support and choose him as the President of the Republic of Indonesia

3. A Voice of Muslims

Political reforms have indeed changed the political map and Islam in general in Indonesia. A wide variety of Islamic organizations emerged today even that trans-national in character. There are organizations that clearly have the same name with that in the Middle East, so that these organizations in Indonesia give an impression as the former's branch. There is also an organization that only its spirit

and ideals similar to that in the Middle East, while the name is different. What appears is that the reforms seemed to give room for any political ideas to compete. The Islamist idea that was prohibited during Suharto's reign is now emerging and become the movements among the fundamentalists. They no longer talk about the application of Islamic law or to formalize it by which Islam became the source of law or even the constitution of Indonesia, but carry the idea of an Islamic state or Islamic caliphate.

Of the many Islamic parties that exist in Indonesian politics, only PPP (United Development Party) that consistently makes Islam as its ideological base. Thus, this party is the Islamic party that seems to have right to claim as amplifying the voices of Muslims. What was surprising is what was done by a party regarded very Islamic. The party concerned is the Prosperous Justice Party that also changed its identity into an open party. Such open parties not only don't make Islam as their basis but also have recruited people of other faiths as a leading exponent of the party. In the absence of differences between the Islamic and the more nationalist party, then the program or the promises expressed in the election campaign by the former is no longer with the aim of "Izzul Islam wal Muslims". This change has led some supporters fled and became supporters of other parties that in terms of their program could be more interesting. That's why the 2009 election showed that the attainment of Islamic parties decreased significantly compared to that in previous elections. PKB as a big party of devout Muslims that might receive support from member of NU only obtained 4.9 percent share of the votes.

Another thing that causes a decrease in supporters' sympathy is the behavior of the party's elites who are no longer guided by ethics or values of Islam. Corruption is the most common morality decline that hit the members of Parliament of the Islamic parties. Although the ulema as the reference of the religious organizations assert about the illicit nature of corruption, the members of Parliament who become politicians of Islamic parties were still involved in corruption. The former Chairman of the Prosperous Justice Party has even been sentenced for corruption. Islamic community at the grassroots level is still expecting the presence of the party leaders with high morality. They squawk "How's the party leader willing to fight for Islam if honesty and integrity are no longer at their disposal". Therefore, the idea of the struggle for Islam is missing in the discourse of political parties, while those still voicing it are just small parties whose sounds are not meaningful. United Development Party, which used to be the political mouthpieces of the Muslims have been hit by conflict throughout its life so that the party has a lack of support. In the post-2014 elections, the party also broke into two leaderships, so that its elites no longer think about the struggle for the Muslims, because they are only thinking of their political interests.

In the midst of the weakening of Islamic political parties, the idea of the application of shari'a and even the establishment of an Islamic state is in fact voiced by Islamic organizations. They have also recently been born at the time of political reforms following the step down of President Suharto. Additionally, these organizations are also part of the trans-Islamic organizations or local organization inspired by international Islamic political movement. Two Islamic organizations are Majelis Mujahidin Indonesia and Hizbut Tahrir Indonesia. Majelis Mujahidin is local because it is not a part of the international organization. Nevertheless, the main exponent of this organization is involved in activities at the international level. The founder of this organization is Abubakar Ba'asyir, a figure involved in the formation of Jemaah Islamiyah, Southeast Asian chapter. Both of these organizations even envision the establishment of the Caliphate Islamiyya, which is a form of Caliphate State covering a wider area and is not limited to the territory of Indonesia. Perhaps what they hoped was the establishment of an Islamic empire similar to the Caliphate of the Ottoman Empire, which covered the entire Middle East region. But because they move in political discourse and not included in practical politics, where their ideas can be debated in a political official in parliament, these ideas lack the strength as well as support from the community. Besides Hizbut Tahrir Indonesia is not a political party or unwilling to establish a political party, its leaders are somewhat anti-democracy or do not trust democracy, and maybe they did not participate in the elections in Indonesia.

The poor acceptance of the idea of Islamic State and not to mention the Islamic caliphate is the fact that the mainstream of Indonesian Muslims, as represented by Nahdlatul Ulama, which is currently the largest socio-religious organization, do not want to form an Islamic State. NU has determined that Indonesia is not a religious state. As it has been decided by the founding fathers of Indonesia, in which NU leader was a member of the commission 9 deciding the state ideology, the state ideology is

Pancasila. NU has reaffirmed the position of Pancasila as the basis for the State on its congress in Situbondo, East Java in 1984.

Apart from the provision of mainstream Indonesian Muslims who chose Indonesia as a democratic nationalistic country, some small circles persisted in their desire to establish an Islamic state. Because the official political channels no longer provide a place for discourse and indeed no party are considering it, they use other means that later plunged in radicalism (see Turmudi, 2006). Although it is very political, such a movement did not have the basic foundation of socially acceptable to the Indonesian. According to them the State and the Indonesian government did not hinder anything to do with Muslim religious practices. Even with the development of Islam in Indonesia, the state have now approved many institutions established for the Muslim interests. There are now Islamic banks and Islamic religious courts, though with a limited scope of work.

Nevertheless, recent developments show that with the coming of trans-national organizations, the spirit of Islamism is consistently alive. The organization prohibited by the government a long time ago is revived and has moved people to work with the idea of Islamic state. The NII front man (Indonesian Islamic State) is now entering the campuses, so as to create a cadre of young Muslims who are not only fanatic in Islam but also obsessed with the idea of the Islamic state. They oppose the current government tacitly assuming the Indonesian government as infidels. The same was done to other Muslim communities outside them. They consider that the right people in obeying Islam are those who have idea to establish an Islamic state.

CONCLUDING REMARKS

Political Islam in Indonesia is often misunderstood by associating it with the strict application of Islamic law and even being linked with efforts to establish the so-called Islamic state. Indonesia's history noted that some communities in Indonesia are desirous that the State put on the laws of Islam. In this case Islam was formalized and served as a source for the laws of the State. Moreover, there are also members of the public who want an Islamic State, in which Islam is not only used as a source of laws but also the State is expected to be formally Islamic.

Those desires actually are reasonable and understandable, considering that Islam had taken root in society. In addition, Islam is a religion of the majority, accounting for about 95 percent of the entire population of Indonesia. Nonetheless, political Islam is not dominant, because it is the secular thoughts that dominates and directs the State of Indonesia. The effort to formalize Islamic Shari'a through a political decision was never accepted by politicians although they are Muslims. So, the desire to establish an Islamic State is even just a dream of a small fraction of Indonesian Muslims.

In the history of the Indonesian people do once stood Islamic empire, and even the introduction of Islam to the community is initiated by the presence of the Islamic kingdom. Although culturally Islam is rooted in society, its political strength is missing or removed in the historical process that gave birth to Indonesia. The presence of the Dutch for 350 years as a colonial ruler in the region called Indonesia has contributed to the weakness of political Islam in the future. Dutch with all his rigidity has managed to create indigenous elites secular because Islam has evolved in discrete areas as a result of suppression by the Dutch during its colonial occupation.

The awakening of the people of Indonesia in the 20th century, therefore, was the result of the collective consciousness of its various elements. During the period of this resurgence, competition between the elites of Islam and those who tend to be secular was inevitable. Even with modern education they have obtained, the elite seemed to be more dominant than those of Islamic oriented. The secular elites were those succeeding education in the Netherlands, while Islamic elites were those graduates of Islamic schools traditionally devoted to learning Islam. The Islamic elites at the end of Dutch colonial periods remained more suspected because during that time they often put up a fight in which Islam has been used as a symbol.

It must be recognized that the Islamic elites were eager to make Islam as the foundation of the State. At least that's what they could do on the eve of Indonesia's independence. But the majority of the secular elites in the leadership of the youth movements who became the founding father of Indonesia has beat

the desires of most people. Of the nine members of the committee, that convened to formulate the basis of the State of Indonesia, only one person affiliated with non-Islam. But of the eight people who were Muslims only four who really wanted to make Islam the basis of the State. The failure of these people in making Islam as base of the state seemed to be based on their tolerance towards the non-Muslims, so that the committee 9 then decided to make Pancasila as the basis for the State of Indonesia, instead of Islam.

The decision to choose Pancasila as the foundation of this country is a momentum that then determines the position of Islam in the political life of the state of Indonesia. Although the Islamic politicians are trying to fight for Muslims interests, political support for them was not great. From the results of the elections considered the most democratic in 1955, the major Islamic parties had just obtained 43 percent vote share. In this case only devout Muslims supported for Islamic parties, while the majority of Indonesian Muslims is less Devout where the tendency to practice Islam is very minimal, especially in support of political Islam.

When political reforms were conducted in 1998, Islamic parties as had a great support in the elections held a year later. The transition from authoritarian to democratic rule has brought a new spirit among the Muslims to fight through politics. In the 1999 elections, Islamist parties emerged and gained support quite large, because the New Order government's party, Golkar, has dropped its prestige and even many politicians proposed it to be dissolved. The decline in the acquisition of Golkar as the party of the ruling secular authoritarian was resulted from the return of Muslims forced to vote for the party in the previous elections who are now voting for the Islamic parties. That is why the election seemed to bring back the ideological competition that characterized Indonesian politics in 1950s in the periods of liberal democracy.

But apparently that spirit lasted only briefly and only to accompany the democratic euphoria that characterizes the Indonesian people since in the next election the votes obtained by Islamic parties dropped significantly. The obtainment of a party from among the traditionalists for example, dropped continuously from 13 percent in 1999 elections to 4.9 percent in the election of 2009. Thus, compared with the acquisition of Islamic parties in the 1955 general election and at the same time public support for political Islam, Islamic party acquisition this times shows the lack of public support. This also shows that the mission of the struggle of political Islam lacks of support.

Indeed, there are many factors that cause it. The first factor is the passion of Islamic polities that is not developed by the Muslim elite. For example, the Islamic parties have been turned into open parties that means no longer Islamic. Currently, only one party that explicitly claims to be the party of Islam, namely the PPP. The party that is supposedly very Islamic, namely the PKS (the Just and Prosperious Party) has turned ideologically into an open party. With these changes some exponent of these parties come from other religions. In this case the parties are the same as any other secular parties. Secondly, the parties were established with different ideologies. There are some with Sunni tendency, but some others are leaning to Wahhabi. Differences in understanding their religion are clearly carried over into the "political Islam" which they fought.

The differences in the understanding of the religion have led to the emergence of conflict in society. Movements propaganda carried out by certain Islamic groups have responded by other groups. Because certain groups feel the most correct in understanding and implementing Islam, then to blame other groups became commonplace behavior. Later came the Shiite group that led to the conflict increasingly widespread among Muslims in Indonesia.

Political Islam championed over the years, especially by Islamic parties, actually limited to the Islamic sharia formalization efforts. In this case the shari'a would like to serve as a source of law and its implementation have the political strength. So far it never appeared formal political efforts that exceed it. But lately, with the advent of organizations with trans-national character, the voices that wish to establish the Islamic State has also been sounded loud. Hizbut Tahrir Indonesia even wants to establish the Islamic caliphate, as heard in their propaganda. It's just sometimes a bit odd that their efforts were not accompanied or through the political terrain, as Hizbut Tahrir does not believe or even it reject democracy. They did not participate in the elections and did not want to establish political parties.

BIBLIOGRAPHY

Feith, H. 1970 "Introduction". In Feith and Castle, Lance ed. *Indonesian Political Thinking, 1945–1965*. Ithaca: Cornell University Press.

Geertz, Clifford 1960. *The Religion of Java*. Glencoe: The Free Press.

Noer, Deliar, 1998. *Gerakan Modern Islam di Indonesia 1900-1942*. Jakarta: LP3ES.

Turmudi, E (2007) *Struggling for the Umma: Changing Leadership Roles of Kiai in Jombang, East Java*. Canberra: ANU Press.

Turmudi, E, Riza Sihbudi, ed. (2006) *Islam dan Radikalisme di Indonesia*. Jakarta: LIPI Press.

Woodward, Mark et.all. A New Cultural Path for Indonesia's Islamist PKS. July 7, 2011 Report #1102 Consortium for Strategic Communication Arizona State University

Turmudi, E ed. 2008. *Jejak Langkah NU dari Masa ke Masa*. Jakarta: Luna Kreasisndo

TOLERANCE, MIGRATION AND HYBRID IDENTITIES: NORMATIVE REASONING OF INTERCULTURAL DIALOGUE IN A BLURRING STRUCTURE

Armando ALİU

MA, PhD Law Fellow, Department of International Commerce and the EU Law, Graduate School of Foreign Trade, Istanbul Commerce University, armando.aliu@alumni.uni-heidelberg.de

İlyas ÖZTÜRK

Prof. Dr., Department of Translation Studies, Faculty of Arts and Sciences, Sakarya University, ozturk@sakarya.edu.tr

Dorian ALİU

MBA, PhD Candidate, Department of Business Administration, Institute of Social Sciences, Canakkale Onsekiz Mart University, dorianaliu@gmail.com

Ömer ÖZKAN

Prof. Dr., Faculty of Law, Istanbul Commerce University, oozkan@ticaret.edu.tr

ARTICLE INFO

JEL Classification Code: F22,
K1, K33, K37, K42, O15

Keywords:

Tolerance
Migration
Hybrid Identities
Intercultural Dialogue
Sociology of Law

ABSTRACT

The aim of this study is to proof the argument – i.e. ‘there are significant linkages amongst tolerance, hybrid identities and migration.’ These linkages can be comprehended by means of conceptualising extensions of hybrid identities in aggregate trans/inter-migration processes. It can be put forward that arising hybrid identities are embedded in a blurring structure of thoughts, beliefs, states of affairs, facts, belongings and so forth. From multiculturalism and cosmopolitanism viewpoints, it is argued that tolerance and migration ought to be analysed in frame of sociology of law, human rights, international migration law, and of course the European Union law. So far, normative arguments and soft law approaches are very much well integrated with social aspects of migration, tolerance, identity and culture. In this context, the study examines to what extent cultural and human components are protected by law in multiple levels from an interdisciplinary perspective. In this framework, it is crucial to raise the research enquiries: What are possible criteria for the limits of tolerance? To what extent tolerance is related to human rights and morality? What ought to be the limit of tolerance towards hybrid identities in multicultural and cosmopolitan societies? In a consistent manner, the criteria and standards developed by some leading scholars were reconstructed and discussed throughout this paper. These criteria and standards are both moral (part of a universal system of morality) and legal (international, supranational, or national – i.e. constitutional). In order to apply such standards their validity was discussed (i.e. the respective normative power has the norms at the various levels). In the case of morals, their difference to particular ethnic systems was established (i.e. criteria by which the two can be distinguished). Then the research argument was elaborated on whether and how the legal standards comply with the moral standards, how national standards comply with supranational or international standards. Likewise, the study highlights the crucial contributions of “World Society and World System Paradigms” that are associated with social space, global civil society, cosmopolitanism, ethnic diversity, cultural hybridity, human rights activism and public sphere. Recent debates in Refugee Studies (e.g. Syrian Refugee Crisis, Dual and Multiple Citizenship Issues and so forth) highlight the fact that the European Union needs to consider new aspects of tolerance for hybrid identities and tolerate cultural rights of hybrid identities, create cohesion in communities and establish intercultural dialogue amongst home-states and host-states. Sanguinely, the efforts of hybrid identities are strengthening the relations between home-host states and these ought to attract some considerable attention. The authors of this study hope that their endeavours may contribute somewhat towards that.

INTRODUCTION

The tolerance notion and the meaning of toleration first had arisen in the 6th century (B.C.) in Eastern Civilisations and in the 15th century in the Western Civilisations.¹ The very basic distinction amongst the Eastern Tolerance and the Western Tolerance is that the Eastern Tolerance had emerged in proto-historical theological thoughts, beliefs and philosophies (Barnard 1855; Cranmer-Byng 1906; Dawson 1915; Horten 1912, 1913; Jamil-Ur-Rehman 1921; Köprülü 2013; McPharlin 1939; Müller 1875; Riegel 2013; Mevlânâ 2005; van Norden 2014; Worms 1900).² Western Toleration was transformed in the Renaissance Age and Protestant Reformation in modern form.³ It took approximately 2000 years for the transformation of Eastern Tolerance into a Western form. An interesting point is that the Western Tolerance emerged as an instrument of states which are more interested in using it for stabilising conflicts, enhancing authority, boosting legitimacy power, extending the content of soft law and ensuring harmony in civil society. In other words, the Western Tolerance is seen as a legal tool that enables a harmonisation mechanism over people.⁴

Habermas supports that tolerance emerged as a consequence of the division of religious sects in Europe during 16th century and religious tolerance was transformed as a legal notion between 16th and 17th centuries. Moreover, political virtue strengthened the legal dimension of tolerance (Habermas 2005). That would be absolutely precise if we consider Eastern Tolerance as “positive tolerance” in terms of transcendental-hermeneutic sense. In contrast, Western Tolerance can be perceived as “postmodern-pragmatic tolerance” in terms of the limits of a classical-liberal foundation, transcendental-pragmatic sense, deontological ethics and obstacles of ideologies, nationalism and presuppositions (Apel 1997). In other words, the Western Postmodern-pragmatic Tolerance is a cumulative misinterpretation or misunderstanding of the cultural heritage, transmission, tradition and values (Ricœur 1973) of the Eastern Positive Tolerance. This study does not deal with an in-depth comparison of two various approaches. Rather, this study particularly concentrates on the normative aspects of the confines, constraints, obstacles and limits of tolerance and toleration within the EU in a bit critical manner. The criticisms will be restricted to the European perception of tolerance and toleration.

In classical style of (post)colonial past, many people immigrated to wealthy nations of Europe for attaining better life conditions because the image of Europe was perceived as a source of enlightenment, modernity, secularity, development and equal rights. Thus, states which could not reach democratic standards and create workplaces for unemployed people, experienced mass migration flows (Aliu 2012, 2013; Said 1994). These flows formed ethnic enclaves and cultural ghettos within Europe. The genesis of hybrid identities that symbolises the people, who complete integration/assimilation and adjustment process, emerged particularly in ethnic enclaves and cultural ghettos. Progressively, hybrid identities

---

¹ Eastern tolerance was developed by Lao-Tzu, 老子 (604-531 B.C.), Gautama Buddha (563-480 B.C.), Confucius, 孔夫子 (551-479 B.C.), Zhong You, 仲由 (542-480 B.C.), Yan Hui, 顏回 (521-481 B.C.), Mozi, 墨子 (470-391 B.C.), Mengzi, 孟子 (372-289 B.C.), Zhuang Zhou, 莊子 (369-286 B.C.) Xunzi, 荀子 (300-230 B.C.), Han Feizi, 韓非子 (280-233 B.C.), Bâyezid-î Bistâmî (804-874), Hallâc-ı Mansûr (858-922), El Gazâlî (1058-1111), Abd el-Kadir Gîlânî (1077-1166), Hâce Ahmed Yesevî (1093-1166), Ibn Rushd (Averroës) (1126-1198), Muhyiddin İbn-i Arabî (1165-1240), Şems-i Tebrîzî (1185-1248), Mevlânâ Celâleddîn-î (Belhî) Rûmî (1207-1273), Hacı Bektaş-ı Velî (1209-1271) and many others.

² It is worth noting that the Eastern Tolerance is more nature-sensitive and peace-oriented. It is assumed that the Eastern Tolerance owes its value of various insights to the Chinese and Indian Civilisations. These proto-classical perspectives were sources of inspiration for other Asian and Arabic Civilisations.

³ Whereas modern tolerance was structured by Nikolaus von Kues (1401-1464), Thomas More (1478-1535), Martin Luther (1483-1546), Sébastien Castellion (1515-1563), Jean Bodin (1530-1596), William Shakespeare (1564-1616), Baruch Spinoza (1632-1677), John Locke (1632-1704), Pierre Bayle (1647-1706), Montesquieu (1689-1755), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Immanuel Kant (1724-1804), Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) and many others.

⁴ This is the most vital and critical issue which brings a “distancation” amongst Eastern Tolerance and Western Tolerance. Thus, different approaches of Western Tolerance cannot be seen as an alternative of Eastern Tolerance. At the time when it is seen as an alternative, then this causes to a lost of meaning in the context. This situation pushes us adopting the fact that a far-distancation of Eastern-Western Tolerance perception may result for two seperated perspectives into two categories – i.e. Eastern Religious Tolerance and Western Legal Tolerance.

were encouraged to have a dual or multi characters and this situation established a constant system of circulation amongst home-state(s) and host-state(s).

The rise of new threats; such as, terrorism, xenophobia, racism, violence, cultural hybridity via assimilation, and aggressive nationalism or ethno-culturalism created pressures on hybrid identities because all of these implied a pushing effect from both sides that are home and host states (Bulag 1998; Burke 2009; Drichel 2008; Field 1999; Hutnyk 2005; Kavas & Thornton 2013; Kawash 1997; Kraidy 2005; McWilliams 2013; Laffey & Nadarajah 2012; Nafafé 2012; Papastergiadis 2000; Pieterse 2001; Pnina & Modood 1997; Ramos-García 2002; Riemer 1999).

In the light of these considerations, there is a need to pose these research enquiries: What ought to be the limit of tolerance towards hybrid identities in multicultural and cosmopolitan societies? What are possible criteria for the limits of tolerance? To what extent tolerance is related to human rights and morality? This study is composed of four sections. First section was devoted to the nexus amongst tolerance and human rights. Second section deals with obstacles and limits of tolerance and clarifies to what extent morality is related to tolerance. Third section gives information about world system and world society paradigms. In the fourth section identity enquiry was argued in frame of multiculturalism and cosmopolitanism.

1. Tolerance and Human Rights

Tolerance takes root in the same soil as human rights. And this root is at the same time shared by liberty and truth (Hersch 1996). The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) defined tolerance as such:

Tolerance means respect, acceptance and appreciation of the rich diversity of the world's cultures, forms of expression and ways of being human. This term is fostered by knowledge, openness, communication and freedom of thought, conscience and belief. It is also a harmony in difference. It is not only a moral duty, but also a political and legal requirement. Tolerance, the virtue that makes peace possible, contributes to the replacement of the culture of war by a culture of peace. Tolerance is an active attitude prompted by recognition of the universal human rights and fundamental freedoms of others. In no circumstance can it be used to justify infringements of these fundamental values. Tolerance is to be exercised by individuals, groups and states. Tolerance is the responsibility that upholds human rights, pluralism, democracy and the rule of law. It involves the rejection of dogmatism and absolutism and affirms the standards set out in international human rights instruments. Tolerance means accepting the fact that human beings, naturally diverse in their appearance, situation, speech, behaviour and values, have the right to live in peace and to be as they are. The word "right" enters into many descriptions of tolerance: the right to live humanely, the right to difference, to liberty, to those fundamental public freedoms that constitute human rights (UNESCO 1996).

In the context of human rights, equal rights need to be mentioned first and foremost. They are the basis of a tolerant legal system. Equal constitutional rights of expression of opinions, religious faith, organisation and non-discrimination are the core of any acceptable democratic constitution. These equal rights command the respect of the other individuals having the same rights and hence are the core of any rational concept of tolerance. A tolerant society is built upon the principle of non-domination, of equal rights of people including the rights of hybrid identities (Aliu 2011).

In a country where religious dogma, historical traditions, regional idiosyncrasies and laws are intermixed, tolerance is concretely impossible. If tolerance is one of the fundamental principles of modernity, this modernity is not one that has been agreed upon a global level. It is subject to tensions according to which its future and fate shall unfold (Waterlot 1996). Tolerance at the "EU member state level" requires just and neutral legislation, law enforcement and judicial and administrative process. Normatively, EU member states ratify existing international human rights conventions, and draft new legislation where necessary to ensure equality of treatment and opportunity for groups and individuals within society in order to achieve a more tolerant society. It is essential for international harmony that individuals, communities and nations accept and respect the multicultural character and diversity of the human family.

Tolerance finds ways to protect the rights and dignity of every individual within nations and societies. In this way, when we consider tolerance within nations and societies, one question comes to mind: Is tolerance to be considered as singular form or plural form? On the one hand, if tolerance is considered as a singular form, we can call person or people as intolerable such as; racist, religious, anti-Semitic or anti-Islamist and so on. On the other hand, if tolerance is considered as a plural form, we can call nations or societies as the same way. We can think tolerance from the viewpoint of two various perspectives – i.e. subject and object (Kuçuradi 1996: 165). The subject of tolerance is about “personal attitude”; whereas, the object of tolerance is about a “demand concerning the arrangement and administration of public affairs.” It can be asserted that the subject of tolerance is a singular form and the object of tolerance is a plural form (Kuçuradi 1996).⁵ In essence, tolerance is pertinent merely when some aspect of a person or group is felt to be morally or aesthetically unacceptable, or at least very offensive, and only when the party practising tolerance has sufficient power to oppress the party disliked; otherwise, forbearance from oppression has no meaning (Sokol 2008: xi).

Tolerance is related to moral rights. In societies, people want to interact with each other in the context of moral perspective. Society has a right to enforce its morality by law because the majority have the right to follow their own moral convictions that their moral environment is a thing of value to be defended from change – i.e. *the disintegration thesis*.⁶ At this point, many obstacles appear in front of disintegrated people. These obstacles create limits at toleration of the people with hybrid identities. These obstacles and limits of tolerance were expanded in the following section.

2. Obstacles and Limits of Tolerance and the Nexus Between Tolerance and Morality

The high political use value of the concept of toleration highlights the fact that one always tries to construct one’s own position as tolerant and that of the others as intolerant, lying beyond the proper limits of toleration (Forst 2004). The problem of the limits of tolerance concerns tolerance merely as a principle of public affairs, but not as a personal attitude. Tolerance as a personal attitude has no limits because its object is not the radically different views, norms or practices of other individuals; consequently, it is an attitude taken independently from the epistemological and axiological quality of those views and norms, and because there is no limit to respecting others’ rights that have to be carefully distinguished from others’ interests (Kuçuradi 1996: 171). In this regard, the limits of toleration are to be drawn where intolerance begins. For instance, Johann Wolfgang von Goethe considered tolerance as a dilemma. He saw a paradox of constraints in each tolerance act that is a delimitation of a cluster which covers both tolerance and intolerance in itself. He stated that there cannot be an inclusion without any exclusion. Goethe’s tolerance dilemma was overcome by a constitutional and legal order that confines tolerance within legal base (Habermas 2005).

According to Ricœur, intolerance constitutes the obstacle never surmounted, the intolerable, the limit opposed to the abuses of a tolerance that has slid to indifference. In the dissonance between the respect owed to human rights and the respect asked by all cultures, the ultimate source of intolerance, which makes of it at the same time the first intolerable. It includes also a moral and legal dimension. To the extent the balance between obstacle and limit rests on a practical wisdom capable of inspiring the education of tolerance (Ricœur 1996a: 161). Respecting differences of other individuals balances intolerable situations.

Habermas (2003a) argued that, toleration first becomes necessary when someone rejects the convictions of others. People do not need to be tolerant if they are indifferent towards other beliefs and attitudes or even if they appreciate otherness. The principle of respect to everyone, not merely to (ethnic) citizens,

---

⁵ Kuçuradi assumed that tolerant people do not tolerate the radically different views, opinions, norms or attitudes, ways of behaviour, practices, and given actions of the others, but tolerate the existence of these others (Kuçuradi 1996: 166). When we think as a singular or plural form, the intolerant people do not or cannot tolerate the existence of views, opinions, norms which are different from those that the intolerant people strongly believe to be true or of the ways of behaviour and practices radically different from those they strongly believe to be good. Tolerant people respect differences; accept others as a humanity principle; do not want to damage others’ rights and discriminate.

⁶ “There is disintegration when no common morality is observed and history shows that the loosening of moral bonds is often the first stage of disintegration (Hart 1967: 3).” As a result of the disintegration of other people within society, majority cannot tolerate some reasons because the things that the people with hybrid identities insist on can be odd for majority.

ought to be valid for other people; including, third country nationals, hybrid identities, foreign citizens and refugees. Reciprocal respect and the way to increase the inclusiveness can be via cultural and democratic interactions, political will and public communication (Habermas 1997).

Tolerant person takes toleration as his fundamental life principle. This illustrates that a tolerant person tolerate because moral values which are seen in the society let him to act in this way. The basic moral principle tells us that a tolerant person is right and an intolerant person is wrong. However, there is also a contradiction when we say an intolerant person waits for more toleration from majority. The structure of society indicates the main reason of this contradiction. Tolerance is a virtue of democratic citizens, and so drawing and defending the limits of toleration is a special task of the members of civil society (Ricœur 1996a).

Tolerance can only be thought of as reciprocal. An individual or a community that defines itself as being superior, not having a duty of respect to everyone in society accepting them as equals puts itself or himself outside of society hence has no right to claim tolerance. Therefore, intolerance is immoral in a deep sense (Aliu 2011). A democratic society is often considered more tolerant than others because it is not content to put up with differences, but rather encourages or even engenders them (Garapon 1996). In this respect, we may acknowledge the fact that the tolerance-intolerance dialectic and the limits of tolerance and toleration and all discussion associated with these issues can be linked up with normativity in legal base of states. The great transformation of western legal tolerance puts normativity power and legal regulations that states use their judicial power to control and regulate the tensions of intolerance and intolerants.

The law is always seen in a way universal and non-legally binding soft-law regulations merely cannot guarantee equitability and just in democratic societies. Equitable and antidiscrimination are basis elements for the member states of the European Union (Ricœur 2000). For instance, the basis elements and European values were clarified in the consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (Lisbon Treaty). In Article 2 (Title I – Common Provisions) it was denoted that:

“The Union is founded on the values of respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities. These values are common to the member states in a society in which pluralism, non-discrimination, tolerance, justice, solidarity and equality between women and men prevail (The European Union 2016: 17).”

Habermas (2003a) asserted that governments issued toleration edicts that compelled state officials and a population that believed in the rule of law, to be tolerant in their behaviour towards religious minorities. This legal act of toleration by the state authorities led to people being expected to behave tolerantly towards members of religious communities that had previously been oppressed or persecuted. The toleration of religious minorities was justified only pragmatically in order to maintain law and order; for legalistic reasons, since spontaneous convictions elude legal constraint; or for epistemological reasons, since the human mind is deemed to be fallible.

“The contrast inherent in the idea of tolerance is justified with recourse to the idea of moral autonomy. The other’s morality is in his or her own hands, and it is not the business of others to interfere; political tolerance is then nothing more than a corollary (Ricœur 1996b: 26).” The idea of political tolerance based on the state’s role to impose one way of living as opposed to another, even that which refers to the idea of autonomy. It is therefore on the legitimation of political authority that the debate is displaced. At this point, autonomy-authority relations enhance a variety of moral attitudes, capable of lending support to political liberalism and individuals’ interactions in civil societies. Similarly, civil society organisations and epistemic communities strengthen democracy and morality within nations.

Modern societies in the EU ought to rethink Kant’s “Perpetual Peace” idea in order to start negotiations for embedding tolerance and morality in civil societies. Kant’s universal citizenship is an ideal type, and it comprises both freedom and rationality.⁷

---

⁷ The critique of Habermas (2003b) for the book which is entitled “A Theory of Justice” written by Prof. John Rawls is that the book does not reflect the core ideas of famous philosophers and justice thinkers. Even though this book covers Kant’s

Most national citizens have become at the same time citizens of the world. Kant predicted this situation and wrote that “the people of the earth have thus entered in varying degrees into a universal community, and it has developed to the point where a violation of rights in one part of the world is felt everywhere. The idea of a cosmopolitan right is therefore not fantastic and overstrained; it is a necessary complement to the unwritten code of international right, transforming it into a universal right of humanity. Only under this condition can we flatter ourselves that we are continually advancing towards a perpetual peace (Günther 2005: 379).”

Bernard Williams argued that since “genuine” tolerance is equivalent to satisfying a Kantian demand for respecting others’ autonomy as a good in itself, and since this kind of respect is unlikely to be widespread; it is as well that the real-world practice of toleration does not depend upon it. A consideration of a symmetrical tolerance between unequal people by making the distinction that toleration as a political undertaking introduces the asymmetry between groups associated with the concept but a tolerant attitude can obtain just as much between groups who are not equal in power (Sokol 2008).

To understand how tolerant the legal state should be, the aspects of legitimacy and effectiveness need to be distinguished. As far as legitimacy is concerned, “zero tolerance” is called for with respect to violent attacks. Likewise, scholars need to consider questions of effectiveness, for it may well be that such legal restrictions are not very successful and can even lead to unintended, negative side-effects. At times it can be more useful not to defend the limits of toleration by means of laws but instead out of pragmatic considerations to exercise tolerance towards groups that are in principle intolerable (Forst 2004). To speak of tolerance only makes sense where there is a normative objection against certain beliefs or practices. It is to be made a distinction between toleration (i.e. one allows others’ ethical values but does not respect them) and tolerance (i.e. mutual respect of the others’ individual and ethical values as equal and just). Society cannot tolerate the racists. The latter puts one outside of the universal moral values needed to be shared by all individuals (Aliu 2011). Hart and others have shown that modern legal systems include also secondary norms, rules of empowerment and rules of organisation that serve to institutionalise processes of legislation, adjudication, and administration (Habermas 1988: 229).

“New international challenges resulting from the acknowledgement of a right to humanitarian intervention include the use of compulsory measures. For example, resistance is not based on religious beliefs or convictions; rather, it is based on the longstanding political principle of state sovereignty (Ricœur 1996c: 52).” From this viewpoint, the right to humanitarian intervention constitutes a violation of the principle of non-interference within a state. How does this consensual limitation on the principle of sovereignty relate to the problem of tolerance? It relates to the cry of victims calling out for the help constitutes the ultimate legitimation of this still gestating right. The issue of humanitarian intervention is strongly associated with the world system and world society paradigms.

3. World System and World Society Paradigms

Two paradigmatic Schools which are covered by the globalisation debate namely are; i) World System theories and ii) World Society theories. The World System theories were developed to counter the theorisation of social spaces as national or macro-regional geographic “containers.” Opposing the theories of World Civilisations in which perception of the world is a collection of distinct and divided civilisations, the World System theories emphasise the far-reaching economic interchanges and political subordination that exist between different cultural regions and civilisations. Key figures of the theories of World System are Fernand Braudel, Max Weber, Karl Polanyi, Ralf Dahrendorf and Immanuel Wallerstein. These scientists defended the argument that World Civilisations are established by those superstates exclusively that enable to fill the whole space of “Global World Economy.” Latterly, the global world economy was transformed in a modern capitalist world system and the embeddedness of this system was strengthened by occidental rationalism, liberal capitalism and transnationalism (Braudel 1983, 1984, 1985; Dahrendorf 1959; Polanyi 2001; Pries 2001; Wallerstein 1976, 2006; Weber 1922).

---

arguments, there is not any definite explanation for how can “Perpetual Peace” idea become real and how universal citizenship can exist (Habermas 1995).

On the base of a critique of the aforementioned paradigmatic school, the theories of World Society were structured idealistically and constructivistically on the concept of social. Key figures of this School are Niklas Luhmann, Anthony Giddens, Ulrich Beck, Leslie Sklair, Malcolm James Waters, Martin Albrow and David Held. In the World Society approach, the “social space” of society is explicitly separated from the “geographic space.” The civil society remains at the core point of the dialectics of globalisation and localisation. The mixture of various levels ensures a blurring structure in which geographic spaces (i.e. the micro-regional, the national, the macro-regional and the global) correspond to different types of predominant social spaces (i.e. community, national society, civilisation / cultural region and humanity). The “transnational social spaces” approach is an attempt to overcome the economic, functional and macroscopic biases of the world system theories by giving central attention to social practices, symbol systems and artefacts as empirically detectable phenomena growing “from below” that are structured by and reproduced social institutions in plural-local social spaces (Luhmann 1983, 1985; Vertovec 2001a). Whereas civilisation theories maintained the mutual embeddedness of social and geographic space and widened it to macro-regions, world system theories that followed similarly expanded the social-geographic container to the globe as a whole (Luhmann 1996, 1997, 2011; Pries 2001).

In the light of these clarifications, Luhmann claimed that all attempts at building a unified theory of society on the basis of the critical/positivist distinction had to lead into the paradox of treating appearance and reality, or latent and manifest structures. However, the society as a self-observing system defined its own identity in theories of self-referential systems, autopoietic system closure, the second-order cybernetics of observing systems, and constructivist epistemology and information processing (Luhmann 1984, 1994, 1995a, 1995b.). The comprehensive societal analyses of Luhmann are quite substantial for arguing identity enquiry. For further evaluation of identity formation within societies, multiculturalism and cosmopolitanism perspectives were discussed in the following section.

4. Identity Enquiry in Frame of Multiculturalism and Cosmopolitanism

The pluralistic universe has become now pluralistic society or multicultural society. Thus tolerance ought to be promoted for facing the “conflicts of cultures and especially those within multicultural societies (Kuçuradi 1996). Multiculturalism in the EU has caused the proliferation of multilingualism and translation of EU official documents, many scientific publications and press releases into official languages of the EU member states (Öztürk 2011). The spread of multilingualism strengthened the motto of the EU – i.e. the creation of unity in diversity or vice versa. Similarly, the growing trend of publishing houses and the development of media channels facilitated multilingualism and fast transformation of identities within multicultural and cosmopolitan societies.

According to Baumann, multiculturalism is a riddle or a paradox. It asks how we can establish a state of justice and equality between and amongst three parties; those who believe in a unified national culture, those who trace their culture to their ethnic identity, and those who view their religion as culture. To solve the riddle, one needs to rethink what is meant by nationality or the nation-state, by ethnic identity or ethnicity, and by religion as a basis of culture. Multiculturalism can be considered as a new and internally plural, praxis of culture applied to oneself and to others (Baumann 1999: vii).

The transnational challenges to multiculturalism suggest a real recognition of diversity that includes cultural difference and community belonging. In multiple or hybridised identities, many diversities of attachments and belongings (i.e. people, places, traditions and so forth) are shaped outside of the containing limits of nation-state residence. Thus, hybridised identities sustain and mediate complex affiliations and multiple attachments (Vertovec 1999, 2001b, 2007). An enhanced 'bifocality' of outlooks underpinning migrant lives lived here-and-there; such dual orientations have considerable influence on transnational family life and may continue to affect identities amongst subsequent post-migration generations. In this framework, social network, social capital and embeddedness have proven valuable to be analysed and associated with transformation of identity (Vertovec 2003, 2004).

Many scientists observe that there are separate lives not only in the EU member states but also everywhere in the world. Understanding what others are really saying, why they act the way they do, and how the basic issues of human life appear to them are quite important: This level of empathy demands a greater capacity for listening and observing rather than of speaking and judging (Aliu 2011).

The core question is whether other people do want to integrate to the EU. Because, many people who are not EU citizens or have hybrid identities, want to continue their lives as separate from society. In passing time, these separate lives shape lost identities which do not feel that they belong to a particular society or culture. Therefore, understanding is extremely important for creation better life conditions and linking cultural diversity and harmony in the EU.

Despite the fact that multiculturalism and cosmopolitanism are complex processes, these can bring people closer. However, who will take the first step? In this context, cosmopolitanism can be seen as a key term. Cosmopolitanism means recognition of otherness, both external and internal to any society: in a cosmopolitan ordering of society, differences are neither ranged in a hierarchy nor dissolved into universality, but are accepted. Debates between exponents of universalism and relativism, or between those of sameness and diversity, are generally conducted as either/or propositions. From the realistic cosmopolitanism it should be understood and practiced in conscious relation to universalism, contextualism, nationalism, transnationalism, interdependence, multitude of interconnections and other current approaches to otherness. The cosmopolitan vision shares with these a combination of semantic elements that serves to differentiate it from all other approaches (Beck 2004a, 2004b; Beck & Sznaider 2006; Beck & Beck-Gernsheim 2009; Beck & Grande 2010).⁸

How can the EU be taken seriously, if it promotes a cosmopolitanism approach to foster respect, tolerance and diversity, and at the same time continues to discriminate along the different non-discrimination grounds? European legislation does not cover discrimination outside the labour market on the grounds of religion or belief. The cosmopolitanism approach of the EU designed to foster respect, tolerance and diversity can raise awareness in the member states, amongst groups in civil societies. During the process of Eastern Enlargement of the EU in the 1990s, the EU was sometimes heavily criticised for its double standard. The EU asked the acceding states to show 'respect for and protection of minorities' as a condition for membership, but did not put the old member states along the same yardstick (Swiebel 2008: 109).

CONCLUSION

This study claims that there is a very strong linkage between tolerance, migration and hybrid identities. The mixture of various levels ensures a blurring structure in which home and host countries of migrants and refugees have different legal sources for tolerance and toleration. The diversification of treatment of people according to legal sources puts the issue of citizenship and belonging in the forefront. The EU is experiencing a very interesting problem. The refugees' crisis and increasing asylum seekers are rapidly boosting the problem of the accumulation of hybrid identities in ethnic enclaves and cultural ghettos all around the EU. The tolerance and toleration towards these people have become an issue of concern due the increasing tensions and the lack of communication within societies.

European attempts to stimulate ethno-cultural diversity in the new member states have focused less on group-related rights but have emphasised the importance of social inclusion, anti-discrimination and equal opportunities (Vermeersch 2007: 18). The system of universal moral obligations, including respect for human rights, is compatible with diversity of particular ethical beliefs. But this is the basis for a democratic state that incorporates tolerance. It needs to incorporate common identical rights for all and the guarantee of the opportunity for all people including hybrid identities.

The multi-ethnic hybridity of many people who share neoethnic endorsement of national unity create hybrid identities which contain super ethnic characteristics. All identities are identifications, all identifications are dialogical, and all struggles for a common dream are practical. In this context, human

---

⁸ The cosmopolitan gaze is stimulated by the postmodern mix of boundaries between cultures and identities, accelerated by the dynamics of capital and consumption by state and non-state actors, empowered by capitalism undermining national borders, excited by the global audience of transnational social movements, and guided and encouraged by the evidence of worldwide communication (Beck 2000, 2003, 2005). Further, as opposed to methodological nationalism, methodological cosmopolitanism is a promising lens through which to look at questions of diversity. And it is essential to draw an essential distinction between "cosmopolitanism" in a normative philosophical sense and "cosmopolitanisation" as a structural phenomenon and as a social scientific research programme (Beck 2011a, 2011b).

rights, civil rights and community rights deliver partial promises at best of fulfilling the multicultural dream. To turn from dreaming to meaning, three components of the multicultural triangle ought to be taken into account – i.e. the nation-state and its national identity, the idea of ethnicity or ethnic identity, and the workings of religion and religious identity (Baumann 1999).

The ways of tolerance exist at various levels (i.e. the juridical level, the educational level and communication and mass-media level). For instance, the image of hybrid identities in the mass media is a very strong tool, as the media gain importance in social life and are often the mirror of society in which they are produced (Serin 1990). The production of radio and TV programmes by the hybrid identities should be given greater space in national and private channels. The contribution of people of different cultures also should be encouraged in producing creative and exchange-oriented programmes. Legal ways to tolerance involves people of different cultures living in the same country. It implies the enforcement of anti-discrimination laws. Codes of conduct have been established in relation to employment agencies, laws introduced to afford legal protection to migrants, refugees and marginalised communities, both administratively and by right of action. In this context, it is also important to refer to the role of public opinion movements for the establishment and enforcement of such protective measures for migrants, refugees and marginalised communities.

In the EU tolerance perspective, tolerance requires impartial law enforcement, judicial process, and impartial legislation at EU supranational level. In addition, it also requires that economic and social opportunities be given to each person without any discrimination. Likewise, in order to achieve a more tolerant society in the EU, member states should harmonise existing human rights conventions with ethical beliefs and moral conducts. Tolerance, mutual understanding, and the respect of the rights of individuals are quite crucial in order to provide harmony, coexistence, and peace not only at the member state level but also at the EU level. The pluralistic societies, multicultural societies or cosmopolitan societies need now tolerance more than ever before. Further, in view of facing the conflicts of cultures, and especially those within multicultural societies, tolerance ought to be promoted and guaranteed not merely on the basic normative principles and soft law regulations but also on ethical beliefs, moral consciousness and even Eastern Tolerance wisdom and heritages.

REFERENCES

- Aliu, Armando (2011), “Tolerance and Law: How the European Union Respects Minorities’ Rights in the Member States”, Unpublished Research Report, University of Hamburg, Hamburg.
- Aliu, Armando (2012), “International Migration and the European Union Relations in the Context of a Comparison of Western Balkans and North African Countries: Controlling Migration and Hybrid Model”, MPRA Paper No. 41102, Ludwig Maximilians Universität München, 05 June 2016, Retrieved from: http://mpra.ub.uni-muenchen.de/41102/1/MPRA_paper_41102.pdf
- Aliu, Armando (2013), “The Theory of Interhybridity: Socio-political Dimensions and Migration Experiences of Post-communist Western Balkan States”, *Journal of Advanced Research in Organizational Psychology*, Vol.2, No.2, pp.5–54.
- Apel, Karl-Otto (1997), “Plurality of the Good? The Problem of Affirmative Tolerance in a Multicultural Society from an Ethical Point of View”, *Ratio Juris*, Vol.10, No.2, pp.199–212.
- Barnard, L. E. (1855), *Moral Sayings of Confucius: A Chinese Philosopher*, A. B. & CO, Cleveland.
- Baumann, G. (1999), *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*, Routledge, London.
- Beck, Ulrich (2000), “The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity”, *British Journal of Sociology*, Vol.51, No.1, pp.79–105.
- Beck, Ulrich (2003), “Toward a New Critical Theory with a Cosmopolitan Intent”, *Constellations*, Vol.10, No.4, pp.453–468.

- Beck, Ulrich (2004a), "Cosmopolitical Realism: On the Distinction between Cosmopolitanism in Philosophy and the Social Science", *Global Networks*, Vol.4, No.2, pp.131–156.
- Beck, Ulrich (2004b), "The Truth of Others: A Cosmopolitan Approach", *Common Knowledge*, Vol.10, No.3, pp.430–449.
- Beck, Ulrich (2005), "The Cosmopolitan State: Redefining Power in the Global Age", *International Journal of Politics, Culture & Society*, Vol.18, No.3, pp.143–159.
- Beck, Ulrich and Natan Sznaider (2006), "Unpacking Cosmopolitanism for the Social Sciences: A Research Agenda", *The British Journal of Sociology*, Vol.57, No.1, pp.1–23.
- Beck, Ulrich and Elisabeth Beck-Gernsheim (2009), "Global Generations and the Trap of Methodological Nationalism for a Cosmopolitan Turn in the Sociology of Youth and Generations", *European Sociological Review*, Vol.25, No.1, pp.25–36.
- Beck, Ulrich and Edgar Grande (2010), "Varieties of Second Modernity: The Cosmopolitan Turn in Social and Political Theory and Research", *The British Journal of Sociology*, Vol.61, No.3, pp.409–443.
- Beck, Ulrich (2011a), "Multiculturalism or Cosmopolitanism: How Can We Describe and Understand the Diversity of the World?" *Social Sciences in China*, Vol.32, No.4, pp.52–58.
- Beck, Ulrich (2011b), "We Do Not Live in an Age of Cosmopolitanism But in an Age of Cosmopolitisation: The 'Global Other' is in Our Midst", *Irish Journal of Sociology*, Vol.19, No.1, pp.16–34.
- Braudel, F. (1985), *Civilisation and Capitalism 15th and 18th Century – Vol. I: The Structures of Everyday Life*, Translated by S. Reynolds, Collins, London.
- Braudel, F. (1983), *Civilisation and Capitalism 15th and 18th Century – Vol. II: The Wheels of Commerce*, Translated by S. Reynolds, Collins, London.
- Braudel, F. (1984), *Civilisation and Capitalism 15th and 18th Century – Vol. III: The Perspective of the World*, Translated by S. Reynolds, Collins, London.
- Bulag, U. E. (1998), *Nationalism and Hybridity in Mongolia*. Clarendon Press, Oxford.
- Burke, P. (2009), *Cultural Hybridity*, Polity Press, Cambridge.
- Cranmer-Byng, L. (1906), *The Classics of Confucius: The Book of Odes (Shi-King)*, 2nd edition, John Murray, London.
- Dahrendorf, R. (1959), *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford University Press, Stanford.
- Dawson, M. M. (1915), *The Ethics of Confucius*, 3rd edition, The Knickerbocker Press, New York.
- Drichel, Simone (2008), "The Time of Hybridity", *Philosophy and Social Criticism*, Vol.34, No.6, pp.587–615.
- Field, Sean (1999), "Ambiguous Belongings: Negotiating Hybridity in Cape Town, 1940s-1990s", *Kronos*, No.25, pp.227–238.
- Forst, Rainer (2004), "The Limits of Toleration", *Constellations*, Vol.11, No.3, pp.312–325.
- Garapon, Antoine (1996), "The Law and the New Language of Tolerance", *Diogenes*, Vol.44/4, No.176, pp.71–89.
- Günther, Klaus (2005), "World Citizens between Freedom and Security", *Constellations*, Vol.12, No.3, pp.379–391.
- Habermas, Jürgen (1988), "Law and Morality", Translated by Kenneth Baynes, *The Tanner Lectures on Human Values*, No.8, pp.219–279, 05 June 2016, Retrieved from: http://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/h/habermas88.pdf
- Habermas, Jürgen (1995), "Kants Idee des Ewigen Friedens: Aus dem historischen Abstand von 200 Jahren", *Kritische Justiz*, Vol.28, No.3, pp.293–319.

- Habermas, J. (1997), *Die Einbeziehung des Anderen: Studien zur politischen Theorie*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Habermas, Jürgen (2003a), “Intolerance and Discrimination”, *International Journal of Constitutional Law*, Vol.1, No.1, pp.2–12.
- Habermas, Jürgen (2003b), “A Historical Critique of John Rawls’ A Theory of Justice: Failure to Communicate the Tradition”, 05 June 2016, Retrieved from: <https://ia601409.us.archive.org/8/items/JrgenHabermasCritiqueOfJohnRawls/JrgenHabermasCritiquesRawls.pdf>
- Habermas, J. (2005), *Zwischen Naturalismus und Religion: Philosophische Aufsätze*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Hart, Herbert L. A. (1967), “Social Solidarity and Enforcement of Morality”, *The University of Chicago Law Review*, Vol.35, No.1, pp.1–13.
- Hersch, Jeanne (1996), “Tolerance: Between Liberty and Truth”, *Diogenes*, Vol.44/4, No.176, pp.27–33.
- Horten, M. (1912), *Die Metaphysik des Averroes*, Verlag von Max Niemeyer, Halle.
- Horten, M. (1913), *Die Hauptlehren des Averroes nach Seiner Schrift: Die Widerlegung des Gazali*, A. Marcus und E. Webers Verlag, Bonn.
- Hutnyk, John (2005), “Hybridity”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol.28, No.1, pp.79–102.
- Jamil-Ur-Rehman, M. (1921), *The Philosophy and Theology of Aveorres*, A. G. Widgery, Baroda.
- Kavas, Serap and Arland Thornton (2013), “Adjustment and Hybridity in Turkish Family Change: Perspectives from Developmental Idealism”, *Journal of Family History*, Vol.38, No.2, pp.223–241.
- Kawash, S. (1997), *Dislocating the Color Line: Identity, Hybridity and Singularity in African-American Narrative*, Stanford University Press, Stanford.
- Köprülü, M. F. (2013), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kraidy, M. (2005), *Hybridity, or the Cultural Logic of Globalisation*, Temple University Press, Philadelphia.
- Kuçuradi, İoanna (1996), “On Tolerance and the Limits of Toleration”, *Diogenes*, Vol.44/4, No.176, pp.163–174.
- Laffey, Mark and Suthaharan Nadarajah (2012), “The Hybridity of Liberal Space: States, Diasporas and Insecurity”, *Security Dialogue*, Vol.43, No.5, pp.403–420.
- Luhmann, Niklas (1983), “Insistence on Systems Theory: Perspectives from Germany – An Essay”, *Social Forces*, Vol.61, No.4, pp.987–998.
- Luhmann, Niklas (1984), “Die Wirtschaft der Gesellschaft als autopoietisches System”, *Zeitschrift für Soziologie*, Vol.13, No.4, pp.308–327.
- Luhmann, Niklas (1985), “Society, Meaning, Religion: Based on Self-Reference”, *Sociological Analysis*, Vol.46, No.1, pp.5–20.
- Luhmann, Niklas (1994), “What is the Case? And What Lies Behind It? The Two Sociologies and the Theory of Society”, Translated by Stephen Fuchs, *Sociological Theory*, Vol.12, No.2, pp.126–139.
- Luhmann, N. (1995a), *Die Kunst der Gesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Luhmann, Niklas (1995b), “Why Does Society Describe Itself as Modern?” *Cultural Critique*, No.30, pp.171–186.
- Luhmann, Niklas (1996), “System as Difference”, *Organization*, Vol.13, No.1, pp.37–57.
- Luhmann, Niklas (1997), “Globalization or World Society: How to Conceive of Modern Society?”, *International Review of Sociology*, Vol.7, No.1, pp.67–79.

- Luhmann, Niklas (2011), *Einführung in die Systemtheorie*, Sechste Auflage, Carl-Auer-Systeme Verlag, Heidelberg.
- Mevlânâ (2005), *Mesnevî Şerif Şerhi* (Cilt 1-13), Tercüme: Ahmed Avni Konuk, Kitabevi, İstanbul.
- McPharlin, P. (1939), *The Sayings of Confucius*, Peter Pauper Press, New York.
- McWilliams, Susan (2013), “Hybridity in Herodotus”, *Political Research Quarterly*, Vol.20, No.10, pp.1–11.
- Müller, M. J. (1875), *Philosophie und Theologie von Averroes*, Akademie der Wissenschaften, München.
- Nafafé, José Lingna (2012), “Europe in Africa and Africa in Europe: Rethinking Postcolonial Space, Cultural Encounters and Hybridity”, *European Journal of Social Theory*, Vol.16, No.1, pp.51–68.
- Öztürk, İlyas (2011), “Avrupa Birliği’nde Çeviri Çalışmaları”, *XI. Uluslararası Dil – Yazın – Deyisbilim Sempozyumu: Gönüllülük ve Hosgörü*, 1. Cilt, ss. 416-429.
- Papastergiadis, N. (2000), *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Polity Press, Oxford.
- Pieterse, Jan Nederveen (2001), “Hybridity, So What? The Anti-Hybridity Backlash and Riddles of Recognition”, *Theory, Culture & Society*, Vol.18, No.2-3, pp.219–245.
- Polanyi, K. (2001), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, 2nd edition, Beacon Press, Boston.
- Pnina, W. and T. Modood (1997), *Debating Cultural Hybridity: Multicultural Identities and the Politics of Anti-Racism*, Zed Books, London.
- Pries, L. (Ed.) (2001), *New Transnational Social Spaces: International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-first Century*, Routledge, London.
- Ramos-García, L. A. (2002), *The State of Latino Theater in the United States: Hybridity, Transculturation, and Identity*, Routledge, New York.
- Ricœur, Paul (1973), “Ethics and Culture: Habermas and Gadamer in Dialogue”, *Philosophy Today*, Vol.17, No.2, pp.153–165.
- Ricœur, Paul (1996a), “Obstacles and Limits to Tolerance”, *Diogenes*, Vol.44/4, No.176, pp.161–162.
- Ricœur, Paul (1996b), “To Think Tolerance”, *Diogenes*, Vol.44/4, No.176, pp.25–26.
- Ricœur, Paul (1996c), “Tolerance, Rights, and the Law”, *Diogenes*, Vol.44/4, No.176, pp.51–52.
- Ricœur, P. (2000), *The Just*, Translated by D. Pellauer, The University of Chicago Press, Chicago.
- Riegel, Jeffrey (2013), “Confucius”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 05 June 2016, Retrieved from: <http://plato.stanford.edu/entries/confucius/>
- Riemer, Andrew (1999), “Hybridity: Making a Meal of Multiculturalism”, *Australian Quarterly*, Vol.71, No.2, pp.6–10.
- Said, E. W. (1994), *Culture and Imperialism*. Vintage Books, New York.
- Serin, N. (Ed.) (1990), *La Tolérance, Les Cultures et Les Religions: Hier et Aujourd’hui*, Ankara University Publications, Ankara.
- Sokol, B. J. (2008), *Shakespeare and Tolerance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Swiebel, Joke (2008), “Intercultural Dialogue and Diversity within the EU”, *Eurolimes*, No.6, pp.101–112.
- The European Union (2016), “Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union”, *Official Journal of the European Union*, Vol.59, No.2016/C202/01-02, 05 June 2016, Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>

- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (1996), “The Declaration of Principles on Tolerance”, *Diogenes*, Vol.44/4, No.176, pp.207–213.
- van Norden, Bryan (2014), “Mencius”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 05 June 2016, Retrieved from: <http://plato.stanford.edu/entries/mencius/>
- Vermeersch, Peter (2007), “Ethnic Minority Protection and Anti-discrimination in Central Europe Before and After EU Accession: The Case of Poland”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol.6, No.1, pp.1–21.
- Vertovec, Steven (1999), “Conceiving and Researching Transnationalism”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol.22, No.2, pp.447–462.
- Vertovec, Steven (2001a), “Transnational Challenges to the “New” Multiculturalism”, ESRC Transnational Communities Research Programme Working Papers, 05 June 2016, Retrieved from: <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-2K-06%20Vertovec.pdf>
- Vertovec, Steven (2001b), “Transnationalism and Identity”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol.27, No.4, pp.573–582.
- Vertovec, Steven (2003), “Migration and Other Modes of Transnationalism: Towards Conceptual Cross-Fertilization”, *International Migration Review*, Vol.37, No.3, pp.641–665.
- Vertovec, Steven (2004), “Migrant Transnationalism and Modes of Transformation”, *International Migration Review*, Vol.38, No.3, pp.970–1001.
- Vertovec, Steven (2007), “Introduction: New Directions in the Anthropology of Migration and Multiculturalism”, *Ethnic and Racial Studies*, Vol.30, No.6, pp.961–978.
- Waterlot, Ghislain (1996), “Human Rights and the Fate of Tolerance”, *Diogenes*, Vol.44/4, No.176, pp.53–70.
- Wallerstein, I. (1976), *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York.
- Wallerstein, I. (2006), *World-Systems Analysis: An Introduction*, 4th edition, Duke University Press, London.
- Weber, M. (1922), *Grundriss der Sozialökonomik: III. Abteilung – Wirtschaft und Gesellschaft*, J.C.B. Mohr, Tübingen.
- Worms, M. (1900), *Die Lehre von der Anfangslosigkeit der Welt bei den mittelalterlichen arabischen Philosophen des Orients und Ihre Bekämpfung durch die arabischen Theologen (Mutakallimûn)*, Druck und Verlag der Aschendorffschen Buchhandlung, Münster.

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

ULUSLARARASI
POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

December 2016, Vol:2, Issue:3
e-ISSN: 2149-8539

Aralık 2016, Cilt:2, Sayı 3
p-ISSN: 2528-9969

journal homepage: www.politikarastirmalar.org

THE POTENTIAL ROLE OF TURKEY TOWARD A REGIONAL HUMAN RIGHTS ARRANGEMENT IN ASIA¹

Mücahit Aydın

Dr., Anayasa Mahkemesi Raportörü,

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords:

Regional Human Rights
Instruments
Sub-regional Human Rights
Organizations
ASEAN
AICHR
AACC
Intergovernmental
Organizations
Asian Human Rights Court
National Human Rights
Institutions
Human Rights Civil Society
Organizations

The purpose of this paper is to discover the possibilities for establishing a regional human right instrument and respective enforcement mechanism in Asia and the potential role of Turkey in that regard. The examples of three existing regional human right systems indicate that such establishments significantly contribute to the protection and development of human rights and freedoms. It is often argued that the distinct features of Asia hinder a concrete regional project in terms of human rights. This account, however, ignores recent human rights movements in the region. Recent developments strengthen the hope toward a credible Asian human rights mechanism. It must be also noted, even mere efforts be it political or civil to build such a system will greatly contribute to the development of human rights by raising public awareness and furthering capacity building. In other words, not only the goal but also the process itself to attain this goal is highly valuable in terms of human rights protection. Of course, political dedication is the pillar of a regional system. In that regard, Turkey may play a crucial role in leading such efforts along with other democratic states in the region. As a democratic country and well-developed economy, together with its geopolitical position and historical ties, Turkey should undertake concrete steps for establishment of regional cooperation for human rights protection.

© 2016 PESA All rights reserved

INTRODUCTION

The world has witnessed important developments with regard to human rights in the twentieth century. Until about the second half of the century, human rights were regarded solely as the responsibility of the state. The atrocities and destructive effects of the World War II have changed this view drastically and triggered international action on the issue. The adoption of the Universal Declaration of Human Rights on December 10, 1948 by the UN General Assembly was a landmark step in recognition and articulation of human rights by the international community. The declaration enshrined the bedrock principle that all human beings, by virtue of their common humanity, are entitled to minimum standards of human dignity regardless of any distinction such as race, sex, origin, religion, or political opinion. The recognition of human rights continued with the emergence of human rights arrangements at the regional level. Europe, America and Africa have established their regional human rights instruments

¹ This Article is converted from an information note prepared on a prospective Asian human rights mechanism.

along with implementation machineries.² Asia, the largest and most populous continent of the world, remains the only region that lacks a region-wide mechanism for the protection of human rights.

It has been argued that certain unique characteristics of Asia, such as geographical vastness of the continent, the great diversity of ethnicities, cultures, and religions across the region, and significant disparities in the level of economic and social development among the regional states hinder the establishment of a regional human rights mechanism.³ The lack of political will and heterogeneity of the political regimes are other and, perhaps the most underlying, factors that explain the absence of a human rights arrangement in the region.⁴

However, there have been visible movements in Asia towards recognition and improvement of human rights standards in the last few decades.⁵ Asian states have increasingly signed and ratified international human rights instruments, most notably the Convention on the Rights of the Child and the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women.⁶ The participation of Asian governments, national human rights commissions and civil society organizations in the regional meetings and activities to address human rights issues has also risen significantly.⁷ Moreover, serious efforts have been undertaken by certain Asian states for the establishment of a human rights mechanism at the sub-regional level.⁸ All these developments raise hope for institutionalization of human rights in the region.

1. The Significance of and Challenges to a Regional Human Rights Arrangement

As emphasized in the Vienna Declaration of 1993 and epitomized by the three existing regional human rights mechanisms, “*regional arrangements play a fundamental role in promoting and protecting human rights.*”⁹ As such, a regional human rights system would undoubtedly contribute to the enhancement of human rights culture and practices in Asia. In such a diverse region as Asia, greater respect for human rights will facilitate an environment that diverse cultures and ethnicities and vulnerable groups can live together in peace and harmony. A regional mechanism will also create an impetus for further cooperation and integration among Asian states and will help settle regional disputes. Further, it will strengthen the efforts and cooperation in combating transnational problems in the region,

² It should be noted that the conceptualization of human rights and the implementation mechanisms vary in these three regional systems to some extent. See *infra* notes 13–27 & accompanying text.

³ See The Role of Regional Human Rights Mechanisms, EU Doc EXPO/B/DROI/2009/25 (2010), at 20, available at [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2010/410206/EXPO-DROI_ET\(2010\)410206_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2010/410206/EXPO-DROI_ET(2010)410206_EN.pdf), accessed on 28.09.2015; Kim, Jina, *Developments of Regional Human Rights Regime: Prospects for and Implications to Asia*, at 58, available at http://www.tokyofoundation.org/syllff/wp-content/uploads/2009/03/syllff_p57-1022.pdf, accessed on 28.09.2015.

⁴ The Role of Regional Human Rights Mechanisms, *supra* note 3, at 5.

⁵ See Durbach, Andrea, Renshaw, Catherine & Byrnes, Catherine (2009), ‘*A tongue but no teeth?*’: *The Emergence of a Regional Human Rights Mechanism in the Asia Pacific Region*, 31 Sydney L. Rev. 211, 215–22.

⁶ Kim, *supra* note 3, at 57.

⁷ *Id.* at 82.

⁸ Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) made considerable progress towards establishing a sub-regional human rights mechanism. Article 14 of ASEAN Charter stipulates the establishment of an ASEAN human rights body for the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms. Pursuant to the Article, the Terms of Reference (TOR) was adopted in 2009, and following, ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights was established in the same year. TOR states that the purpose of AICHR are, *inter alia*, “*to promote and protect human rights and fundamental freedoms of the peoples of ASEAN*” and “*to uphold international human rights standards as prescribed by the Universal Declaration of Human Rights, the Vienna Declaration and Programme of Action, and international human rights instruments to which ASEAN Member States are parties.*” ASEAN TOR available at http://www.asean.org/storage/images/2012/Social_cultural/ACW/TOR-ACWC.pdf, accessed on 28.09.2015. For a detailed information of ASEAN’s human rights initiative see AICHR What You Need to Know, 2nd edition, The ASEAN Secretariat, available at <http://atachr.kln.gov.my/index.php/documents?download=1:aichr-booklet>, accessed on 28.9.2015; Phan, Hao Duy (2009), “A Blueprint For a Southeast Asian Court Of Human Rights”, *10 Asia-Pac. J. on Hum. Rts. & L.* 385, 385-91.

⁹ Art. 37 Vienna Declaration and Programme of Action, UN Doc A/CONF.157/23 (1993). The Article reads as follows: “*Regional arrangements play a fundamental role in promoting and protecting human rights. They should reinforce universal human rights standards, as contained in international human rights instruments, and their protection. The World Conference on Human Rights endorses efforts under way to strengthen these arrangements and to increase their effectiveness, while at the same time stressing the importance of cooperation with the United Nations human rights activities. The World Conference on Human Rights reiterates the need to consider the possibility of establishing regional and subregional arrangements for the promotion and protection of human rights where they do not already exist.*”

such as child and women trafficking and forced labor. Therefore, the establishment of a regional human rights system in Asia should be supported to the full extent.

The establishment of a region-wide human rights mechanism, however, involves many challenges, particularly considering the regional idiosyncrasies of Asia. The path toward that end requires genuine and continuous efforts by political actors and civil society organizations. Although it ultimately depends on political will of the regional states, civil society organizations and various non-political state organs, such as judiciary, may play an important role in promoting political consensus. The involvement of constitutional courts in such efforts will indeed contribute to this endeavor. The constitutional courts of Asia should thus undertake an initiative to discover possibilities for the establishment of an effective and credible human rights system.

2. Existing Regional Human Rights Organizations

The progress of regional human rights systems in Europe, America and Africa may provide valuable lessons for Asia. In Europe and in the Americas rather effective and advanced human rights systems are in place. The European Convention on Human Rights (ECHR), which is the primary human rights instrument in Europe, comprises civil and political rights¹⁰ and currently has forty seven state parties, covering nearly entire Europe and eight hundred million people.¹¹ The Convention had originally prescribed an implementation machinery consisting of a Commission having quasi-judicial functions and a non-permanent Court. In 1998, the Protocol 11 replaced the existing mechanism with the permanent European Court of Human Rights.¹² The Court supervises state compliance with the Convention through individual and inter-state complaints.¹³ Individual complaint mechanism is the pillar of the European system. Well-developed case law and high compliance rate of the member states with the judgments of the Court constitute the major strengths of the individual complaint mechanism.

The inter-American Commission on Human Rights was established with a mandate to promote and protect human rights through facilitating the exchange of information and cooperation among governments.¹⁴ Although the Commission was bound with the principle of non-interference and had lacked the power to adjudicate individual complaints for violation of human rights, it played an eminent role in promoting human rights in the region by carrying out on-site observations and publishing country reports.¹⁵ The inter-American system was strengthened by the adoption of the American Convention on Human Rights (ACHR), which primarily affords protection to civil and political rights.¹⁶ The Convention extended the powers of the Commission to examine individual complaints and prescribed the non-permanent American Human Rights Court.¹⁷ Only the Commission and the state parties are empowered to refer a case to the Court,¹⁸ and thereby they are performing a filter function with respect to the individual complaints in the inter-American system.

The African Charter on Human and People's Rights (ACHPR) covers both civil and political rights and economic, social and cultural rights.¹⁹ It is also unique among international and regional human rights instruments in the sense that it includes not only human rights but also people's rights and a list of duties

¹⁰ See art. 2–17 ECHR.

¹¹ See Council of Europe, Treaty Office,

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTableauCourt.asp?MA=3&CM=16&CL=ENG>.

¹² See Council of Europe, European Court of Human Rights,

http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=#n1359128122487_pointer.

¹³ See art. 33–34 ECHR. The Court can also issue advisory opinions interpreting the Convention upon the request of the Committee of Ministers. The Committee is composed of the Ministers of Foreign Affairs of the states of the Council of Europe. See art. 47 ECHR.

¹⁴ See OAS, Inter-American Commission on Human Rights, <http://www.oas.org/en/iachr/mandate/what.asp>.

¹⁵ See Report of Expert Dialogue with Civil Society and NHRIs on Regional Human Rights Mechanisms in Africa, the Americas and Europe (hereinafter UN Report) (2009), at 8–11, United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner for Human Rights, Regional Office for South-East Asia, available at http://bangkok.ohchr.org/programme/asean/report_jakarta_workshop.pdf. accessed on 25.9.2015

¹⁶ See art. 3–25 ACHR. Art. 26 adopts an evolutionary approach with regard to social, economic and cultural rights.

¹⁷ See art. 41, 52–69 ACHR.

¹⁸ See art. 61 ACHR.

¹⁹ See art. 3–14, 15–17 ACHPR

of individuals to the community and the state.²⁰ The Charter established the African Commission as the supervisory organ, and the Protocol, which entered into force in 2004, supplemented the system with the African Court for Human and People's Rights (ACtHPR) with the power to render legally binding decisions. Similar to the inter-American system, individuals are not entitled to direct access to the Court.²¹

As the experience of Europe, Americas and Africa demonstrate, the establishment of a regional human rights system requires an evolving process. It took, for example, five decades for the European system to reach its current form. With this in mind, Asia should employ a step by step process to achieve an effective and credible system. The prerequisite for a regional human rights system is an intergovernmental organization. All the three existing regional systems were built within a political organization: the Council of Europe, the Organization of American States, and the African Union (previously the Organization of African States). Thus, at the initial stage of an Asian human rights system, the focus of efforts should be primarily directed at establishing an intergovernmental organization to promote cooperation among regional states for the development of human rights.

3. The Path toward Regional Human Rights Arrangement

3.1. A Regional Organization

As stated earlier, the priority in Asia should be given to establish an intergovernmental organization. One may raise the concern that such an organization might not attract widespread interest from Asian states. It should be not forgotten, however, the Council of Europe was established by only ten West-European countries in 1949, and today it virtually encompasses the entire Europe.²² There exist a considerable number of advanced liberal democracies in Asia, and those countries may lead the establishment of a regional-intergovernmental organization. The accomplishment of this initial step, in turn, might prompt more Asian countries to participate in the organization in the near future.

3.2. Prospective Asian Human Rights Instrument

The next component of a regional system is a human rights instrument. With respect to the scope of rights to be addressed in the instrument, it may be more practical for Asia to follow the European and American examples. Accordingly, the instrument might incorporate primarily political and civil rights, and social, cultural and economic rights might be addressed in a separate document. Alternatively, both generations of rights might be embraced by employing an evolutionary approach concerning second generation of rights. Due to low level of economic development across Asia, the fulfillment of social and economic rights may need to be considered in the long term. Therefore, it might be advised for Asia to give the priority to civil and political rights at the formation stage of a regional arrangement.

A prospective Asian human rights instrument should reflect the regional characteristics while respecting universal human rights. The very purpose of a regional system is to promote and protect human rights standards within the context of local cultures, needs, and priorities. That does not implicate a disregard of universal standards but to pay due regard to regional values and particularities. The African Charter, for example, incorporates its regional peculiarities along with international standards. Collective rights and duties and respect for family and community are explicitly defined in the African Charter. In a similar fashion, regional values and cultures, such as collectivism and filial piety may be embraced in the Asian instrument without deviating from universal standards. In this way, the portrayal of Asian values in a contradictory manner with universal human rights would be invalidated. Further, certain regional human rights issues, such as exploitation of woman and children, may need to be addressed with a special emphasis in the instrument.

²⁰ See art. 19–24, 27–29 ACHPR.

²¹ See art. 5 ACtHPR Protocol.

²² The Council of Europe, the main intergovernmental organization in the region, was established in 1949 by ten Western European countries in London as a response to the horrors of the World War II with the aim of protecting and promoting human rights, democracy and the rule of law. See *The Role of Regional Human Rights Mechanisms*, *supra* note 3, at 56.

3.3. Enforcement Mechanism

Also critical is that the establishment of an appropriate mechanism to supervise the compliance of the state parties with the regional instrument. It might be advised for Asia to follow an evolutionary approach with respect to the supervision mechanism as well. Because the principles of sovereignty and non-interference are highly regarded by Asian states, it may not be feasible at an early stage to reach a widespread consensus for a regional human rights court with power to render legally binding decisions. The operation of a regional court in an effective manner also would require adequate funding and human resources, which may be more achievable over time. The African Court, for example, lacks effectiveness due to such hardships.²³ Though the ultimate goal of a prospective Asian system should be the implementation of human rights principles through a competent regional court, its establishment might need to be considered at a later stage.

The early progress of the Inter-American system may provide a good example for Asia with respect to the implementation mechanism. As noted earlier, although the American Commission was initially established with a soft mandate promote human rights in the region and was bound with the principle of non-interference, it played an eminent role in promoting and protecting human rights in the region by holding on-site visits and publishing country reports with the consent of the concerned state. Asia may follow a similar path by establishing a Commission having a mandate to promote state parties to respect human rights and the regional system. The Commission may be empowered to interpret the prospective Convention upon the request of state parties, to investigate alleged massive human right violations with the cooperation of the concerned state, and to publish reports on the progress of the state parties on human rights. The regional states may be more comfortable with granting such soft powers to the Commission since they rest upon cooperation rather than enforcement and therefore are not in direct conflict with the principle of sovereignty. This initial step may lead to a greater cooperation and consensus on human rights issues among the regional states, and in the future the Commission may be supplemented with a Court competent to adjudicate individual complaints for human rights violations.

The structure of the Commission carries great significance to ensure a well-functioning mechanism. First, a single Commission rather than a set of separate bodies may be more practical and effective. Several sub-commissions may be formed to assist the Commission with administrative matters or certain human rights issues of regional importance, such as woman and child exploitation. Every state party to the Convention should be represented in the Commission. However, in order to assure impartiality and independence, a special emphasis should be placed on the qualifications of individuals who will serve in the Commission. The members of the Commission should not be affiliated with their governments, and they should serve in their personal capacity. Further, they should be granted a full-time and long term service, with a restriction on engaging any activities that is in compatible with their positions. The Commission must also be provided with adequate and stable funding.

This rather soft mechanism outlined above may be more achievable at the early stage of institutionalization of human rights in Asia. The central factor in establishing and maintaining a regional human rights system is the political will, and this soft approach may be necessary to induce the regional states to participate in the system. As stated earlier, there has been growing presence of civil society organizations in the field of human rights in recent years, demanding from Asian governments a greater respect for human rights. Similarly, the number of national human rights institution has risen significantly in Asia, and Asia-Pacific Forum has been very successful in promoting human rights in the region.²⁴ All these developments, however, have yet to lead to a tangible outcome with respect to a regional human rights arrangement.

4. The Role of Constitutional Courts in Institutionalization of Human Rights in Asia

The participation of the constitutional courts or equivalent bodies in such efforts may give a momentum to the process and accelerate the pace of institutionalization of human rights. Although not political

²³ See The Role of Regional Human Rights Mechanisms, *supra* note 3, at 74.

²⁴ As one noted commentator stated, "the APF and its network of national human rights institutions are the closest that the Asia Pacific region has come to a regional arrangement or machinery for the promotion and protection of human rights." *cited from Durbach, Renshaw & Byrnes, supra* note 5, at 217.

actors, constitutional courts play a crucial role in state affairs by safeguarding the principles of democracy, the rule of law, and human rights, and they may exercise a greater influence on political actors for the establishment of a human rights system.²⁵ In this sense, the constitutional courts may serve as a bridge between state authorities and civil society organizations. In addition, constitutional courts may cooperate with civil society organizations in raising public awareness on human rights through capacity building and education, which are necessary for accomplishing advanced human rights practices and standards in the long run. Constitutional courts of Asia thereby may play a constructive role in the advancement of human rights by integrating different actors concerned.

The Association of Asian Constitutional Courts and Equivalent Institutions (AACC) might engage in activities to advance public opinion toward the establishment of an Asian human rights system. AACC might prompt and coordinate the cooperation of Asian constitutional courts with national human rights institutions and civil society organizations at the national and regional level so as to enhance human rights fulfillment and buttress demands for a regional arrangement. AACC might hold region-wide events and activities on a regular basis to explore the prospects of a human rights arrangement. It might also adopt an Asian Human Rights Declaration as a way of leveraging the establishment of a regional instrument. Although not legally binding, the Declaration would serve as a basis for a prospective Asian human rights instrument as well as contributing to the development of customary human rights law in Asia. AACC might also initiate a forum to facilitate intergovernmental collaboration for a regional human rights arrangement.

5. Turkey's Potential Role

Turkey is often described as a “*bridge*” or “*crossroad*” between Asia and Europe or East and West.²⁶ There are many factors contributing to this description; its geopolitical position, history, religion, culture, democracy and relatively advanced economy. Turkey has deep roots in Central Asia, a version of Turkish language is spoken in many states in that region.²⁷ Turkey shares a long history and same religion with many Arab countries, and it has special place among the people of this region as a successful model combining religious and modern values. At the same, Turkey is in close relationship with the West, with a large volume of business, cultural and political activities. Turkey also retains good relations with Far East countries.

Certainly, these features of Turkey provide a great opportunity to further cooperation among regional countries. This paper will, however, focus on Turkey's human rights experience and suggest that it should play a pioneering role to promote a regional human rights mechanism in Asia.

Turkey became a member the Council of Europe in 1950. It ratified the European Convention of Human Rights (ECHR) in 1954 and recognized compulsory jurisdiction of European Court of Human Rights (ECtHR) in 1990.²⁸ From that date until 2010's, thousands of applications were lodged at the Court against Turkey. In order to provide a better protection for human rights at the national level, Turkey has introduced individual application to its legal system. Accordingly, beginning from 23/9/2012, individual may lodge application at the Constitutional Court of Turkey alleging a violation of fundamental rights under joint protection of the Constitution and ECHR.²⁹

Since then, the Constitutional Court received and adjudicated thousands of applications. After the introduction of individual application, complaints brought before ECtHR against Turkey are significantly

²⁵ See generally Ginsburg, Tom (2008), “Constitutional Courts in East Asia: Understanding Variation”, *3 Journal of Comparative Law* 80 (a case study regarding the role of constitutional courts in political and state affairs in Asia (Indonesia, Thailand, South Korea, Mongolia)).

²⁶ Yanik, K. Lerna, “The Metamorphosis of Metaphors of Vision: ‘Bridging’ Turkey's Location, Role and Identity After the End of the Cold War” *Geopolitics*, Vol. 14, 2009, Issue 3, 531–549, 531.

²⁷ Kramer, Heinz, Will Central Asia Become Turkey's Sphere of Influence, available at <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2012/01/8.-WILL-CENTRAL-ASIA-BECOME-TURKEYS-SPHERE-OF-INFLUENCE.pdf> accessed on 15.12.2016

²⁸ Official Gazette 27.9.1989, No: 20295. The recognition was deposited at the Council of Europe General Secretary on 22.1.1990.

²⁹ The individual application system was adopted through 2010 constitutional amendment, however, it started to operate on 23.9.2012 as prescribed the Law numbered 62126 article 76.

decreased. Indeed, ECtHR recognized individual application to the Constitutional Court as an effective domestic remedy, meaning that no application can be lodged at ECtHR prior to bringing the allegation before the Constitutional Court.³⁰

The Constitutional Court demonstrated a great success in dealing with allegations of human rights violations.³¹ This success attracted nation-wide interest and increased human rights awareness both among people and public authorities. Accordingly, introduction of individual application system undoubtedly contributed to the protection and advancement of human rights in Turkey.

The Turkish Constitutional Court is also committed to the development of human rights in Asia. As a member of AACC, the Court undertook extensive activities to that end. As an example, the Court assumed the term presidency of AACC between 2012/2014 and hosted its 2nd Congress on 27 April-1 May, 2014 in Istanbul.

This paper suggests that, considering its unique position in the region with the successful implementation of human rights agenda, Turkey should play an active role in promoting cooperation among regional states on the protection of human rights. In addition to political efforts, Turkey's democratic institutions, most notably the Turkish Constitutional Court, may organize regional meeting to discuss and discover the possibilities of a human rights instrument. Through such efforts, Turkey will contribute to build a common understanding and better protection of human rights in the vastest continent of the world.

CONCLUSION

Asia is the only continent in the world lacking a region-wide human rights arrangement. Recent developments in national and sub-regional level, however, demonstrate an increasing demand of civil societies toward a greater respect for human rights. Leading democracies in Asia should undertake the task to form a political consensus for a regional human rights instrument. The experience of existing regional human rights systems may be followed in this regard. First, a regional human rights document concerning civil and political rights may be established. A soft enforcement mechanism with quasi-judicial functions may follow the adoption of such a document. Over time, more concrete steps may be taken to ensure a robust regional human rights system. As existing systems also demonstrate, democratic and well-developed states should initiate the process. In this regard, Turkey may play a crucial role. First of all, its historical relations with many of regional states are of great importance to promote regional cooperation. Due to its history and overwhelming Muslim population, it has strong relations with many Arab countries. Also, Turkey has historic and national ties with Central Asia countries. As an advanced economy and strong military power, it is also a natural strategic ally for regional states such as Russia and Iran. Also, Turkey carries an important experience in regional arrangements as being a part of European Council for a half-century. Moreover, Turkey has recently took considerable steps toward enhancing human rights protection. The individual application system was introduced to Turkish legal system in 2012, and since then the awareness of both public authorities and people with respect to human rights increased significantly. Accordingly, Turkey should use its leverage power and experience to advance human rights protection in Asia, and undertake initiative toward this along other leading democracies in the region.

³⁰ See *Uzun v. Turkey*, 10755/13, 30.4.2013.

³¹ For statistics on individual applications see Annual Report of 2015, The Constitutional Court of Turkey (2016), 273-279, available at <http://www.constitutionalcourt.gov.tr/inlinepages/publications/pdf/annualreport2015.pdf> accessed on 25.12.2016

BIBLIOGRAPHIA

- EP, (European Parliament Directorate-General for External Policies Policy Department) (2010) The Role of Regional Human Rights Mechanisms, EU Doc EXPO/B/DROI/2009/25 [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/etudes/join/2010/410206/EXPO-DROI_ET\(2010\)410206_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/etudes/join/2010/410206/EXPO-DROI_ET(2010)410206_EN.pdf) 28.09.2015
- UN, (United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner for Human Rights, Regional Office for South-East Asia) (2009) Report of Expert Dialogue with Civil Society and NHRIs on Regional Human Rights Mechanisms in Africa, the Americas and Europe http://bangkok.ohchr.org/programme/asean/report_jakarta_workshop.pdf 25.9.2015
- ASEAN, (Association of Southeast Asian Nations) (2010) Terms of Reference, http://www.asean.org/storage/images/2012/Social_cultural/ACW/TOR-ACWC.pdf. 1.9.1015
- AICHR, (Asian Intergovernmental Commission on Human Rights) (2014) What You Need to Know, 2nd edition, The ASEAN Secretariat, aichr.kln.gov.my/index.php/documents?download=1:aichr-booklet. 1.9.2015
- TCC, (Turkish Constitutional Court) (2016) Annual Report of 2015, The Constitutional Court of Turkey, <http://www.constitutionalcourt.gov.tr/inlinepages/publications/pdf/annualreport2015.pdf>
- Durbach, Andrea, Renshaw, Catherine & Byrnes, Catherine (2009), ‘A tongue but no teeth?: The Emergence of a Regional Human Rights Mechanism in the Asia Pacific Region.’ *31 Sydney L. Rev.* 211.
- Phan, Hao Duy (2009), ‘A Blueprint For a Southeast Asian Court Of Human Rights,’ *10 Asia-Pac. J. on Hum. Rts. & L.* 385.
- Ginsburg, Tom (2008), ‘Constitutional Courts in East Asia: Understanding Variation,’ *3 Journal of Comparative Law* 80.
- Yanik, K. Lerna, ‘The Metamorphosis of Metaphors of Vision: ‘Bridging’ Turkey's Location, Role and Identity After the End of the Cold War’ *Geopolitics, Vol. 14, 2009*, Issue 3, 531–549.
- Kim, Jina, ‘Developments of Regional Human Rights Regime: Prospects for and Implications to Asia’, http://www.tokyofoundation.org/sylff/wp-content/uploads/2009/03/sylff_p57-1022.pdf. 28.9.2015
- Kramer, Heinz, ‘Will Central Asia Become Turkey’s Sphere of Influence’ <http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2012/01/8.-WILL-CENTRAL-ASIA-BECOME-TURKEYS-SPHERE-OF-INFLUENCE.pdf>

GELENEKSEL DEVLETTEN MODERN DEVLETE: SANAYİ DEVRİMİ VE KAMU YÖNETİMİ DÜŞÜNCESİNDE DEĞİŞİM¹

FROM THE TRADITIONAL STATE TO THE MODERN STATE: INDUSTRIAL REVOLUTION AND CHANGE OF PUBLIC ADMINISTRATION IDEA

Abdulkadir Aksoy

Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aaksoy@sakarya.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Sanayi Devrimi
Sanayi Toplumu
Kamu Yönetimi Düşüncesi
Modern Devlet Merkezîyetçilik

Sanayi devrimi insanlık tarihinin önemli duraklarından birisi olarak kabul edilir. Çoğu sosyolojik ve tarihi çalışma sanayi devriminin insanlık üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışmaktadır. Sanayi devriminin etkisi sadece bu alanlar ile kısıtlı kalmamış, ekonomik, siyasal, sosyal ve yönetsel alanlarda da önemli değişiklikler görülmesine sebep olmuştur. Bu değişim ve dönüşüm genelde yönetim, özde ise kamu yönetimi düşüncesinde de önemli yenilikleri ve değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişiklikler; işbölümü-uzmanlaşma ve hiyerarşiye dayalı kamu yönetimi, kentsel ve yerel yönetim birimlerinin biçimlenmesi, merkezileşme ve bürokrasinin dönüşümü, ulus- devlet sürecinin yerleşmesi ve yaygınlaşması olarak karşılık bulmuştur.

© 2016 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords:

Industrial Revolution
Industrial Society
Public Administration Theory
Modern State Centralization

The industrial revolution is considered to be as one of the most important stops in human history. Most researches in sociology and history tries to explain the impact of industrial revolution on humanity. The effects of industrial revolution are not only limited to these areas but also caused significant changes in economic, social, politic and managerial areas. This change and transformation brought important innovations generally in management and significantly in public administration thoughts. These changes include; division of labor- specialization and hierarchy based public administration, the formation of urban and local government units, centralization and the transformation of bureaucracy and settlement of nation -state.

© 2016 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Tarihsel süreçteki değişimler üç önemli aşama ile vurgulanır. Bunlar; tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu (Çukurçayır ve Çelebi, 2009:60). Bu sınıflandırmayı Toffler (2008:11) üç dalga olarak ifade eder. Birinci dalga tarım toplumunu, ikinci dalga sanayi toplumunu, üçüncü dalga ise günümüz bilgi toplumunu ifade etmektedir. Doğrusal ya da döngüsel tarih teorileri bu konunun ilerleme olup olmadığı hususu üzerinde mutabık olmasalar bile bu aşamaların varlığı çoğu sosyal bilimci için geçerli bir sınıflandırma kabul edilir.

Öte yandan sanayi 4.0 ya da 4. sanayi devrimi tartışmalarından hareketle bilişim ve endüstri sektörlerinin yeniden tartışılmaya başlandığı günümüz dünyasında sanayi devrimi ve devlet ilişkisini anlamaya

¹ Bu çalışma 12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan ve bildiriler kitabında basılan "Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim" başlıklı bildirisinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

çalışma çabasının önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü günümüz kamu yönetimi düşüncesi sanayi devrimi ile şekillenen toplumsal yapıda neşvünema bulmuştur.

Sanayi devriminin² gerçekleşmesi ile tarım toplumu olağanüstü hızla dönüşmeye başlamıştır. Bu durumun etkileri ilk ve net olarak iktisadi alanda görülmüştür. Bu bağlamda çalışmada öncelikle tarım toplumunun genel karakteri hakkında bilgi sunulurken sanayi devriminin gerçekleştiği ortam ele alınacaktır. Ardından sanayi devriminin gerçekleşmesiyle ekonomik, sosyal, siyasal ve yönetsel alandaki değişimler vurgulanacaktır.

Buradan hareketle çalışmanın amacı; sanayi devriminin modern kamu yönetimi düşüncesi üzerinde doğrudan olmasa bile dolaylı dönüştürücü etkisinin ortaya konulmasıdır. Çünkü kamu yönetimi disiplinine kaynaklık eden ve disiplinin başlangıcının dayandırıldığı metinler ve çalışmalar sanayi toplumunun içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Sanayi devrimi ve kamu yönetimi ilişkisi çoğunlukla tarihsel sosyoloji çalışmaları ile karşımıza çıkmaktadır. Kamu yönetimi çalışmaları içerisinde ise daha çok tarım-sanayi- bilgi toplumu sıralaması vurgulanarak değişim ifade edilmektedir. Bu çalışmanın literatürdeki çalışmalardan ayrılan yönü ise sanayi devriminin İngiliz ekonomik kapitalizmi ile birlikte kamu yönetimi düşüncesini nasıl dönüştürdüğünü retrospektif yaklaşım ile ele almasıdır.

1. Tarım Toplumunda Ekonomik ve Sosyal Düzen

MÖ. 8000 yılı civarının Tarım Devrimi olduğu kabul edilir. Tarım Devrimini yaşayan toplum göçebe hayattan yerleşik hayata geçmektedir. Tarım Devrimi ile birlikte, toprak sermayenin başlıca unsuru olmuştur. Bundan sonra uzun dönemler boyunca üretim, insan ve hayvanın kas gücüyle ve bu gücün daha verimli kullanılabilmesi için geliştirilen aletlerle yapılmıştır. Toprak ve kas gücü bu devirde başlıca üretim aracı olmuştur (Günay, 2002:8).

Tarım toplumunda yukarıda da ifade edildiği üzere kas gücüne dayalı üretim gerçekleşmektedir. Bu yüzden hayvan gücü hayati önem taşımaktadır. Bu ihtiyaç ise pek çok hayvanın evcilleştirilmesiyle giderilmiştir. Ayrıca bireyler ihtiyaç duydukları ürünleri kendileri üretmeye çalışmışlardır. Çünkü kitlesel üretim sistemi henüz gelişmemiştir.

Tarım toplumunun önemli özelliklerinden birisi de insanların tarımsal faaliyetlere başlamasıyla yerleşik düzene geçmeleri olmuştur. Başka bir ifade ile tarımsal uğraşlar neticesinde küçük sulama alanları ve köyler oluşmuştur (Şenel, 1982:147). Buradan hareketle tarım toplumunun karakterinin bu küçük yerleşim birimleri ile oluştuğunu söylemek gerekmektedir.

Her ne kadar günümüzde tarım toplumu olmak, ekonomik ve toplumsal gelişme sürecinde geç kalmayı ifade etmekteyse de bu tarım toplumunun kendisini kötü kılmaz. Aksine tarım toplumları (*agricultural societies*), temelde toprağın işlenmesi ile elde edilen tarımsal üretime dayanır. Bununla beraber, pulluk gibi, teknolojik yeniliğin girişi ile çiftçiler üretimlerini büyük ölçüde artırmışlardır. Ayrıca bu sayede daha geniş toprak parçalarını, kuşaklar boyunca işlemek mümkün hâle gelmiştir (Bozkurt, 2013:5).

Tarım toplumu ile ilgili bu ifadelerden sonra vurgulanması gereken bir başka nokta ise tarım toplumunun yönetim anlayışıdır. Tarım toplumundaki yönetim düşüncesi ile ilgili en temel nokta, günümüz anlamında bir değer olarak merkeziyetçiliğin ve merkezi devletlerin olmayışı olarak ifade edilebilir.

2. Sanayi Devrimi ve Sanayi Toplumuna Süreci

Sanayi devrimi olarak ifade edilen olgunun başlangıcı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Sanayi devriminin tanımlanmasındaki ve tarihsel olarak toplumsal değere dönüşebilmesindeki farklı bakış açılarının belirtilmesinde yarar görülmektedir. Yani sanayi devriminin zamanının net olmayışı, farklı yaklaşımların belirtilmesini zorunlu kılmaktadır.

²Sanayi kavramı yerine pek çok kaynakta endüstri kavramı da eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada da sanayi, endüstri anlamında kullanılmıştır.

Sanayi devrimi, “teknolojinin hâkim olduğu makineleşmeye geçişin başlangıcı olan 18. yüzyılın ortalarında İngiltere’de ortaya çıkıp kısa zamanda Avrupa’ya yayılan, üretim teknolojisindeki köklü dönüşüm hareketi” (Tutar, 2013: 67) ve bu değişim-dönüşümün İngiltere’de özellikle dokumacılık ve demir çelik sanayi ile demiryolu sektöründe başlayıp, dünyaya yayılan iktisadi alandaki tüm gelişmeler (Parlak, 2011:217) olarak ifade edilebilir. Sanayi devrimi, basit olarak buharlı makinelerin bulunmasına veya kullanılmasına indirgenemez. Böylesine önemli bir gelişimin pek çok toplumsal, siyasal ve ekonomik sebep-sonucu bulunmaktadır. Tabii ki böylesine girift bir yapının sebeplerinin ve sonuçlarının net ifade edilmesi zordur. Ancak üzerinde mutabık kalınmış birtakım temel noktalar bulunmaktadır.

Sanayi devrimi sadece iktisadi büyümenin hız kazanması anlamında dar bir gelişim olarak değerlendirilemez. İktisadi ve toplumsal dönüşüm nedeniyle ve bunun sayesinde iktisadi büyümenin hız kazanması durumudur. Ayrıca İngiltere’de ortaya çıkıp gelişen sanayi devrimi, daha önceki teknolojik gelişmelerden farklıdır. Tarihsel süreçte pek çok teknolojik ilerleme gerçekleşmiştir. Ancak bu gelişmeler sürekli teknolojik devrim ve toplumsal dönüşüm aracılığıyla kendini sürdürebilen iktisadi büyümeyi sağlayamamıştır (Hobsbawm, 2008: 32-33).

2.1. İngiltere ve Sanayi Devriminin İktisadi Gelişimi

Sanayi devrimi ile aslında teknolojik ilerlemelerin toplumsal ve ekonomik alanda kullanılması ile pek çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin hepsini nitelikle için kullanılmasıyla sanayi devrimi ani olup biten bir olay değil uzunca bir dönemdeki dönüşümleri ifade eder.

Aslında sanayileşme iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Sanayi devriminin iki aşamalı olarak kabul edildiği yaklaşımda genellikle ilk aşamaya sanayi devrimi ikinci aşamaya ise bilimsel devrim ismi verilmektedir. Başka bir sınıflandırmada ise 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar olan endüstriyel gelişme “makine devrimi”, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen gelişimlere ise “teknolojik devrim” olarak bahsedilir. Bu yaklaşımlarda önemli olan nasıl isimlendirildiği değil, sanayi devrimini iki aşamaya ayırıp etkilerinin ayrı ayrı incelenmesidir (Sander, 2011:209)³.

Sanayi devrimi tarihsel bir rastlantı olarak açıklanamaz. Çünkü 15. ve 16. yüzyıllardaki deniz aşırı keşifler ve 17. yüzyıldaki bilimsel devrim tek başına sanayi devriminin sebebi sayılmaz. Hatta sermaye birikimine etkisi olduğu düşünülen Protestanlık da tek başına sanayi devriminin gerekçesi olamaz. Tüm bu koşulların İngiltere’de sanayi devrimi için gerekli şartları oluşturması ile 18. yüzyılda sanayi devrimi süreci ilk olarak bu ülkede görülmeye başladı (Hobsbawm, 2008: 35-36).

Buradan hareketle sanayi devriminin ilk olarak İngiltere’de meydana gelmesinin bazı nedenleri olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenler kısaca şu şekilde ifade edilebilir; Cromwell isyanı ve cumhuriyet fikrinin oluşumu, sosyo- politik yapı, ticaretin gelişmesi, denizciliğin ve deniz ticaretinin gelişimi, merkantilizm⁴, dokuma sektörünün gelişmesi, nüfus artışı, madencilik gelişimi⁵(Göksal, 2003: 15-28)demografik değişim, tarım devrimi, ticaret devrimi, ulaşım alanındaki gelişmeler, sermaye terakümü, endüstriyel teknolojideki gelişmeler ve mali piyasadaki gelişmeler (Torun, 2003:183)⁶.

Öte yandan “İngiliz sanayi devrimi kendiliğinden ortaya çıkmış bir hadise olarak görülebilir mi?” sorusu, sanayi devriminin oluşmasında devletin rolünün belirtilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, özellikle ilk sanayi devrimi herhangi bir hükümetin veya devletin öngörüsü veya desteği ile değil kendiliğinden gerçekleşmiştir. Ama devlet tamamen pasif bir konumda da kalmamıştır. Çünkü hükümetlerin yasalastırma konusundaki başarısızlığı piyasadaki aktörlerin rahat etmesinin önünü

³ Bu sınıflandırmaların yapıldığı en önemli çalışmalardan birisi de Freeman ve Louça’nın (2013) çalışmasıdır. Önemli bir iktisat tarihi eseriolan bu çalışmada “ardışık sanayi devrimleri” kavramı kullanılmaktadır. Bu çerçevede pamuk, demir, demiryolları, çelik gibi ticari alanlar detaylıca analiz edilmektedir.

⁴Merkantilizm; ortaçağın kapanıp yeniçağın başlamasıyla birlikte özellikle 16.-18. yüzyıllar arasında Batı Avrupa’da kabul gören iktisadi doktrindir. Yeniçağın ilk özelliklerinden birisi, feodal beyliklerin yavaş yavaş ortadan kalkması ve yerlerine merkezîyetçi devletlerin ve ulusçuluk akımlarının geçmesiyle tarıma dayalı ekonomik yapı yerine ticaretin yaygınlaşmasını ifade eder (Parlak, 2011:523).

⁵Sanayi devriminin niçin İngiltere’de başladığına dair Parlak (2011:217-18) şu gerekçeleri dile getirir: İngiltere’nin diğer ülkelerden zengin olması, İngiltere’nin feodal toplumdancı ticari topluma başarılı bir geçişe sahne olması, İngiltere’nin fen ve mühendislik çalışmalarına büyük destekler vermesidir.

⁶Ancak Hobsbawm’ın(2008:31) da belirttiği gibi,1750’lerin İngiltere’sine dönebilseydik, olayların niteliğini bugünkü bilgilerimiz ile değerlendirmeseydik, yaklaşmakta olan sanayi devrimini tahmin edebilir miydik? Bu hemen hemen imkansızdı.

açmıştır. Bu ise sanayi devrimi için gerekli olan sermaye birikimi ve teknolojinin oluşumunu kolaylaştırmıştır (Deane, 2000:193). Diğer bir ifadeyle devletin kamu politikaları eliyle piyasaya müdahale etmemesi, sanayi devrimi şartlarının oluşması ve hızlanmasına katkı sağlamıştır.

2.2. Sanayi Devrimi ve Sosyo-Ekonomik Dönüşüm

Sanayi devriminin gerçekleşmesi pek çok alanda dönüşüme yol açmıştır. Yaşanan dönüşümlerden ne kadarının sanayi devrimi ile ilgili olduğu tartışılmakla birlikte, devrimin ekonomik, sosyal ve siyasal-yönetimsel alanda pek çok etkisinin olduğu kabul görmektedir.

Sanayi devrimi sonrası toplumsal alandaki değişim ile birlikte dönüşmekte olan durum için “sanayi toplumu” ifadesi kullanılmaktadır. Sanayi toplumu kavramının izleri Saint-Simon’a kadar götürülebilir⁷(Giddens, 2013:33).

Sanayi devrimi genel olarak vaat ettiği maddi ilerleme nedeniyle büyük bir iyimserlikle karşılanmış ve insanlığın tabiatın tutsaklığından kurtuluşu olarak değerlendirilmişse desanayi devriminin toplumda olumsuz sonuçlar yarattığına dair de görüşler bulunmaktadır. Örneğin Kaczynski (2013:9) “sanayi devriminin geniş çaplı psikolojik acılara yol açtığını ve bu teknolojik ilerleyişin insanlığı daha korkunç bir duruma sürükleyeceğini, doğal yaşamı bozacağını ve gelişmiş ülkelerde dahi fiziksel acıların artacağını” dile getirmiştir.

Bu eleştirilerle birlikte sanayi devriminin iktisadi, sınaî ve ticari alanda meydana getirdiği bazı değişimleri vurgulamak gerekmektedir. Sanayi toplumunun bu vasıfları şu şekilde ifade edilebilir (Aron,1997:65-67):

- ❖ İşletme aileden ayrılmıştır. Yani işyeri ve aile çevresi gibi farklı alanların oluşması fabrikalar aracılığıyla mümkün olmuştur.
- ❖ Sanayi toplumu işbölümünü zorunlu hale getirmiştir. Bu işbölümü sadece farklı meslekler arasındaki ilişkiyi değil, aynı işletme içindeki çalışanlar içinde de gerçekleştirmiştir⁸.
- ❖ Sanayi devrimi ile birlikte sermaye birikimi zorunlu hale gelmiştir. Sermaye birikimi sadece kapitalist toplumlarda değil aynı zamanda bütün sanayi toplumlarının da temel vurgusudur.
- ❖ İşçi olgusunun gündeme gelmesi de sanayi toplumunda oluşmuştur. Çünkü sanayi devrimi ile birlikte oluşan fabrikalarda aşırı işçi ihtiyacı gündeme gelmiş, bununla birlikte ise işçilerin çalışma şartları ve yaşam koşulları sanayi toplumunun temel uğraş alanlarından birisi olmuştur.

Sanayi devrimi ile birlikte insanların yaşam biçimleri de değişmiştir. Bu değişiklik daha sonraları şekillenecek olan tüm toplumsal yapıların kodlanmasında önemli bir etki oluşturmuştur. Çünkü sanayi devrimi ile birlikte toplumların gelenekleri, davranış biçimleri ve kuralları tümüyle değişmiştir. Örneğin daha önce evlerin yakınında bulunan atölyeler terk edilerek üretim fabrikalarda gerçekleşmeye başlamıştır⁹. Bu fabrikalar etrafında yerleşimler oluşarak kentleşmeler gelişmiştir. Ayrıca sanayi devrimi ile büyük aileler yerini çekirdek aileye devretmiştir (Göksal, 2003:12). Bu bağlamda sanayi devrimi dağınık durumda olan üretim mekanizmalarını buharlı makinelerin “fabrikalarda” kullanılmasıyla 19. yüzyıldan itibaren fabrikaların etrafına göçen işçiler ve işsizlerin oluşturduğu kentler hızla büyümüşdür (Bumin, 2010:55).

Kentlerin büyümesi, çok sayıda kentsel ve toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir. Evler kalabalıklaşmıştı. Elektrik henüz aydınlatmada kullanılmadığından şehirler dar, kasvetli sokaklar ve

⁷Giddens sanayi toplumu-modern toplum ilişkisini ve farklılıklarını bir başka eserinde detaylıca ele almaktadır.Giddens, “endüstriyalizm” kavramının merkezinde cansız maddi olan nesnelere olduğunu ifade eder. Bu nesnelere ise kuşkusuz makinelerdir (Giddens, 2012:54).

⁸ Aşırı işbölümünün ve sanayi devriminin yarattığı makineleşmenin oluşturduğu durum, Charlie Chaplin’in 1936 yılı yapımı Modern Zamanlar (Modern Times) filminde başarılı bir tasavvur ile göz önüne serilmektedir.

⁹Fordist üretim tarzı yadaFordizm yirminci yüzyılda endüstriyel üretim tarzlarının örgütlenmesinde dönüşümü ifade eder. İsmi Amerikalı araba üreticisi Henry Ford’dan alır. Bu üretim metodunda toplu tüketimler göz önünde bulundurularak ürünler standart ve toplu olarak seri üretilmektedir. Öte yandan bu yöntem bir üretim şeklinden ziyade genel olarak iş yapma zihniyetini yansıtır (Tutar, 2013:439). Fordist üretim tarzı sanayi devrimi sonucu gerçekleşen endüstriyel toplumun iş görme metodu olarak karşımıza çıkmaktadır.

sıkışık evlerden oluşuyordu. Uzun yıllar insanlar temiz içme suyundan ve kanalizasyon sisteminden yoksun kalmışlardır. Manchester’da 1840’larda, 212 kişiye bir tuvalet düşmekteydi. Salgın hastalıklar yaygınlaşmıştı. Günlük çalışma saati 13-14 saati bulmuştu. Çocuk işçiler kullanılmıştı. Bütün bu aksaklıklara yönelik özellikle çalışma şartları ve koşullarına yönelik 19. yüzyılda pek çok itiraz gerçekleşmiştir. Bu toplumsal hareketler sonucunda yeni oluşan yasalar ile kentsel yaşam ve çalışma düzeninde bazı iyileştirmelere gidilmiştir (Günay, 2002:13).

3. Sanayi Devriminin Kamu Yönetimi Düşüncesinde Meydana Getirdiği Değişimler

Sanayi devrimi incelemeleri genellikle devrimin ekonomik sonuçlarını analiz etmeye yöneliktir. Örneğin Hobsbawm’ın (2008:207), “sanayi devriminden beri her devletin iktisat politikasının ve kuramının tarihi, aslında “laissez-faire”in yükselişinin ve düşüşünün tarihidir” ifadesinden de iktisadi analizlerin önemi anlaşılabilir. Yukarıda da vurgulandığı gibi sanayi devrimi öncelikle iktisadi alanda olmak üzere toplumsal, siyasal ve yönetsel pek çok alanda değişimlere kaynaklık etmiştir. Ancak bu çalışmada sanayi devriminin ekonomik ve toplumsal alanlarda oluşturduğu değişimden ziyade yönetim ve örgütlerde oluşturduğu değişim ve dönüşüm vurgulanmıştır.

Sanayi devriminin ortaya çıkardığı ekonomik düzen ile birlikte genelde yönetsel alanda özeldense kamu yönetiminde işbölümü-uzmanlaşma ve hiyerarşiye dayalı kamu yönetimi, kentsel ve yerel yönetim birimlerinin biçimlenmesi, merkezileşme ve bürokrasinin dönüşümü, ulus- devlet sürecinin yerleşmesi ve yaygınlaşmasından oluşan önemli değer, norm ve kurumlar sistemi oluşmuştur.

İşbölümü-uzmanlaşma ve hiyerarşiye dayalı kamu yönetimi; çalışmanın önceki kısımlarında da vurgulandığı gibi sanayi devrimi ile birlikte temel üretim mekânları artık fabrikalar olmuştur. Fabrikalar ise şu özellikler ile kendinden önceki üretim mekanizmalarından ayrılırlar (Sander, 2011:210):

- ❖ Üretim süreci tek bir işletmede gerçekleşmektedir.
- ❖ Fabrikaların kapladığı büyüklük, onun ekonomik yönden gelişmişliğini ve makine yönünden de büyüklüğünü ifade eder.
- ❖ Fabrikalarda kullanılan makinelerin özellikli görevleri bulunur.
- ❖ Üretim, kendi dışındaki insanlar için yani pazar için yapılmaktadır.
- ❖ İşçiler uzmanlaştırılır ve belirli saatlerle belirli ücret karşılığında çalıştırılır. Bu çalışanlar ise belirli yöneticiler tarafından denetlenir.

Sınaî alanda gerçekleşen uzmanlaşma, zaman etütleri, ücret belirleme gibi alanlar, dönemin kamu yönetimi yazınında da sıklıkla atıf alan eserlerinde kendine yer bulmuştur. Özellikle Frederick W. Taylor’un “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” ve Henri Fayol’un “Genel ve Endüstriyel Yönetim” eserleri bu alanları ele alan öncü çalışmalardır. Hem Taylor (2011), hem de Fayol (2012) eserlerinde bu alanlarla ilgili gözlemler yaparak deneyimlerini eserlerine yansıtmışlardır. Yani yönetim biliminde klasik kabul edilen her iki eserde sanayi toplumunun yönetim düşüncesini incelemişlerdir.

Kentsel ve yerel yönetim birimlerinin biçimlenmesi; üretim sistemindeki bu köklü değişimler, teknolojik gelişmeler ve kentlerin çoğalması ve büyümesi; altyapı konut, sağlık, işsizlik ve eğitim gibi sorunları gündeme getirmiştir. Özellikle tren başta olmak üzere, otomobil ve uçak gibi yeni ulaşım araçları, kamu da yeni birimlerin ve örgütlerin kurulmasını gerekli kılmıştır. Bugün kamu hizmeti olarak görülen pek çok hizmet sanayi devrimi öncesinde kamunun görevleri arasında değildi. Çünkü geleneksel toplumda devletin bugünkü anlamda bir görev dağılımı yoktu. Genel görevi savunma ve adalet olarak sınırlıydı (Al, 2002: 35).

Buradan hareketle sanayi devrimi ile beraber büyüyen kamu sektörünün özellikle kentsel alanlarında büyümeye başlaması ile beraber modern kent hizmetleri ve yerel yönetim birimleri de değişmeye ve önem kazanmaya başlamıştır.

Merkezileşme ve bürokrasinin dönüşümü; sanayi devriminin yönetime yansıyan en önemli yönü merkezileşmedir. Sanayi toplumunda görülen bu merkezizetçilik düşüncesi özellikle haberleşme ve ulaşım teknolojilerinin de gelişmesiyle daha da belirginleşmiştir. Özellikle demiryolu sektörünün gelişimi bu bağlamda çok önemlidir (Toffler, 2008: 76-77). Kamu yönetiminde merkezizetçilik düşüncesi ise modern bürokrasinin kurumsallaşmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. Zaten bu

dönemin ortaya çıkardığı siyasi ve idari yapı içerisinde MaxWeber tarafından geliştirilen bürokrasi olgusu, geleneksel devletlerden farklı olarak kamu yönetiminin vazgeçilmezi haline gelmiştir¹⁰. Bu merkezileşmenin devlet alanındaki değişimlere yansması ise ulus devlet formunun ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir.

Ulus- devlet sürecinin yerleşmesi ve yaygınlaşması; sanayi devriminin yönetime yansma alanlarından birisi de yukarıdaki merkezileşme eğilimi ile paralel oluşan ulus devlet yapılanmasıdır. Özellikle Batı Avrupa'da yaşanan sanayileşme ile tarım toplumundan sanayi toplumuna başka bir ifade ile geleneksel toplumdaki modern topluma geçişi hızlandırmıştır. Toplumsal alanda görülen bu değişikliğin doğal sonucu olarak siyasal alanda da değişiklikler görülmüştür. Bu değişiklikler ise günümüz anlamında ulus devletlerin oluşumunu desteklemiştir (Şahin, 2007:117).

18. yüzyılda teknolojik ve ekonomik açıdan buhar makinesinin icadı ve sanayi devrimi sürecinin başlaması (1765), siyasi gelişmeler bakımından da Fransız Devrimi (1789) bu yüzyıldaki değişim ve dönüşümlerin önemli belirleyici noktalarından olmuştur. Hem sanayi devrimi hem de Fransız İhtilal'i ile beraber öncelikle Avrupa'da ve ABD'de ve daha sonra da pek çok başka ülkelerde yeni üretim ilişkileri, akılcı düşünme, merkezi örgütlenmeler yeni sosyal ve siyasal yapılar ortaya çıkmıştır (Al, 2002: 27).

Öte yandan Fransız Devrimi siyasal modernleşmenin (yurttaşlık, ulus devlet, Anayasacılık, insan hakları ve bunlara dayalı merkezîyetçi devlet otoritesinin, sınırlı devletin, hukuk devletinin, sorumlu devletin vb. ilke ve değerlerin gelişmesi) temellerini oluşturmakla beraber (Köseoğlu, 2009: 33-37), çalışmanın sınırlılığı sebebiyle daha çok sanayi devriminin ekonomik dönüşümleri üzerinden ekonomik kapitalizm ve kamu yönetimi ilişkisi üzerinde durulmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sanayi devrimi toplumsal siyasal ve iktisadi alanlarda o güne kadar görülmemiş büyüklükte ve hızda dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimler tabii olarak kamu yönetimine de yansmıştır. Günümüz modern örgütlenmeleri çoğunlukla sanayi devrimi ile beraber oluşmuştur. Aynı zamanda ulaşım ve haberleşme sektöründeki gelişmeler ile birlikte devlet yönetiminde merkezîyetçilik düşüncesi artmıştır. Yine günümüz yaygın devlet formu olan ulus devlet yapılanması da yine sanayi toplumunda neşet etmiş bir yapıdır.

Sanayi devriminin ekonomideki dönüşümle birlikte üretim sistemindeki değişiklikler de beraberinde gelmiştir. Fordist üretim tarzının makbul sayılması ve öne çıkmasıyla özellikle işletme yönetiminde dikey örgütlenmeler oluşmuş ve yayılmıştır. Böylelikle hızla artan örgütlerin birbiri ile ve örgütün kendi içinde hiyerarşik sistem yerleşmiştir.

Merkezileşmenin ve hiyerarşinin kamu yönetimine yansması ise bürokrasi ile kendine yer bulmuştur. Modern yönetim düşüncesinin kamu yönetimi üzerinde etki alanı kuşku yok ki bürokrasi ile somutlaşmıştır. Bürokrasi modern ulus-devletin de oluşmasıyla birlikte vazgeçilmez bir hal almış ve genel olarak tüm yönetim biçimlerinde az veya yoğun olarak oluşmuştur. Çünkü ulus-devlet yapılanması merkezîyetçiliğin belirginleştiği ve bunu da bürokrasi aracılığıyla yapabildiği bir devlet formudur. Bu yapılanma içinde bürokrasi demokratik sistemlerde kamu politikalarının uygulayıcısı iken, demokrasinin batı standartlarında olmadığı siyasal sistem içerisinde kamu politikası oluşturmanın her safhasında etkili olabilmektedir.

Öte yandan sanayi devrimi, fabrikaların olduğu yerlerde işgücü ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise kırdaki çok yoğun göçler yaşanmasına sebep olmuştur. Böylelikle sanayi devrimi ile birlikte kentlerin büyüklüğü ve sayısı hızla artmaya başlamıştır. Buradan hareketle hızla kentleşme ile birlikte kentsel alanlarda ortaya çıkan ihtiyaçları giderebilmek adına merkezi idarenin taşra örgütlenmeleri gibi yeni yönetim birimleri ihdas edilmiştir. Bu yeni oluşturulan yönetim birimleri bir yandan kamu yönetiminde bürokratik ve merkezîyetçi süreçleri artırırken, diğer yandan yerel hizmet birimleri kurulması tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

¹⁰Modern devlet aslında bürokrasi mekanizmasıyla iç içe geçmiştir. Bürokrasinin geleneksel devletlerde ve modern devletlerde işlevi ve dönüşümü ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Weber, (2013); Eryılmaz, (2010); Dreyfus, (2007).

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

Al, Hamza, (2002), **Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi**, Bilimadamı Yayınları, Ankara.

Aron, Raymond, (1997), **Sanayi Toplumu**, Çeviren: E. Gürsoy, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, Veysel, (2013), “Toplumsal Dönüşümün Evreleri: Pre-endüstriyel, Endüstriyel ve Post-endüstriyel Topluluklar”, **Endüstri Sosyolojisi**, Edit: Veysel Bozkurt, Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No:1324, Eskişehir, s.2-34.

Bumin, Kürşat,(2010), **Demokrasi Arayışında Kent**, Çizgi Kitabevi, Konya.

Çukurçayır, M. Akif, Çelebi, Esra, (2009), “Bilgi Toplumu ve E-Devletleşme Sürecinde Türkiye”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, s.59-82.

Deane, Phyllis, (2000), **İlk Sanayi İnkılabı**, Çeviren: Tevfik Güran, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Dreyfus, Françoise, (2007) **Bürokrasinin İcadı**, Çev: Işık Ergüden, İletişim Yayınları

Eryılmaz, Bilal, (2010),**Bürokrasi ve Siyaset**, 2010, ALFA Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul;

Fayol, Henri, (2012), **Genel ve Endüstriyel Yönetim**, Çeviren: M. Asım Çalikoğlu, Adres Yayınları, Ankara.

Freeman, Chris, Louça, Francisco, (2013), **Zaman Akıp Giderken Sanayi Devrimlerinden Bilgi Devrimine**, Çeviren: Osman S. Binatlı, İthaki Yayınları, İstanbul.

Giddens, Anthony, (2012), **Modernliğin Sonuçları**, Çeviren: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Giddens, Anthony, (2013), **Sosyoloji; Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş**, Çeviren: Ülgen Yıldız Battal, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Göksal, Gökçen, (2003), **Sanayi Devrimi: Öncesi, Sonrası ve Etkileri**, Kora Yayın, İstanbul.

Günay, Durmuş, (2002), “Sanayi ve Sanayi Tarihi”, **Mimar ve Mühendis Dergisi**, Sayı:31, s.8-14.

Hobsbawm, E.J. (2008), **Sanayi ve İmparatorluk**, Çeviren: Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi, Ankara.

Kaczynski, Theodore John, (2013), **Sanayi Toplumu ve Geleceği**, Çeviren: Kolektif Kaos Yayınları, İstanbul.

Parlak, Bekir, (2011), **Kamu Yönetimi Sözlüğü**, MKM Yayıncılık, Bursa.

Sander, Oral, (2011), **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi, Ankara

Şahin, Köksal, (2007), **Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet**, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Şenel, Alaeddin, (1982), **İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 504, Ankara.

Taylor, Frederick W., (2011), **Bilimsel Yönetimin İlkeleri**, Çeviren: H. Bahadır Akın, Adres Yayınları, Ankara.

Toffler, Alvin, (2008), **Üçüncü Dalga**, Çeviren: Selim Yeniçeri, Koridor Yayıncılık, İstanbul.

Torun, İshak, (2003), “Endüstri Toplumu’nun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi Ve Sina-İ Faktörler”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, s.181-196.

Tutar, Hasan, (2013), **İşletme ve Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük**, Detay Yayıncılık, Ankara.

Weber, Max, (2013), **Bürokrasi ve Otorite**, Çeviren: H. Bahadır Türk, Adres Yayınları, Ankara.

Diğer Kaynaklar

Köseoğlu, Özer, (2009), **Birey Kamu Yönetimi İlişkileri ve Türkiye Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN DİN POLİTİKALARINDA ETKİLİ OLAN TEMEL
DİNAMİKLER¹**

**THE BASIC DYNAMICS OF THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY'S RELIGIOUS
POLICIES**

İsmail Akyüz

Öğr. Gör. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, iakyuz82@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasının ardından yapısal özelliklerini kazanan din-devlet ilişkileri dışlayıcı bir laiklik anlayışı temelinde şekillenmiştir. Bu anlamda rejim dine ve dindarlara mesafeli yaklaşmıştır. Zira dışlayıcı laikliğin en temel özelliği dini tamamen kamusal alanın dışında tutmasıdır. Devletin dindarlarla ilişkisi uzun yıllar boyunca sorunlu olmuş, kamusal alan dinden arındırılmaya çalışılmıştır. 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti ile birlikte devletin dışlayıcı yaklaşımında büyük kırılmalar meydana gelmiştir. Ak Parti'nin üçüncü iktidar döneminde hayata geçirdiği reformlar Türkiye'de devletin din konusundaki resmi politikalarının kökten değişmesine sebep olmuştur. Çalışmada Ak Parti'nin din politikalarını şekillendiren dinamikler ve süreçler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Adalet ve Kalkınma Partisi
Din Politikaları
Dışlayıcı Laiklik

© 2016 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

ABSTRACT

In Turkey the relations between state and religion that gained structural characteristics just after the establishment of republic has been shaped on the basis of an exclusive secularism. In this sense, the regime's attitudes towards the religion and the religious has been negative. Because the most fundamental feature of exclusive secularism is to keep religion completely out of the public sphere. The relationship of the state with the religious has been troubled for many years and the it has been tried to be purified the public sphere from religion. But with the Justice and Development Party which came to power in 2002 major changes occurred in states exclusive approach. The Justice and Development Party's reforms have led to radical changes in the official policies of religion. In the study, the dynamics and processes shaping the Justice And Development Party's religious policies will be tried to be revealed.

Keywords:

Justice and Development Party
Religious Policies
Exclusive Secularism

© 2016 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Türkiye'de uygulanan din politikaları Cumhuriyet tarihi boyunca birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin kurulmasının hemen ardından yapısal özelliklerini kazanan din-devlet ilişkileri laiklik temelinde şekillenmiş ancak laikliğin anlaşılış biçimi ve uygulanışı batılı örneklerden farklı olmuş ve birçok soruna yol açmıştır. Tek partili yıllarda dışlayıcı laiklik anlayışına yaslanan din politikaları İslam'ı kamusal alanın tamamen dışına çıkarmayı hedeflemiş, bunun için de pek çok yasaklayıcı pratiği hayata geçirmiştir. Özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında devrim kanunlarını uygulamak ve yerleştirmek için alınan oldukça sert tedbirler karşısında dini yaşantıyı direkt veya dolaylı

¹Bu makale yazarın "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Politikaları (Recep Tayyip Erdoğan Dönemi)" adlı doktora tezindeki ilgili başlıkların gözden geçirilerek makaleye uyarlanmış halidir.

olarak ilgilendiren düzenlemelerle ilgili itirazlar yahut talepler uzun yıllar dile getirilememiş; ancak çok partili hayata geçildikten sonra yavaş yavaş gündeme getirilmeye başlanmıştır. Bu anlamda Türkiye'deki din politikaları siyasi tarihimiz boyunca önemli tartışmalara konu olarak günümüze kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle gevşemeye başlayan katı laiklik uygulamaları 28 Şubat sürecine kadar genel olarak bu yönde bir seyir izlemiş ancak 1997 yılında yaşanan postmodern darbenin ardından alınan tedbirler ve hayata geçirilen uygulamalarla din-devlet/toplum ilişkilerinde adeta tek partili yıllara geri dönmüştür.

2002 yılında tek başına iktidara gelen Ak Parti din-devlet ilişkilerinde 28 Şubat süreciyle birlikte yeniden ve kararlı bir şekilde uygulanmaya başlanan yasakçı anlayışın terk edilerek dini özgürlükler konusunda önemli adımlar atılmasında büyük rol oynamıştır. Bu anlamda eğitim kurumlarında ve kamu kurum ve kuruluşlarında başörtüsü yasağının kaldırılması, İmam hatip Liselerinin önündeki katsayı engelini kaldırılması, Kur'an kurslarının açılmasının kolaylaştırılması, Alevi kimliğinin cumhuriyet tarihinde ilk kez devlet tarafından tanınması, gayrimüslimlere ait devletin daha önce el koyduğu bazı gayrimenkullerin iade edilmesi gibi uygulamalarla uzun yıllar dine ve dindarlara karşı dışlayıcı bir yaklaşımın hakim olduğu resmi anlayış yerini dindarlarla barışık ve daha kapsayıcı bir anlayışa bırakmıştır.

Kuşkusuz Ak Parti'nin uzun yıllar rejime ana renklerinden birini veren bu yaklaşımı değiştirmesi kolay olmamıştır. 2002 yılında iktidara gelen Ak Parti din politikaları bağlamında uzun yılların birikimi olan bir çok problemle karşılaşmıştır. Bu sorunların çözümü noktasında 28 Şubat sürecinin devam ettiği bir dönemde iktidara gelen Ak Parti bir taraftan dışlayıcı laik elitlerin hakim olduğu toplumsal merkezle mücadele ederken diğer taraftan bu anlayışın mağdur ettiği toplum kesimlerinin taleplerini karşılamak durumunda kalmıştır. Ak Parti'nin ilk iki iktidar dönemi dini özgürlükler, din eğitimi ve din hizmetleri konularında beklenen adımların atılabilmesi için gerekli siyasi, hukuki ve bu bağlamda psikolojik zeminin hazırlanması çabalarıyla geçmiş, dile getirilen taleplerin büyük kısmı ancak üçüncü iktidar döneminde karşılanabilmiştir. Ak Parti'nin özellikle ilk iki iktidar döneminde bu anlamda farklı dinamiklerin şekillendirdiği çeşitli süreçler yaşanmış, ancak bu süreçlerden beklenen sonuçlar elde edildikten sonra gerekli yasal düzenlemeler söz konusu olabilmıştır. Bu süreçler aslında Ak Parti'nin toplumsal hayatın merkezi alanındaki dışlayıcı laik anlayışı değiştirdiği ve merkeze oturmasına yol açan kırılmaları ifade etmektedir.

Çalışmada Ak Parti'nin din politikalarında etkili olan temel dinamikler yaşanan sosyolojik süreçler ve yasal düzenlemeler bağlamında ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmada veri kaynağı olarak yasal düzenlemeler ve ilgili literatür kullanılırken araştırma yakın tarihi kapsadığından şahsi gözlem ve tespitlerden de yararlanılmaya çalışılmıştır. Din politikalarında yaşanan önemli kırılmaların yaşandığı sosyolojik zeminin açığa çıkarılması bu konuda ileride atılacak adımların daha sağlıklı olması açısından önem taşımaktadır.

1. Karizmatik Lider'in Etkisi

Toplumsal hareketlerin şekillenmesinde, hareketi başlatan veya herhangi bir aşamasında hareketin başına geçen liderlerin büyük etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Modern toplumlarda demokratik süreçlerin işlediği toplumsal hareketler her ne kadar yazılı kurallara dayanıyor olsa da özellikle kriz anlarında ortaya çıkan karizmatik liderler toplumsal hareketlere büyük ölçüde yön vermekte; güçlü kişilikleri ve kararlı tutumlarıyla ihtiyaç duyulan motivasyonu sağlayarak kitleleri peşinden sürüklemektedir. Bu arada liderlerin dini inançları, ideolojik düşünceleri, daha önce yaşadıkları tecrübeler, karakter yapıları gibi kişisel özellikleri karar alma süreçlerinde etkili olmaktadır. Türk siyaset geleneğinde de liderlerin siyasi hareketlere çok büyük etkisinin olduğu, hatta siyasi hareketlerin liderlerin ismiyle özdeşleştiği bilinmektedir. Bu anlamda Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş, Turgut Özal, Necmettin Erbakan gibi siyasetçiler liderlik ettikleri siyasi hareketlerin şekillenmesinde oldukça önemli rol oynamışlardır.

Bu anlamda Türkiye'de partilerin programlarından ve seçim beyannamelerinden yola çıkarak oy veren seçmen sayısı oldukça azdır. Gerçi tüm partilerin sorunları ortaya koyuşları ve çözüm önerileri birbirlerine oldukça benzemektedir. Bu yüzden Türk siyasal geleneğinde partilerin programı, kadroların niteliğinden çok parti liderinin kişiliği, kimliği ve karizması oy verme davranışlarını ve partilere

katılımları etkileyen en önemli olguyu teşkil etmektedir. Bunun en iyi örneği, toplum içinde bireyler tuttukları partinin adıyla veya ideolojik tarafgirlikle değil de parti liderlerinin isimleriyle anılmalarıdır. Türk siyasetinde, her ne kadar her lider partisini kadro hareketi olarak tanımlasa da, bir partinin ve ideolojik taraflılığının ismiyle sahne alan oylardan ve insanlardan çok “cı-cu” nitelendirmeler ile ortaya çıkan şahıs merkezli bir oluşum vardır (Demirelci, Erbakanlı, Türkeşçi, Özalcı, Ecevitçi gibi). Türk demokrasi tarihi incelemelerinde de zaten devirler hükümetlere göre değil liderlerin isimlerine göre yapılmaktadır (Çetin, 2003: 105).

2000'li yıllara gelindiğinde 28 Şubat sürecinin ardından yaşanan ekonomik kriz ve siyasi belirsizlik ortamında Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan Ak Parti ciddi bir destek bulmuş ve Erdoğan önemli bir lider olarak siyaset sahnesine çıkmıştır. Post modern darbe olarak da adlandırılan 28 Şubat sürecinde ordu, sermaye sahipleri ve medyanın siyasete dolaylı müdahalesi ülkedeki dengeleri bozarak zayıf koalisyon hükümetleri kurulmasına yol açmış, siyasi istikrarsızlık kısa süre sonra ekonominin çökmesine sebep olmuştur. Böyle bir ortamda yeni bir söylemle siyaset sahnesine çıkan Ak Parti ve hareketin lideri Recep Tayyip Erdoğan bir kurtarıcı gibi görülerek girdiği ilk seçimde tek başına iktidara taşınmıştır. Parti kurucularının ve teşkilatının büyük ölçüde “Milli Görüş” geleneğinden oluştuğu ve Milli Görüş geleneğinde Türk siyasetinin en önemli karakteristiklerinden birini teşkil eden güçlü lider anlayışının oldukça kuvvetli olduğu (Erbakan sadece genel başkan değil aynı zamanda Milli Görüş hareketinin doğal lideri olarak görülmektedir) göz önünde bulundurulduğunda parti kadrolarının Erdoğan'ı nasıl değerlendirdiği ve Erdoğan'ın partililer üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Partinin tüzükle belirlenmiş demokratik organları işlemekle birlikte diğer tüm siyasi hareketlerde olduğu gibi liderin parti politikalarındaki etkisi ve belirleyiciliği göz ardı edilemeyecek bir olgudur.

Her şeyden önce Erdoğan'ın kişisel olarak dindar bir Müslüman olduğu bilinmektedir. İHL mezunu olduğunu ve bundan gurur duyduğunu her fırsatta dile getiren Erdoğan için İHL'lerin özel bir anlamı vardır. 2014 yılında İmam Hatiplerin kuruluşunun 100. yılı kapsamında düzenlenen bir etkinlikte yaptığı konuşmada (Subaşı, 2014) bu okullara verdiği değeri bir kez daha vurgulayarak kendisinin ve dört çocuğunun da İHL mezunu olmasından gurur duyduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında İHL'ler için yapılan fedakârlıklardan bahseden Erdoğan'ın bu okullara hizmet etmeyi, İHL'ler için çalışmayı bir ibadet olarak algıladığı görülmektedir. Erdoğan'a göre bu okullar için çalışan, ter döken, emek sarf eden, okulların açık kalabilmesi için mücadele edenlerin amel defterleri kapanmayacaktır. İHL'lerde okunan Kur'an'ın her harfi için amel defterlerine sevap yazılacak, bu okullarda yetişen dürüst, ahlaklı, salih her evlat için kabirleri nur ile dolacaktır. Aynı konuşmada Erdoğan İHL öğrencilerini ve mezunlarını yeni ve büyük Türkiye'nin aydınlık suretleri olarak tanımlayarak bu okullara verdiği değeri ve gelecek tasavvurunda biçtiği rolü; aynı zamanda onlara yüklediği misyonu ortaya koymuştur. Bu anlamda Erdoğan'ın İHL'leri yeni Türkiye'nin kurucu ve taşıyıcı unsuru olarak gördüğü söylenebilir. Erdoğan konuşmasında İHL'ler için 28 Şubat sürecinde yapılan katsayı düzenlemesinin bir zulüm olduğunu ve bu zulme partisinin son verdiğini belirterek bu doğrultuda çabalayan herkese teşekkür ettiğini ifade etmiştir. Ak Parti'nin İmam Hatip okullarının önündeki engellerin kaldırılmasında ve sayılarının artmasında ortaya koyduğu irade elbette sadece Erdoğan'ın kişisel tercihi bağlamında açıklanamaz. Zira önündeki engeller kalktığında halkın bu okullara nasıl bir teveccüh gösterdiği pek çok kez tecrübe edilmiştir. Bu anlamda Ak Parti'nin İmam Hatip okulları ile ilgili politikalarında tabanın beklentisi ile birlikte Erdoğan'ın İHL hassasiyeti etkili ve belirleyici olmuştur.

Ak Parti'nin başörtüsü konusunda izlediği politikada da tabandaki beklentinin yanı sıra parti yöneticilerinin neredeyse tamamıyla birlikte Erdoğan'ın yaşadığı olumsuz tecrübeler neticesinde geliştirdiği hassasiyet etkili olmuştur. Eşi ve kızları da başörtülü olan ve başörtüsü yasağından direkt etkilenen Erdoğan'ın başörtüsü yasağına karşı tüm siyasi hayatı boyunca mücadele ettiği bilinmektedir. Başörtüsü takmayı dini bir gereklilik olarak gördüğünü ifade eden ve bunun kararının mahkemelerce değil, din alimleri tarafından verilebileceğini söyleyerek başörtüsü takmayı din ve vicdan hürriyetinin bir gereği olarak gören Erdoğan (Milliyet, 15.11.2005) en başta kendi ailesinin yaşadığı mağduriyetler dolayısıyla meselenin bir an önce çözülmesi gereken bir sorun olduğunu düşünmektedir. Zira başörtüsü yasağından dolayı iki kızını yurtdışında okutmak zorunda kaldığını ifade etmiş, eşinin başörtülü olmasından dolayı resmi program ve davetlerde eşi veya kendisi başörtülü olan diğer partililerle birlikte birçok kez sorun yaşamıştır. Yakın çevresi ve parti tabanında da başörtüsü yasağından dolayı mağdur olan pek çok kişinin olması zaten kişisel olarak başörtüsü konusunda hassas olan Erdoğan'ı yasağın

kalkması için daha fazla mücadele etmeye itmiş, Erdoğan'ın hassasiyeti de partinin bu konudaki politikalarında kendisini göstermiştir. Zira Ak Parti iktidara geldiği ilk günlerden itibaren pek çok kez yasağı kaldırmaya teşebbüs etmiş, karşılaşılan engellere rağmen farklı formüller deneyerek sorunu çözmeye çalışmış ve gerekli düzenlemeleri yaparak başörtüsü yasağına zaman içerisinde son vermiştir.

2. İslamcı Söylemden Özgürlükçü Söyleme Geçiş

Ak Parti siyasi kimlik olarak islamcılığı benimsememiş olmasına ve siyasi söylemini muhafazakar demokrat bir temele oturtmasına rağmen partinin kurucuları, kadroları ve çekirdek tabanı büyük oranda, 70'li yıllardan itibaren Türkiye'de siyasal islamın önemli temsilcisi olan Milli Görüş hareketinden gelenlerden oluşmuştur.

Refah Partisi'nin kapatılmasının ardından kurulan Fazilet Partisi, 28 Şubat sürecinde yaşananların ardından, kendinden önceki Milli Görüş partilerine nispetle oldukça yumuşak bir söylem geliştirerek insan hakları, demokrasi, hukuk devleti ve AB standartlarına daha fazla vurgu yapsa da 2001 yılında RP'nin devamı olduğu ve laiklik karşıtı faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmaktan kurtulamamıştır. Kuşkusuz bu söylem değişikliğinde 28 Şubat sürecinin ve RP'nin kapatılmasının büyük etkisi olmuştur. Bu anlamda yaşanan olumsuz tecrübeler ve ortaya çıkan yeni siyasi şartlar FP'yi modernlik, demokrasi ve çok kültürcülüğü Avrupa'nın baskınlığının uzantısı olan değerler olarak görmek yerine, evrensel değerler olarak görmeye zorlamıştır (Yavuz, 2005: 336).

MSP'den FP'ye kadar yaklaşık otuz sene boyunca siyasal İslam'ın en önemli temsilcilerinden biri olan Milli Görüş hareketinin siyasal söyleminin 2000'li yıllara girilirken (her ne kadar FP bu anlamda ciddi bir söylem değişikliğine gitse de) Türkiye'deki toplumsal problemlere çözüm getiremeyeceği Ak Parti kadroları tarafından anlaşılmış görünmektedir. Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti devletine temel rengini veren en önemli karakterlerden birisi laiklik olmuştur. Başta, laik Türk sivil toplumunun önemli kesimleri ile ortaklığı bulunan ordu olmak üzere (savcılar ve Anayasa Mahkemesi'ni de kapsayan) yargı birimleri ve sivil bürokrasinin yüksek kademeleri (özellikle dış politikayı Genelkurmay ile yakın koordinasyon halinde yürütmüş olan Dışişleri Bakanlığı) (Cizre, 2013: 115) laiklik konusunda büyük bir hassasiyet geliştirmiş ve rejimin temel unsurlarından saydıkları laikliğin en önde gelen destekçileri ve savunucuları olmuşlardır. Laik güçlerin, rejimin laik niteliği için tehdit olarak gördükleri siyasal İslam'a karşı yürüttüğü mücadele 28 Şubat Süreci ile doruk noktasına ulaşmıştır. 28 Şubat Müdahalesinin üzerinden geçen dört sene içerisinde; 2001 yılına kadar üç hükümet ve iki ekonomik kriz gören Türkiye'de gündemin bir numaralı maddesi olan laiklik ve irtica tartışmaları kısa süre içinde yerini ekonomik ve siyasi tartışmalara bırakmıştır. Ekonomi ve siyasetin iflas ettiği bir dönemde siyaset sahnesine çıkan Ak Parti mevcut siyasi partilerden ve ekonomik çıkmazdan kurtulmak için bir umut olarak görülmüş ve girdiği ilk seçimde büyük bir başarı yakalamıştır.

28 Şubat sürecinde zirveye çıkan dışlayıcı laiklik uygulamalarının mağdur ettiği pek çok kesim gibi Ak Parti'nin kurucu ve yöneticilerinin birçoğunun da bu politikaların değişmesi yönünde bir beklenti içinde oldukları bilinmektedir. Ancak yaşanan tecrübe, bu beklentilerin bir süre ertelenmesini gerekli kılmıştır. Zira öncelikli hedefin iktidarda kalabilmek olduğu, Refahyol hükümetinin istifaya zorlandığı ve ardından RP'nin kapatıldığı süreçte Ak Parti'nin kurucuları ve teorisyenleri tarafından anlaşılmış ve partiyi laiklik karşıtı gösterecek talepleri söylemlere yansıtılmaktan uzak durmaya itmiştir. Bu anlamda 2002 seçim sonuçlarının ertesi günü Recep Tayyip Erdoğan'ın yaptığı bir açıklama ile verdiği "altı güvence" ilk iktidar döneminde Ak Parti'nin islami kesimin taleplerini gündeme getirmeyeceğini göstermiştir. Erdoğan yaptığı açıklamada başörtüsünün birinci sorunları olmadığını, insanların hayat tarzlarına müdahale edilmeyeceğini ve Türkiye'yi 28 Şubat sürecine götürebilecek gerginlikler yaşanmaması için aşırı özenli olacaklarını ifade etmiş, yaptığı açıklamalar medyada güvence olarak algılanarak şu şekilde sıralanmıştır: "AB ile tam üyelik sürecine hız vereceğiz, Dünya ile entegrasyonu güçlendireceğiz, İMF ile programın uygulanmasında kararlıyız, Türkiye'yi germeyeceğiz; yeni 28 Şubat yaşanmaz, Başörtüsü birinci sorunumuz değil" (Hürriyet, 4.11.2002).

Gerçekten de ilk iktidar döneminde Ak Parti İslami kesimin taleplerini çok fazla gündeme getirmemiş ve laiklik hassasiyeti yüksek kesimlerle karşı karşıya gelmekten sakınmıştır. 2003 yılında büyük bir seçim zaferi kazanarak tek başına iktidara gelmesine rağmen, geçmişte yaşanan tecrübeleri göz önünde bulundurarak bu talepleri bir süre daha erteleme yolunu seçmiştir. Mesela 2004 yılında İHL'lerin

önündeki katsayı engelini kaldırmaya yönelik bir kanun değişikliği yapılmış, meclisten geçecek değişiklik cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiştir. Bunun üzerine yasayı hiçbir değişiklik yapmadan tekrar cumhurbaşkanına gönderdiklerinde cumhurbaşkanının onaylamak zorunda olduğunu bilmelerine rağmen yasayı tekrar göndermemişler ve değişiklikten vazgeçmişlerdir. Erdoğan, İHL'lerle ilgili yeni bir girişimin bedelini hükümet olarak ödeyecek durumda olmadıklarını belirterek, toplumun hazır olmasını bekleyeceklerini ifade etmiştir. Zira Erdoğan'a göre ilk teşebbüste halk gereken hassasiyeti göstererek yapılan değişikliğin arkasında durmamıştır. Buna göre halkın bu konudaki talebinin güçlenmesini beklemek gerekmektedir (Sabah, 04.07.2004).

28 Şubat Sürecinin ardından dindarların en büyük sorunları, bunların doğurduğu tali problemlerle birlikte kamusal alanda uygulanan başörtüsü yasağı ve İHL'lerin önündeki engeller olmuştur. Dindar kesim, bu sorunların çözülmesi noktasında Ak Parti'ye önemli bir sorumluluk yüklemiş ve ilk iktidar döneminden itibaren büyük bir beklenti içine girmiştir. Bu bağlamda asıl sorun halktan gelen talebin güçlü olmamasından ziyade Ak Parti'nin tek başına iktidar olmasına rağmen, ilk iktidar döneminde dindarların taleplerine cevap verebilecek siyasi konjonktürün henüz olgunlaşmamış olmasıdır. Daha büyük oy oranıyla tek başına hükümet kurduğu ikinci iktidar döneminde dahi mevcut psikolojik ve bürokratik engelleri aşmakta güçlük çeken Ak Parti ancak üçüncü iktidar döneminde dindarların taleplerine cevap verebilecek konjonktürü yakalayabilmiştir. Zira ordunun siyaset üzerindeki etkisine göz yumulmayacağı "27 Nisan e-muhtırası" olarak adlandırılan 2007 yılındaki Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinden yapılan açıklamaya verilen cevap ile netleşmiş, aynı yıl Ak Parti'li Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı olmasıyla kanunların çıkması kolaylaştırılmış ve 2010 yılında yapılan referandum neticesinde uygulanan anayasa değişiklikleri ile yüksek yargı yeniden yapılandırılarak siyasetin önündeki engeller kaldırılarak meclisten çıkan kanunların uygulanabilmesine olanak sağlanabilmiştir. Dolayısıyla ilk iki iktidar döneminde dindarların taleplerine cevap veremeyen Ak Parti dışlayıcı laiklik yanlısı güç noktalarını bertaraf ettikten sonra ancak üçüncü iktidar döneminde başörtüsü ve İHL'ler ile birlikte 28 Şubat sürecinde dini gerekçelerle mağdur edildiklerini düşünenlerin mağduriyetlerini giderecek düzenlemeleri yapmaya imkân bulmuştur.

3. Muhafazakârlığın Öne Çıkarılışı

İslamcı bir gelenekten koparak siyaset sahnesine çıkan Ak Parti kendisini Türk siyasi tarihinde ilk kez kullanılan bir kavramla "muhafazakar demokrat" olarak tanımlamış, siyaset felsefesini de bu tanım çerçevesinde şekillendirmiştir. Muhafazakarlığın siyasi, sosyal, kültürel, felsefi pek çok anlam ayrımı ve her bir anlam alanı içerisinde farklı ele alınmış biçimleri olmakla birlikte burada kavramsal tartışmalara girmeksizin Ak Parti'nin siyasi kimliği bağlamında Muhafazakar Demokrasi'den ne kastedildiği ya da ne anlaşılması gerektiği ortaya koyulacaktır.

Ak Parti'nin siyasi kimlik olarak benimsediği muhafazakar demokratlık, kavramlaştırmadan da anlaşıldığı üzere iki esas üzerinde şekillenmektedir: Muhafazakarlık ve Demokratlık. İslamcı bir gelenekten gelen ve yeni bir söylemle siyaset sahnesine çıkan bir parti için; İslamcılık, laiklik, irtica gibi kavramlar etrafında gelişen tartışmaların had safhaya çıktığı ve siyasal İslam'ın büyük bir darbe aldığı bir dönemin (28 Şubat) hemen ardından siyasi kimliğinin "demokrat" yönünü ortaya koymak pek zorun teşkil etmezken "muhafazakar" kısmının içeriğini doldurmak ve o dönemde hala etkin olan Kemalist merkezin hedefi olmadan bunu başarmak oldukça zor olmuştur. Zira 28 Şubat sürecinde yaşanan tecrübe, ideolojik olarak islami bir söylemle siyaset yapmanın imkanını neredeyse ortadan kaldırmıştır. Her ne kadar Ak Parti islamcı bir parti olmadığını defalarca deklare etmiş olsa da islami kesim Ak Parti'yi, uğradıkları haksızlıkları giderecek ve islami endişelerini bertaraf edecek bir parti olarak görmüş ve Milli Görüş partilerinin ardından Ak Parti'ye yönelmiştir. Bu anlamda hem tabanının beklentilerine cevap vereceği hem de yaşanan/yaşanabilecek bir rejim tartışmasında taraf olmadığını ifade edebileceği bir kavram arayışına giren Ak Parti, demokrat kimliğinin önüne muhafazakarlığı koyarak tartışmaların önüne geçmek istemiştir. Bulaç'a göre Ak Parti hem Türkiye'deki yasal mevzuatın içine girebilmek hem de uluslararası hakim güçlerin kabul ve onayına mazhar olabilmek için Milli Görüş geleneğini besleyen İslamcılıktan vazgeçerek yeni bir kimlik arayışına girmiş ve muhafazakarlık tanımında karar kılmıştır. İçeriği kadar dışarıya verilecek görüntü de son derece önemli olduğundan muhafazakarlık, Ak Parti'nin bu anlamda işini kolaylaştıran bir kavram olmuştur (Bulaç, 2010: 17).

2002 Seçim beyannamesinde Ak Parti'nin demokrat bir parti olduğu, demokrasinin ise millete hizmet için yapılan bir siyasi yarış ve hoşgörü rejimi olduğu belirtilmiştir. Partinin farklı inanç ve kültürleri ülke için bir zenginlik kabul ettiği; değişik dil, din, soy ve sosyal statüden insanın kanunların eşit koruyuculuğu altında özgürce yaşamasını ve siyasete katılmasını gerekli gördüğü ifade edilmiştir. Beynamede Ak Parti aynı zamanda muhafazakar bir parti olarak tanımlanmıştır. Buna göre Ak Parti, milletin tarihsel tecrübe ve birikimini gelecek için sağlam bir zemin olarak görmekte, toplumun uzun geçmişinde ürettiği sivil kültür ve kurumların, devletin müdahale alanı dışında kalması gerektiğini savunmaktadır. Çağdaş gelişmelerin de gereği olarak devlet ekonomiden çekildikçe, toplumun ürettiği sivil kültür üzerindeki denetimin de zorunlu olarak azalacağı/azalması gerektiği ifade edilmektedir. Partinin, toplumun kendi tecrübesiyle oluşturduğu kurum ve değerlere devletin müdahale etmesinin kargaşa ve huzursuzluk doğuracağına inandığı belirtilmiş, bu nedenle, Ak Parti'nin, maceraperest siyasetçilerin, toplum gerçeklerinden kopuk ideolojik projelerle sivil-demokratik kazanımların tahrip edilmesine yönelik girişimlerine karşı en büyük teminat olduğu ileri sürülmüştür. Bu anlamda Ak Parti, muhafazakarlığı sivil-demokratik bir kavram olarak ortaya koymuş ve kavramın içeriğini doldururken halkın tercihlerini ve taleplerini önceleyen bir anlayışla siyaset yapacağı sinyali vermiştir.

Ak Parti'nin önemli isimlerinden ve "Muhafazakar Demokrasi" kavramının teorisyenlerinden olan Akdoğan, Ak Parti tarafından yayımlanan "Muhafazakar Demokrasi" isimli kitabında Ak Parti'nin muhafazakarlık anlayışını genel hatları ile ortaya koymuştur. Buna göre Muhafazakarlık, devrimci dönüşüme karşı evrimci veya tedrici değişimi savunan ve geleneksel toplumsal kurumların tahrip edilmesinin yanlışlığına vurgu yapan bir anlayıştır. Ak Parti'ye göre de toplumsal dönüşüm her türlü değişimin temelini oluşturmaktadır. Değişimden maksat tedrici bir sürecin gerçekleşmesi ve doğal gelişimin sağlanabilmesidir. Bu açıdan muhafazakarlığı tutuculuk şeklinde tanımlayarak, değişime kapalı statükocu bir anlayış gibi yorumlamak yanlıştır. Ak Parti'nin Yeni Muhafazakarlığı toplumsal dinamiklere dayanan değişim ve dönüşümün lokomotifi olacaktır (Akdoğan, 2003: 6).

Muhafazakarlık siyasal otoriteyi, hukuki ve siyasi meşruluk temeline oturtmakta ve siyasal iktidarın varolan toplumu tanıyarak, işlevlerini onun irade ve değerlerine uygun olarak yürütmesi gerektiğini belirtmektedir. Ak Parti'ye göre de siyasal iktidarın en temel dayanağı milli iradenin kabulüne mazhar olarak meşruluğunu milletin genel kabulünden almasıdır (Akdoğan, 2003: 8).

Muhafazakarlık siyasal iktidarın bir kişi veya zümrenin elinde yoğunlaşmasını reddeder. Dayatmacı ve baskıcı bir hal alan otoriter ve totaliter anlayışları kabul etmez. Çünkü siyasal otoritenin sınırlandırılması düşüncesi muhafazakarlığın temel argümanlarından biridir. Bu anlamda Ak Parti her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımları sağlıklı bir demokratik sistem için tehlike olarak görür (Akdoğan, 2003: 8).

Muhafazakarlığın genel tutumu devleti hukukla sınırlamak ve dogmatik yaklaşımların kısılcısından kurtarmak olarak özetlenebilir. Ak Parti'ye göre de hukuk devletinin gereği siyasal iktidarı ve tüm kurumları yasal çerçeve ile sınırlamaktır. Ayrıca devletin ideolojik bir tercihle kendisini dogmatik bir alana hapsetmesi de savunulmaması gereken bir durumdur. Asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama etkili bir devlet olmak vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren, ona tercihler dayatan değil; vatandaşın tanımladığı, denetlediği ve şekillendirdiği bir devlet olmaktır (Akdoğan, 2003: 9).

Muhafazakar söylem radikalizmin yerine ılımlılığın aldığı istikrarlı bir hayatı ifade etmektedir. Ak Parti'ye göre radikal söylem ve üslup Türkiye siyasetine bir fayda sağlamamıştır; Türk siyasetinin çatışma, kamplaşma ve kutuplaşma yerine uzlaşma, bütünleşme ve hoşgörü üzerine kurulması gerekir ve ılımlılık toplumun genel bir talebidir. Radikalizmin var olan kurulu yapıyı tamamen reddetmesi ve mevcudu silerek yeni bir düzen kurmaya çalışması da bugün için doğru bir yöntem olarak görülmemektedir. Geleneksel yapının bazı değerlerini ve kazanımlarını koruyarak değişimi sağlamak gerekli olanıdır (Akdoğan, 2003: 12).

Yavuz (2011: 106), muhafazakarlık kavramının Türkiye'de özel bir geçmişe ve anlama sahip olduğunu anlamak gerektiğini ileri sürmektedir. Muhafazakarlığın Türkiye yorumu asla modernlik ya da modernleşme karşıtı olmamış, ancak batılılaşma adına devlet tarafından bir hayat tarzının dayatılmasına karşı çıkmıştır. Muhafazakarlık kavramı Türklerin siyasi jargonunun başlıca kavramlarından olan

“hizmet” (İslamiyet adına kamu hizmeti yapma) kavranmadan anlaşılamaz*. Erdoğan'a göre muhafazakarlık, ahlak, aile ve düzenli bir değişimi öne çıkartan bir siyasi kimlik demektir. Muhafazakarlığın farklı yorumları olmakla birlikte Ak Parti'de hakim olan yorum, iyi bir yaşamın tanımında dinin rolünü vurgulayan “inan”cı (fideistic) muhafazakarlıktır (Yavuz 2011: 106).

Partinin kurucularından ve önde gelen isimlerinden Abdullah Gül 2003 yılında verdiği bir röportajda muhafazakarlığı din özgürlüğü temelinde açıklayarak muhafazakarlık ve din ilişkisini şu sözlerle ifade etmiştir (Çakır, 2003):

“Muhafazakârlık bir değerler manzumesi anlamına geliyor. Dünyanın bütün her yerinde muhafazakarlıkta tarih, kültür ve din vardır. Müslüman bir toplum söz konusu olduğunda da aynıdır ve bütün bu değerlerin belli bir ağırlığı olacaktır. Dinle bağlantı nasıl olmalı derken ancak şu olabilir: din özgürlüğü. Avrupa standartlarında demokratik bir ülkede din özgürlüğü şarttır. “Bütün özgürlükler olsun ama din özgürlüğü olmasın, onu yoksayalım” diyemezsiniz. Ben kendi açımdan inanan bir müslüman olmaya gayret ederim. Kimin ne kadar dindar olduğu nisbi bir konudur. Bugün varım, yarın yoğun; inanç böyle bir şeydir. İnancın gösterişi filan olmaz. Din istismarı denen yaklaşımlar da artık bitti, tükendi. Dolayısıyla bizim talebimiz sadece evrensel anlamda din özgürlüğüdür.”

Türkiye'nin tarihsel tecrübesi incelendiğinde birbirine rakip ideolojiler olarak İslamcılık ve Milliyetçiliğin teorik farklı söylemler üretse de pratikte birçok kez iç içe geçtiği ve birbirinden etkilendiği görülmektedir. İki ideolojinin kesişme noktasını ise çoğu zaman muhafazakarlık teşkil etmektedir. Ancak Ak Parti'nin Muhafazakar Demokrat bir kimliği ve bu kimlikten beslenen bir söylem tercih etmesi devlet telakkisi, laiklik anlayışı, dış politika eğilimleri gibi konularda İslamcılık, Milliyetçilik ve Ak Parti'nin ideolojisi olan Muhafazakarlık ideolojilerinin ortaya koyduğu yaklaşımlardaki farklılaşmayı gündeme getirmektedir.

4. Dışlayıcı Laikliğe Karşı Pasif Laikliğin Öne Çıkarılması

Laiklik ve irtica konusu Türkiye'deki siyasi tartışmalarda gündemi en fazla işgal eden meselelerden olmuştur. Milli Görüş partilerinden üç tanesi (MNP, RP ve FP) laiklik karşıtı odak oldukları gerekçesiyle kapatılmıştır. 28 Şubat sürecinde had safhaya çıkan laiklik hassasiyeti, her ne kadar kendileri kabul etmese de Mili Görüş geleneğinden kopan bir kadronun kurduğu ve İslamcı olarak nitelendirilen Ak Parti için de dikkatle ele alınması gereken bir konu olmuştur. Bu anlamda Ak Parti kuruluşundan itibaren; laiklik tartışmalarından uzak durarak kendinden önceki “İslamcı” partilerin karşılaştığı hukuki süreçlerden kendisini korumaya çalışmıştır. Gerek partinin resmi evrakında (tüzük, beyanname, hükümet programı vb), gerekse yöneticilerin pek çok konuşmasında Ak Parti'nin laiklik karşıtı olmadığı; hatta laikliğin, demokrasi ve inanç özgürlüğünün vazgeçilmez bir unsuru ve teminatı olduğu belirtilmiştir. Kurulduğu dönemde İslami bir söylemden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışan Ak Parti'nin tüzüğünde partinin akıl, bilim ve tecrübenin yol gösterici olduğunu benimsediği, milli irade, hukukun üstünlüğü, akıl, bilim, tecrübe, demokrasi, bireyin temel hak ve özgürlükleri ve ahlakılığı, siyasi yönetim anlayışının temel referansları olarak kabul ettiği ifade edilmektedir. Buna göre Ak Parti referans olarak evrensel değerlere vurgu yapmış, dini çağrışımlardan uzak durarak seküler değerler etrafında bir siyaset anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır (Ak Parti Tüzüğü, 4.1)

Esasında hiçbir siyasal (İslamcı) parti açık bir şekilde laiklik karşıtı olduğunu veya rejimi değiştirerek dini esaslara dayalı bir devlet kurmak istediğini beyan edememektedir. Zira bu, Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu ile çelişen bir durumdur. Ancak Ak Parti'lilerin söylem ve eylemleri üzerinden bir okuma yapılarak Ak Parti'nin laiklik karşıtı ya da rejim düşmanı/aleyhtarı olduğuna karar verilmekte ve hukuki süreç de buna göre şekillenmektedir. Bu anlamda Milli Görüş partileri dahil hiçbir siyasal parti açık bir şekilde laikliğe karşı olduğunu beyan etmek durumunda değildir. Laikliğe karşı olmanın dine dayalı bir devlet (Şeriat Devleti) kurmakla eşdeğer tutulduğu göz önünde bulundurulduğunda İslamcı partilerin böyle bir amacı veya gündemi olduğunu söylemek de oldukça zordur. Laikliğin bizzat varlığından ziyade anlaşılış ve uygulanış biçimine itiraz edilmekte, ortaya çıkan yorum farkı laiklik

*Yavuz'a göre Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları çok daha pragmatik ve daha az oranda da ideolojiktirler; düzen, adalet ve barışı korumayı amaçlamışlardır. Bu pragmatizm Türk siyasi kültürünün başlıca yönlerinden biri olarak kalmıştır.

karşıtlığı olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda Ak Parti'nin, Türkiye'de devletin dine/dini özgürlüklere müdahalesi ve dinin kamusal alandaki görünürlüğünün mümkün olduğunca engellenmesi biçiminde anlaşılan ve uygulanan dışlayıcı laiklik anlayışına karşı daha özgürlükçü olan Anglo-Sakson tarzı "pasif laiklik" taraftarı olduğu anlaşılmaktadır.

ABD'de katıldığı bir programda bazı Amerikan gazetelerinde "Türk hükümetinin daha mezhepsel yaklaşım sergilediğini ve seküler çizgiden uzaklaştığını" yönünde haberlerin doğru olup olmadığı yönündeki bir soruya Ali Babacan, "On yıllarca Türkiye'de laiklik anlayışı sağlıklı değildi. Daha Anglosakson bir laiklik anlayışına varmak istiyoruz. Etnik ve dini inanışlara eşit uzaklıkta olunmalı. Türkiye'de Müslüman çoğunluk ve gayrimüslim azınlıklar yaşıyor. Dini özgürlükler konusunda şimdi normalleşiyoruz. Halkımızın da isteği bu yönde" şeklinde bir yanıt vermiştir (CNNTÜRK, 24.10.2013).

Bir Amerikan gazetesine verdiği röportajda, "Müslüman eğilimli bir partinin laik bir çerçevede ülkeyi yönettiği Türkiye'nin Arap ülkeleri için model olup olmadığı"nın sorulması üzerine Abdullah Gül, "Arap ve Mağrip ülkeleri için talihsizlik, laikliğe ilişkin yorumlarının, bir çeşit dinsizliği empoze eden 'Jakoben' bir modeli olan Fransız modelini temel almasıdır" karşılığını vermiştir. Abdullah Gül, bölgedeki Müslüman topluluklara laiklikten söz edildiğinde Fransız ima nedeniyle yanlış anlaşıldığını belirterek Arap ve Mağrip ülkelerinde laikliğin uygulanmasının pratikte "laikliğin adına İslam ile mücadele etmek" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Sözlerine "Diğer yandan, laiklik, ABD veya İngiltere'de uygulandığı gibi, Anglosakson yorumunu kullanırsanız eğer, o zaman insanların rahat hissetmesi gereken bir şey olur. Tüm anlamı, devlet ve din ayrılığı, devletin tüm dinlerden aynı mesafede olması ve tüm inançların koruyucusu olarak hareket etmesidir. Tüm inançlara saygı ve çoğulcu inançların bir arada olması temeline dayanıyor." diyerek devam eden Cumhurbaşkanı Gül, görüştüğü Mısır ve Tunus liderlerinin laikliğin Anglosakson yorumu ile ilgili çok açık görüşlü ve rahat olduklarını da ifade etmiştir (Cumhuriyet, 25.05.2012).

2011 yılında yaşanan devrimin ardından statükonun yıkıldığı Mısır'da, o sene yapılacak olan genel seçim öncesinde iktidar olmaya en yakın duran "Müslüman Kardeşler" hareketinin, iktidara gelmesi durumunda Mısır'da Şeriat'a dayalı bir yönetim sistemine geçmesinden duyulan endişelerin özellikle Batı'da had safhaya çıktığı bir dönemde Başbakan olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın Mısır'a yaptığı ziyaret ve burada laiklik konusundaki tavsiyeleri gerek Ak Parti'nin laiklik anlayışını ortaya koyması gerekse uluslararası arenadaki etkileri bakımından ses getirici olmuştur. Mısır'da bir televizyon kanalında söyleşisi yayınlanan Erdoğan, Mısır'da birkaç ay sonra yapılacak seçimin muhtemel galibi Müslüman Kardeşler hareketine laiklik çağrısı yaparak bunun çoğulcu bir yaklaşım olarak önemli ve gerekli olduğunu ifade etmiştir. Erdoğan, Türkiye'deki 1982 Anayasası'nın gerekçeli kararında laikliğin tanımlandığını belirterek laiklik konusunda şunları söylemiştir:

"Bu tanımda da tüm inanç guruplarına laik devlet eşit mesafededir. Kişiler laik olmaz, devlet laik olur. Kişiler dindardır, din karşıtıdır, farklı dindedir, olabilir. Şimdi Mısır'da Müslüman var, ama Müslümanların dışında Kıptiler de var, farklı dinlerden olanlar, hatta az da olsa Museviler de var. Türkiye'de de yüzde 99'a yakın Müslüman var ama bunun yanında Hıristiyan da var, Musevi de var, çok farklı dinlerde az da olsa Türkiye'de de var. Fakat bunlara karşı biz devlet olarak eşit mesafedeyiz. Müslüman kendi inancını yaşayabilmeli, Hıristiyan kendi inancını yaşayabilmeli, Musevi yaşayabilmeli ve onların inançlarını yaşayabilmek bizim güvencemiz altında olmalıdır. Bunu kendi medeniyetimize baktığımızda da zaten görürüz. Yani İslam tarihinde de bunun çok açık, net örneklerini görmek mümkündür. Mısır bu geçiş döneminde ve sonrasında inanıyorum ki bu değerlendirmesini en güzel şekilde yapmak suretiyle özellikle demokrasi noktasındaki bu geçişte şunu görecektir. Yani laik bir devlet yapısı dinsizliği değil, herkesin dinini inandığı gibi yaşamasının teminatıdır. Böyle görecektir, böyle görmesi lazım. Bundan hiç endişe etmesin ve anayasayı hazırlayacak olanlar da bunu orada teminat altına alması lazım. Demesi lazım ki; 'Devlet tüm inanç guruplarının inancını teminat altına alır. Hepsine eşit mesafededir. Asla sizi dininizi yaşamaktan alıkoymayacaktır'. Bunu böyle söylemesi lazım. Bu şekilde başlar ve bu şekilde devam ederse o toplum huzur bulacaktır. Müslüman'ıyla, Kıpti'siyle hepsi, hatta hatta daha ileri gidiyorum dinsizin bile, ateistin bile inancına devlet saygı duyacaktır. Onu da güvence altına alacaktır. Laik devlet budur. Ama kişi laik olmaz. Tayyip Erdoğan laik değildir, Tayyip Erdoğan bir Müslüman'dır. Ama Tayyip Erdoğan laik bir devletin başbakanıdır ve bunun gereğini de dört dörtlük yapmanın gayreti içindedir." (Sabah, 15.09.2011)

Erdoğan 2006 yılında yaptığı bir konuşmada, demokrasinin ve toplumsal barışın teminatlarından biri olarak tanımladığı laikliğin iki boyutundan bahsetmiştir. Buna göre laikliğin birinci boyutu, devletin din kurallarına göre yapılandırılmamasıdır. Bu, standartlaştırılmış, üniter, parçalı olmayan bir hukuk düzenini gerektirmektedir. Laikliğin ikinci boyutuysa devletin bütün dini inançlar karşısında tarafsız, eşit mesafede bulunması, bireylerin din ve inanç alanındaki özgürlüklerini teminat altına almasıdır. Anayasa'nın 2. maddesinin gerekçesinde laikliğin içeriği ve tanımı için “Hiçbir zaman dinsizlik anlamına gelmeyen laiklik ise, her ferdin istediği inanca, mezhebe sahip olabilmesi, ibadetini yapabilmesi ve dini inançlarından dolayı diğer vatandaşlardan farklı bir muameleye tabi kılınmaması anlamına gelir.” dediğini hatırlatan Erdoğan, bu özellikleriyle laiklik ilkesinin, Cumhuriyet'in temel ve birleştirici bir niteliği olduğunu ifade etmiştir. Buna göre din ve devlet işlerinin ayrılması, devletin din kurallarına dayalı bir sistemle yönetilmemesi anlamında Kemalist seçkinlerle aynı yerde durduğunu ortaya koyan Erdoğan, laikliğin dini özgürlükleri kısıtlayan bir unsur olarak kullanılması konusunda farklı düşündüğünü ifade etmiştir (Radikal, 16.05.2006).

Anglosakson tipi pasif laiklik anlayışının bir göstergesi olarak Parti tüzüğünde, bireylerin inandıkları gibi yaşama düşündükleri gibi ifade etme haklarının tartışılmaz olduğu, inanç ve düşüncenin hukuka uygun olarak tanıtım ve propagandasının, bireylere ve sivil toplum kuruluşlarına ait bir hak ve yetki olduğu, her bireyin her kurumda ve yaşamın her alanında eşit ve ortak hakları bulunduğu, dolayısıyla devletin, hiçbir inanç ve düşünceden yana veya karşı tutum sergilememesi gerektiği ifade edilmiştir (Madde 4.8)

2002 seçim beyannamesinde geçen ifadeler de Ak Parti'nin pasif laiklikten yana olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Beynamede Ak Parti'nin muhafazakar kimliğinden bahsedilirken toplumun uzun geçmişinde ürettiği sivil kültür ve kurumların, devletin müdahale alanı dışında kalması gerektiği ifade edilmiş, çağdaş gelişmelerin de gereği olarak devlet ekonomiden çekildikçe, toplumun ürettiği sivil kültür üzerindeki denetimin de zorunlu olarak azalacağı ileri sürülmüştür. Toplumun; aile, okul, mülkiyet, din, ahlak gibi köklü kurumların oluşturduğu kültür ortamında kendini yenileyerek varlığını sürdüren canlı bir organizma olduğu belirtilerek dışarıdan bir müdahale olmaksızın kendi doğal sürecinde üretilen ve toplumu bütünleştiren yerli kültür ve kurumların evrensel değerlerle çelişmeyeceği ifade edilmiştir. Bu bağlamda partinin, toplumun kendi tecrübesiyle oluşturduğu kurum ve değerlere devletin müdahale etmesinin kargaşa ve huzursuzluk doğuracağına inandığı, bu nedenle, Ak Parti'nin, maceraperest siyasetçilerin, toplum gerçeklerinden kopuk ideolojik projelerle sivil-demokratik kazanımların tahrip edilmesine yönelik girişimlerine karşı en büyük teminat olduğu ileri sürülmüştür (Ak Parti Beyanname, 2002: 23)

Ak Parti'nin ilk iktidar döneminde (2002-2007) yeniden alevlenen laiklik tartışmaları Ak Parti'nin 2007 seçim beyannamesinde laikliğe daha fazla vurgu yapmasını gerekli kılmıştır. Beynamede, Türkiye Cumhuriyeti'nin, “demokratik”, “laik” ve “sosyal” bir “hukuk” devleti ve anayasanın değişmez hükümleri ile belirlenmiş olan bu niteliklerin bir bütün olduğu ve “Cumhuriyetin temel değerleri” olduğu, bu niteliklerden biri diğerine tercih edilemeyeceği gibi, birbiri aleyhine de kullanılmayacağı vurgulanmıştır. Bu anlamda Adalet ve Kalkınma Partisi, Anayasada tarifini bulan bu temel değerlerin bütünlüğünün savunucusu ve bu bütünlük üzerinde yükselen Türkiye'nin güvencesi ve demokratik, laik ve sosyal hukuk devletinin teminatı olarak takdim edilmiştir (Ak Parti Beyanname, 2007: 19)

Rejimin laik niteliğine yapılan kuvvetli vurguyla birlikte Ak Parti'nin laikliğin anlaşılması noktasında dışlayıcı laiklerden ayrıldığı da ifade edilmiştir. Bu anlamda demokrasinin bir hak ve özgürlükler rejimi olduğu; bu açıdan laiklik, farklı yaşam tarzları için özgürleştirici bir model ve toplumsal barış kuralı olarak tanımlanmış, bu bağlamda kimsenin dini inanç ve kanaatlerinden ötürü suçlanamayacağı gibi, hiç kimsenin de devletin düzenini dini inanç ve anlayışına dayandırmaya da zorlayamayacağı belirtilmiştir (Ak Parti Beyanname, 2007: 20).

Ayrıca elli dokuzuncu hükümet programında da “Anayasamızda tanımlanan laiklik ilkesi, din ve vicdan hürriyetine etkinlik ve işlerlik kazandırılarak, dinin, dinî duyguların veya dince kutsal sayılan değerlerin ve sembollerin siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla istismar edilmesi veya kötüye kullanılmasını önleyebilecek bir din eğitimi ve öğretimi, Anayasamızda tanımlanan çerçevede uygulamaya konulacaktır.” denmiştir. Bu anlamda bir taraftan din eğitiminin devlet tarafından verilmesi uygulamasına devam edileceği belirtilirken diğer taraftan bu uygulamanın din ve vicdan hürriyetine etkinlik kazandırılarak ve dinin istismar edilmesinin önüne geçilerek yerine getirileceği vurgulanmıştır.

Yavuz 'a göre Ak Parti'nin laiklik konusunda karşı karşıya kaldığı en büyük sorun, Kemalist devlet tarafından dini etkinliklere getirilen kısıtlamalar olmuştur. Bu kısıtlamalar Ak Parti'nin dini özgürlükleri ve kamusal alanda İslamiyetin rolünün tanınması gibi, tabanının büyük kısmının yüksek beklentilerini karşılama imkansız kılmıştır. Bu anlamda Ak Parti ile Kemalist düzen arasındaki tartışma, laikliğe karşı İslami teokrazi değil, laikliğin anlamı ve rolü üzerine yoğunlaşmıştır. Merkez sağ partilerin çoğu gibi Ak Parti de laikliğin günlük hayatı ya da vatandaşların kimliğini şekillendirmeyi amaçlayan kapsamlı bir politika olmadığında ısrar etmektedir. Tersine, devlete karşı dini özgürlük ve etkinlikleri korumayı amaçlayan bir ilkedir (Yavuz, 2011: 193).

Ak Parti'nin laiklik karşıtı olmadığını; bilakis laikliği savunduğunu gösteren birçok yazılı ve sözlü belgeye rağmen Ak Parti'ye, 2008 yılında laiklik karşıtı olduğu gerekçesiyle kapatma davası açılmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın, Ak Parti'nin "*laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği*" gerekçesiyle, partinin kapatılması ve ilgili dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere, dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dahil 71 kişinin 5 yıl süre ile siyasetten uzaklaştırılması istemiyle hazırladığı iddianame Anayasa Mahkemesi'ne 14 Mart 2008'de sunulmuş olup, Anayasa Mahkemesi iddianameyi 31 Mart 2008 günü kabul etmiştir. 16 Haziran günü Adalet ve Kalkınma Partisi esas hakkındaki savunmasını vermiştir. 30 Temmuz 2008 tarihinde kamuoyuna yapılan açıklamada, partinin temelli kapatılmaması, fakat hazine yardımının belirli bir oranda kesilmesi kararına varılmıştır. 6 üye kapatılması, 5 üye kapatılmaması yönünde oy kullanmışken, hazine yardımının kesilmesi hakkındaki oylamada 11 üyenin 10'u kesilmesi yönünde oy kullanmıştır.

Ak Parti'nin ilk iktidar dönemi, 28 Şubat sürecinin ardından yavaşlayan laiklik tartışmalarının yeniden alevlenmesiyle, bir taraftan partinin laiklik karşıtı olmadığını ispat etme, diğer taraftan mevcut laiklik anlayışını yumuşatmaya ve dindarlar üzerindeki (dinin kamusal görünürlüğünün yasaklanmasına yönelik) baskıyı yumuşatma gayretleriyle geçmiştir. Dindarların talepleri genel olarak başörtüsü özgürlüğü ve İHL'lerin önündeki engellerin kaldırılması etrafında yoğunlaşmış, ancak ilk iktidar döneminde Ak Parti bu konularla ilgili herhangi bir iyileştirme yapma imkanını bulamamıştır. Bu dönemde "dışlayıcı laikler" ile laiklik konusunda yaşanan tartışmalar yine de başörtüsü üzerinden yaşanmış, ancak tartışmalara konu olan "başörtüsü" bu sefer okullardaki yasak nedeniyle değil, Ak Parti'li milletvekili, bakan ve hatta cumhurbaşkanı adayının eşi nedeniyle gündeme gelmiştir. Bu anlamda 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olan Abdullah Gül'ün eşinin başörtülü olması bir krize dönüşmüş ve laiklik tartışmalarını yeni bir boyuta taşımıştır. Yaşanan tartışmaların ardından Abdullah Gül cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve eşi de ilk başörtülü cumhurbaşkanı eşi olarak köşke çıkmıştır.

5. Avrupa Birliği Süreci

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan Avrupa Birliği Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde oybirliği ile Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul ve ilan edilen Türkiye, o tarihten sonra çok geniş kapsamlı bir reform süreci içerisine girerek dokuz mevzuat uyum paketi kabul etmiş ve ayrıca anayasasında ve çeşitli yasalarında da değişikliklere gitmiştir.

AB üyeliğini temel stratejik hedef olarak belirleyen Türkiye, AB ile katılım müzakerelerinin başlaması için ön şart niteliğinde olan Kopenhag Siyasi Kriterlerini yerine getirmek amacıyla yoğun bir reform sürecine girmiş, kapsamlı anayasal ve yasal değişiklikler gerçekleştirmiştir. Siyasi kriterlere uyum için gerekli düzenlemeler, süratli bir şekilde "uyum yasa paketleri" marifetiyle gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, Şubat 2002-Temmuz 2004 döneminde çıkarılan sekiz uyum paketiyle 53 yasanın 218 maddesinde değişiklik yapılmıştır. Söz konusu yasa paketleriyle birçok alanda temel hak ve özgürlüklerin kapsamı genişletilmiş, demokrasi, hukukun üstünlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü ve insan hakları gibi alanlarda mevcut düzenlemeleri güçlendiren ve güvence altına alan reformlar yapılmıştır. Reform çalışmalar Sekizinci Uyum Paketiyle sona ermemiş, 9. Reform Paketi 12 Nisan 2006'da kamuoyuna açıklanmıştır (Gül, 2007: 2).

AB Uyum Paketleri din politikaları bağlamında incelendiğinde yapılan düzenlemelerin direkt muhatabının daha çok ülkedeki gayrimüslimler olduğu görülmektedir. Zira AB ilerleme raporlarında dini özgürlükler bağlamında Türkiye'ye yöneltilen eleştirilerin neredeyse tamamı gayrimüslim azınlıkların haklarından bahsetmektedir. Bu anlamda uyum paketlerinde gayrimüslimlere yönelik düzenlemelerin öne çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda üçüncü uyum paketi ile, dördüncü uyum paketi çerçevesinde gayrimüslim cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinmelerine ilişkin olarak getirilen

Bakanlar Kurulu şartı kaldırılmış ve bu konuda “Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün izni” şartı getirilmiştir. Bu sayede gayrimüslim cemaat vakıflarının taşınmaz mal edinmelerine ilişkin prosedür kolaylaştırılmıştır (ABGS, 2007: 15). Altıncı Uyum Paketiyle imar kanununda değişiklik yapılarak “cami” ibaresi “ibadet yeri” olarak değiştirilerek farklı din ve inançlara sahip bireylerin ibadet yerlerine ilişkin özgürlükleri genişletilmiştir (ABGS, 2007: 17).

Bununla birlikte demokratikleşme bağlamında yapılan düzenlemelerin bir kısmı, ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Sünni Müslümanların dini özgürlükler noktasında yaşadığı sorunların çözümüne dolaylı olarak etkide bulunmuştur. Bu etkinin en fazla görüldüğü yer asker-sivil ilişkilerinin düzenlendiği alan olmuştur. AB uyum sürecinde AB'nin beklentileri doğrultusunda sivilleşmeye yönelik atılan adımlar hükümetin tüm politikalarında olduğu gibi din politikasında da daha rahat hareket etmesinin önünü açmıştır. Bilindiği gibi özellikle 28 Şubat sürecinde irticayla mücadele konusu asker ile sivillerin sık sık karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda MGK'nın hükümetler üzerinde büyük etkisi olmuş, MGK kararları, askerden çekinen siyasiler üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. MGK'nın sivilleşmesi ve şeffaflaşması konusunda AB'den gelen eleştiriler neticesinde yapılan düzenlemelerle ciddi bir sivilleşme yaşanmış, böylece laik hassasiyeti yüksek olan ordunun siyasete ve sivil hayata müdahale imkanı kısıtlanarak askerlerin din politikalarına irtica bahanesiyle etki etmesinin önüne geçilmiştir.

6. Ordunun Siyaset Üzerindeki Etkisinin Kırılması

Türkiye'deki modernleşme sürecinde ordu gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde Türk siyasetinin en önemli aktörlerinden birisi olmuştur. Daha çok 1908 Jön Türk devriminden başlayarak ordu, anayasacılık, cumhuriyetçilik, laikleşme hareketlerinin doğrudan tayin edici unsuru olmuştur. Bu anlamda ordu kendini hep Cumhuriyet'in ve modernleşmenin kurucusu ve koruyucusu saymıştır (Kahraman, 2012: 309). Cumhuriyet yönetimine geçilmesinin ardından, her ne kadar cumhuriyetin kurucu unsurlarının çoğu asker kökenli olsa da ordu siyasetin dışında tutulmaya çalışılmış ve bunda büyük ölçüde başarılı olunmuştur. Bu dönemde özellikle devrimlerin uygulanmasında ve yeni rejimin yukarıdan aşağıya doğru içselleştirilmesinin sağlanmasında Silahlı Kuvvetler, adeta sivil siyasi otoritenin bir aracı olarak çalışmıştır. İnönü döneminde ise ordu Kemalist devrimlerin koruyuculuğu rolünü üstlenmiştir. Çok partili hayata geçiş dönemine kadar ordu (en azından) teorik olarak siyasetin dışında konumlandırılmıştır (Burak, 2011: 49-50).

Ancak 1960 askeri darbesinden itibaren ordunun siyaset üzerindeki etkinliği yıllar içerisinde artmış, hemen her on yılda bir yaşanan askeri müdahaleler siyasi gelişmeleri doğrudan etkilerken sivil yönetimin tesis edildiği dönemlerde de hükümetler hemen her politikada orduyu ve askerinin hassasiyetini dikkate almak durumunda kalmıştır. Zira asker, 1960 yılından itibaren beş kere siyasete doğrudan müdahale etmiş ve hemen her müdahaleden sonra yapılan düzenlemelerle siyaset üzerindeki etkisini arttırmaya devam etmiştir.

27 Mayıs (1960 darbesi), 12 Mart (1973) muhtırası, 12 Eylül (1980) darbesi hariç tutulursa 28 Şubat (1997) postmodern darbesi ve 27 Nisan (2007) e-muhtırası, “Kemalist” ordunun, laikliği koruma refleksiyle gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda özellikle 80'li yıllarda yükselişe geçen ve 90'lı yıllarda en geniş halk desteğine ulaşan siyasal İslam, ordu tarafından laik cumhuriyet için bir tehdit olarak algılanmaya başlamış ve 1996 yılında İslamcı bir parti olarak RP'nin iktidara gelmesi, 1997 yılında sonradan “postmodern darbe” olarak adlandırılan müdahalenin gerçekleşmesine sebep olmuştur. Bu dönemde ordu (dışlayıcı) laikliğin en önde gelen savunucusu olmuş ve cumhuriyetin laik niteliği için bir tehdit olarak gördüğü hareketlerle mücadelede en ön safta yer almıştır. Zira 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararları, askerinin (en azından Genelkurmay Başkanlığı'nın) laiklik hassasiyeti bağlamında “dinci” odaklar karşısında aldığı pozisyonu gösteren en belirgin örneklerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

28 Şubat müdahalesinin ardından RP'nin ve daha sonra FP'nin kapatılması ve siyasal İslam'ın bir süre iktidardan uzak kalması laiklik tartışmalarını gündemden düşürmüştü, ancak 2002 yılında Ak Parti'nin iktidara gelmesi orduda yeniden rahatsızlığa sebep olmuş ve çok kısa bir süre sonra siyasiler (Ak Parti) ile asker arasında yeniden laiklik gerilimi yaşanmaya başlamıştır. Bu anlamda birçok krizin yaşandığı süreçte ordu ile Ak Parti arasındaki gerilim 2007 yılında Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden

yayımlanan bir bildiriyle had safhaya ulaşmış, ancak siyasilerin kararlı tutumu askerin geri adım atmasına sebep olmuştur.

Özbudun ve Hale (2011: 141-160), Ak Parti iktidarının başlangıcıyla birlikte silahlı kuvvetler ile hükümet arasındaki ilişkileri üç döneme ayırmıştır:

Kontrollü Anlaşmazlık Dönemi (2002-2006): Bu dönemde hükümet ile ordu arasında yaşanan güven bunalımına ve bazı konularda açıkça anlaşmazlık içerisinde olmalarına rağmen asker doğrudan bir çatışma içerisine girmekten uzak durmuştur. Bununla birlikte Kemalist ordunun laikliğin savunucusu konumunda bulunması ve Ak Parti'nin İslamcı ya da benzeri bir sistem kurma yönünde gizli bir gündemi bulunduğu iddiaları ordu ile Ak Parti arasında ciddi gerilimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. İlk gerilim Ak Parti'li milletvekili ve bakanların başörtülü eşlerinin resmi programlara katılmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. 23 Nisan 2003 tarihli dönemin Meclis Başkanı Bülent Arınç'ın düzenlediği Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı resepsiyonuna Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı, Arınç'ın türbanlı eşinin de katılması sebebiyle gitmeyerek tepki göstermiştir. Esasında başörtülü eşlerin resmi programlara katılması mevzuat açısından bir sorun teşkil etmezken laik kesim için bu durum Ak Parti hükümetinin kamu kurumlarındaki başörtüsü yasağının kaldırılma olasılığı bağlamında büyük önem teşkil etmiştir. Bu dönemde bir diğer gerilim alanı da eğitim sistemi üzerinde ortaya çıkmıştır. 2003 yılında hükümetin, İHL mezunlarının üniversiteye girmesini kolaylaştıracak düzenlemeleri de içeren yükseköğretimin yeniden yapılandırılmasına yönelik önerilerine ordudan sert tepki gelmiş, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman, yeni kanuna karşı koyma stratejisini görüşmek için üniversite rektörleriyle görüşmeler yapmıştır. 2004 yılında hükümetin konuyla ilgili bir kanun tasarısı yapması üzerine dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök sert bir karşılık vererek İHL mezunlarının yalnızca din hizmetlerinde görev alması gerektiğini ifade ederek tepkisini ortaya koymuştur.

Bu dönemde AB uyum yasaları çerçevesinde ordunun siyaset üzerindeki etkisini azaltan bir takım düzenlemeler yapılmış, askerler gönülsüz de olsa bu değişiklikleri kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda MGK'nın sivilleşmesi ve şeffaflaşması konusunda AB'den gelen eleştiriler neticesinde 30 Temmuz 2003'te kabul edilen Yedinci Uyum Paketi ile MGK'nın görev alanı yeniden tanımlanarak daraltılmış, her ay toplanan MGK'nın iki ayda bir toplanması kararlaştırılmış, kurula sivil genel sekreter atanmasına yönelik bir düzenleme yapılmıştır (ABGS, 2007: 20). Takip eden süreçte sekizinci uyum paketinde Yüksek Öğretim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, Yükseköğretim Kurulu'na Genelkurmay Başkanlığı'nca bir üye seçilmesine ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda yapılan değişikliklerle, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu üyeliğine MGK Genel Sekreterliğince aday gösterilmesine dair hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Telsiz Kanununda yapılan değişikliklerle, MGK Genel Sekreteri, Haberleşme Yüksek Kurulu üyeliğinden çıkarılmıştır. Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanununda yapılan değişikliklerle, yetkili kurula MGK tarafından bir üye seçilmesine dair hüküm yürürlükten kaldırılmıştır.

Meydan Okuma ve Kriz Dönemi (2007): Bu dönemde askerle hükümet arasındaki gerilim had safhaya ulaşmış ve 27 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden yapılan sert açıklama ile asker bir kez daha siyasete müdahale etmiş ve bu açıklama sonradan "27 Nisan" e-muhtırası olarak adlandırılmıştır. Muhtıraya giden süreç o sene yapılacak cumhurbaşkanlığı seçiminde, dışlayıcı laiklerin, (kendisi de dışlayıcı laiklik taraftarı olan) Cumhurbaşkanı Sezer'in yerine bir Ak Parti'linin seçilme ihtimaline; başörtülü bir cumhurbaşkanı eşinin köşke çıkabileceği gerekçesiyle şiddetle karşı çıkmalarıyla başlamıştır. Nisan 2007'de Atatürkçü Düşünce Derneği, diğer birçok sivil toplum örgütüyle birlikte İstanbul, Ankara ve diğer kentlerde cumhuriyet mitingleri adı ile kitlesel mitingler düzenleyerek laikliğin savunulması çağrısında bulunmuş ve Tayyip Erdoğan ya da Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığına seçilmesine karşı çıkmıştır. Seçimden birkaç ay önce Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt cumhuriyetin temel değerlerine sözde değil, özde sahip bir cumhurbaşkanı seçilmesini arzu ettiklerini söyleyerek mitinglere dolaylı olarak destek vermiş ve tarafını belli etmiştir. TBMM'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk tur oylamasının hemen ardından yayımlanan ve 27 Nisan e- Muhtırası olarak tarihe geçen bildirisinde TSK; dini istismar ederek kendisine meydan okuma olarak gördüğü hükümetin girişimlerini, cumhuriyet rejimine *sözde* bağlılık olarak kabul etmediğini ifade etmiştir. Bu bağlılığı *özde* arayan ordu, laikliğin kesin savunucusu olarak bu süreçte taraf olduğunu ve gerektiğinde harekete geçeceğini ilan etmiştir (Cansever ve Kiriş, 2015: 378). Bildiride TSK'nın, cumhurbaşkanlığı seçiminin laiklik sorunu üzerinde odaklaşmasını endişeyle takip ettiği; ayrıca bu tartışmada taraf ve

laikliğin kesin savunucusu olduğu belirtilerek gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacağı ifade edilmiştir (Özbudun ve Hale, 2011: 154).

Bu bildiri, Türk siyasal hayatında beklenen tartışmayı oluşturmuş, siyasal sürecin akışına etki etmiş ancak ordu tarafından beklenen sonucu ortaya çıkarmamıştır. Bunun bir nedeni ordunun bildirinin gereği yolunda ısrarcı olamaması iken diğer bir nedeni de karşısındaki hükümet ve liderliğin her zamankinden daha kararlı davranarak inisiyatifini sivil kanata doğru kaydırabilmiş olmasıdır. Hükümet sözcüsü, çağdaş demokratik değerlere vurgu yaparak genelkurmay başkanlığının başbakanlığa bağlı bir kurum olduğunu, demokratik bir hukuk devletinde bir kurumun bağlı olduğu kuruma karşı olmasının düşünülemeyeceğini, Türkiye'nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olması konusunda hükümetin herkesten daha fazla taraf olduğunu belirtmiştir (Cansever ve Kiriş, 2015: 378).

Ordunun Geri Çekilmesi Dönemi (2007-2008): E-muhtıranın hemen ardından, genelkurmay başkanı Dolmabahçe Sarayı'nda başbakan Erdoğan ile bir görüşme yapmış; görüşmenin ardından ise asker, cumhurbaşkanlığı konusunda geri adım atmıştır. Birkaç ay sonra yapılan genel seçim ve hemen sonrasındaki Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ordu komutanları yeni cumhurbaşkanının yemin törenine katılmayı reddetmiş, aynı şekilde TBMM'nin açılışında da bulunmamışlardır. Bununla birlikte askerin tepkisi protesto düzeyinde kalmış; fiili bir müdahaleye kalkışmamışlardır. 2008 yılında, gizli bir suç örgütü kurdukları iddiasıyla birçok emekli ve muvazzaf subayın tutuklanmasına yol açan ve "Ergenekon Davası" adı verilen hukuki süreç başlamıştır. 2010 yılında ordu, çoğu tutuklu bulunan 17 generalin Yüksek Askeri Şura'da (YAŞ) terfi ettirilmesini istemiştir. Hükümet ise, bunun mümkün olmadığını ileri sürerek tutuklu komutanların emekliye sevk edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Orgeneral Işık Koşaner ve kuvvet komutanları istifa etmişlerdir. Genelkurmay başkanlığı görevine, istifa etmemiş tek kuvvet komutanı olan Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Necdet Özel getirilmiştir. Bu sürecin ardından hükümet ve genelkurmay arasında sembolik de olsa önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki, MGK'daki oturma düzeninde 2011'de yapılan değişikliklerdir. Bu tarihe kadar MGK'da askerler bir tarafa siviller diğer tarafa otururken, bu tarihten sonra askerler ve sivillerin karışık oturması düzeni getirilmiştir. Diğer taraftan YAŞ'ta Başbakan, başbakanlık pozisyonunda yanında genelkurmay başkanıyla değil, yalnız oturmaya başlamıştır. 30 Ağustos Zafer Bayramı törenlerinde kutlamaları artık genelkurmay başkanı değil, başkomutan sıfatıyla Cumhurbaşkanı kabul etmeye başlamıştır. 27 Nisan Muhtırası, Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinden 30 Ağustos 2011'de kaldırılmıştır. Genelkurmay Başkanı Özel'in görev süresinde ordu - siyaset ilişkilerinde bir uyum gözlenmiş, ordu komuta kademesi kendi görev alanına çekilmiştir. Asker, resmi kutlama ve törenlerin dışında sadece üzerine yürütülen spekülasyon olarak nitelendirdiği haberlere yanıt verir düzeyde basın bildirisi yayınlamakla kendini sorumlu görmeye başlamıştır (Cansever ve Kiriş, 2015: 379).

2010 yılında da asker sivil ilişkileri noktasında birçok düzenleme yapılmıştır. Bu dönemde yapılan anayasa ve yasa değişiklikleri ile 1980 darbesini gerçekleştirenlere dokunulmazlık sağlayan hüküm Anayasa'dan çıkarılmış, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının resmi görevleri süresince işledikleri suçlardan ötürü Yüce Divan'da yargılanabilmelerinin önü açılmıştır. Yüksek Askeri Şura'nın askeri personelin Ordu'yla ilişkisini kesen kararlarına yargı denetimi getirilmiştir. Askeri mahkemelerin yetki alanı "askeri hizmetler ve askeri görevlerle" sınırlandırılmıştır. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi değiştirilmiş, sivil makamlarla mutabakat olmaksızın askeri operasyonlar yürütülmesine imkân tanıyan güvenlik, kamu düzeni ve yardımlaşmaya ilişkin EMASYA Protokolü yürürlükten kaldırılmıştır. Savunma bütçesinin parlamenter denetimi ve Sayıştay'ın Silahlı Kuvvetler'in sahip olduğu mallar ve savunmaya ayrılan bütçe dışı fonlar üzerindeki denetimine imkan sağlayacak hukuk reformları gerçekleştirilmiştir (Sandıklı, 2010).

Ak Parti iktidarında asker-sivil ilişkilerini sivillerin lehine değiştiren düzenlemelerin yapılması genellikle AB uyum paketleri çerçevesinde çıkarılan yasalarla mümkün olmuştur. AB'nin uyulmasını istediği Kopenhag kriterlerinin içinde sivilleşmenin önemli bir yer tutması Ak Parti'nin AB üyeliği hedefi bağlamında askerlerin siyaset üzerindeki etkisini azaltacak düzenlemeler yapmasını kolaylaştırmıştır. Bu anlamda AB uyum yasaları çerçevesinde asker-sivil ilişkilerini yeniden yapılandıran düzenlemelerin başlıcalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

2003 yılındaki Yedinci Uyum Paketi kapsamında sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasıyla ilgili olarak Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu'nun 11. maddesinde yapılan

değişiklikle, Askeri Ceza Kanunu'nun 58. maddesinde belirtilen Türk Ceza Kanununun askerleri isyan ve itaatsizliğe teşvik ile halkı askerlikten soğutmak ve milli mukavemeti kırma gibi fiillerle ilgili 153., 155. ve 161. maddeleriyle düzenlenmiş suçların barış zamanında siviller tarafından işlenmesi halinde bu suçlara ilişkin davaların, askeri mahkemelerde görülmeyeceği düzenlenmiştir. Bu sayede, askeri mahkemelerin sivil şahıslara ilişkin yetki alanı daraltılmıştır (ABBa, 17).

Yine Yedinci Uyum Paketi ile Yürütmenin İşlevselliğinin artırılması amacıyla, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun 4 maddesi değiştirilerek, Kurulun görev alanı yeniden tanımlanmıştır. Anılan Kanununun MGK Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkilerine ilişkin 9. ve 14. maddeleri kaldırılması ve 13. maddesinin değiştirilmesi suretiyle, Genel Sekreterliğin işlevleri de danışma organı niteliğinde bulunan Kurulun sekretarya hizmetlerine uygun hale getirilmiştir. Aynı Kanununun 5. maddesi değişikliğiyle, yürütmenin işlevselliğinin sağlanması amacıyla Kurulun "ayda bir" toplanma yerine "iki ayda bir" toplanacağı hükme bağlanmıştır. Aynı amaçla, Cumhurbaşkanı veya Başbakanın talebi ile de Kurulun toplanabilmesi imkanı getirilmiştir. Yine aynı Kanununun 15. maddesinde yapılan değişiklikle de MGK Genel Sekreterinin atanması usulü yeniden düzenlenmekte ve Genel Sekreterlik Kurumunun bu Kanunda değiştirilen niteliğine uygun olarak, Genel Sekreterlik makamına atanmanın doğrudan Başbakanın teklifi ve Cumhurbaşkanının onayı ile yapılması usulü getirilmektedir. Genelkurmay Başkanı'nın olumlu görüşünün alınması uygulaması ise atanmanın Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları arasından yapılması durumu için öngörülmüştür. Ayrıca, "Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişileri Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne gerekli olan açık ve her derecede gizli bilgi ve belgeleri sürekli veya istenildiğinde vermek zorundadırlar" şeklindeki 19. madde hükmü yürürlükten kaldırılmıştır. Bu sayede, özel hukuk tüzel kişileri açısından Anayasa'nın 20. maddesinde öngörülen özel hayatın gizliliği ve 22. maddesinde düzenlenen haberleşme hürriyetinin gereklerine uyum sağlanmış ve Bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşları açısından da, MGK Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesine paralel olarak, yürütmenin işlevselliğinin sağlanmıştır (ABBa, 18).

Barış zamanında sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmalarına son veren ve sadece müşterek askeri suçlarda sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmalarını öngören Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 5 Temmuz 2006 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Kanunla, sivillerin askerlerle birlikte işledikleri askeri suçlara ilişkin yargılamalar hariç olmak üzere, barış zamanında askeri mahkemelerde yargılanmaması hususu düzenlenmiştir (ABBa, 18).

30 Mart 2009 tarihinde yürürlüğe girerek yayımlanan "Jandarma Teşkilatı Görev ve Yetkileri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" ile "Emniyet ve Asayiş İşlerinde İl, İlçe ve Bucaklardaki Jandarma ve Emniyet Ödevlerinin Yapılması ve Yetkilerinin Kullanılması Suretini ve Aralarındaki Mınasebetleri Gösterir Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik"ler aracılığıyla polis ve jandarmanın sorumluluk alanlarının belirlenmesi konusunda değişiklikler yapılmıştır. Şubat 2010'da EMASYA (Emniyet, Asayiş, Yardımlaşma) Protokolü yürürlükten kaldırılmıştır. Sayıştay Kanunu 19 Aralık 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu gelişme, sivil-asker ilişkileri yönünden ve özellikle de Sayıştay'ın Türk Silahlı Kuvvetlerinin sahip olduğu mallar üzerindeki denetimi bakımından çok olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 30 Haziran 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Kanunla subay üyeler mahkeme heyetinden çıkarılarak askeri mahkemelerin sadece hakim sınıfından gelen üyelerden oluşması hususu düzenlenmiştir (ABBa, 19).

7. Dini Grupların Desteği

Cumhuriyet ile birlikte yeniden yapılandırılan din-devlet ilişkilerinin yeni biçiminde yasal zeminini kaybeden dini gruplar (tarikatar), tek parti döneminde uygulanan dışlayıcı laiklik uygulamalarından en fazla etkilenen toplum kesimlerinden biri olmuştur. Cumhuriyet ideolojisi (Kemalizm), 1924 ve 1925'teki radikal düzenlemeler sonrasında hiçbir Müslüman dini cemaati, mezhebi, tarikatı ve meşrebi kabul etmemiş, tek tip bir İslam/Müslümanlık anlayışını benimsemiş ve bunu empoze etmeye çalışmış, netice olarak tüm dini grupları gayrimeşru ve bozucu, dağıtıcı birer unsur olarak kabul etmiştir (Kara, 2008: 311). Cumhuriyetin ilk yıllarında patlak veren başta Şeyh Said isyanı ve Menemen Olayı olmak

üzere merkezinde Nakşibendiliğin bulunduğu (Mardin, 2000: 32; Yavuz, 2005: 54) “devrim karşıtı” olaylar, Kemalist seçkinlerin tasavvufi hareketlere olumsuz bakışını pekiştirmiştir. Ancak Kemalist ideolojinin olumsuz bakışı ve katı tutumu tarikatların tamamen ortadan kalkması ile sonuçlanmamış; bazıları dağılırken bir kısmı “yeraltına” inmiş, bazıları da geleneksel yapılarına modern unsurları da katarak yeni formlarda varlığını devam ettirmiştir. Bu anlamda tarikatların yeni siyasal düzenlemeler karşısında legalliklerini kaybetmeleri, alternatif bir yapılanma olarak “cemaat” olgusunu ortaya çıkarmıştır (Yıldırım, 2011: 99; Kara, 2008: 311, 313).

Laikliğin en katı (ve dışlayıcı) biçimde uygulandığı tek partili yıllarda dini gruplar, din politikalarına etkide bulunmak bir tarafa adeta varlıklarını devam ettirme mücadelesine girmişlerdir. Bu dönemde dini gruplar kamusal taleplerden ziyade hayatta kalma mücadelesini ve bireysel dini hayatın muhafaza edilmesini öncelemek durumunda kalmıştır.

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra dini gruplar, kısmen yumuşayan laiklik uygulamaları ve yaygınlaşmaya başlayan demokratik ortam ile birlikte daha görünür hale gelmeye ve taleplerini dile getirmeye başlamışlardır (Kara, 2008: 313). Dini grupların siyasetle ilk teması ise dışlayıcı laikliğin en önemli temsilcisi olan CHP'nin karşısında bazı cemaatlerin Demokrat Parti'yle açık ittifaklar kurmaları ile ortaya çıkmıştır (Yavuz, 2005: 54). Dini grupların DP ile başlayan siyasete ilgileri ilerleyen dönemlerde artarak günümüze kadar devam etmiştir.

Kara (2008: 315)'ya göre, cemaatlerin siyasilerle yakınlaşması, dini gruplar açısından iki şekilde tezahür etmiştir. İlki, devletin veya partiler başta olmak üzere devlet aygıtlarının kendilerine yakınlaşmasını meşruiyet krizini çözmeye; irtica odağı ve rejim karşıtlığı algısından uzaklaşma yönünde kullanmaları ve devletçi denilebilecek din-siyaset anlayışlarının normal bir uzantısı olarak sisteme dahil olma taleplerinin artmasıdır. İkincisi ise dini faaliyetlerini (cemaat veya tarikata mahsus merasimleri yapma, mensup/müntesip saflarını sıklaştırma, eğitim-öğretim ve hayır kurumları inşa etme, dindarlaşmayı teşvik araçlarına sahip olma, topluma hizmet götürme vb.) nicel ve nitel olarak artırmaları ve giderek siyasi-ekonomik bir varlık olma arayışlarıdır.

Bu anlamda çok partili hayata geçildikten sonra dini grupların merkez/sağ/muhafazakar/İslamcı partilerle organik/örtülü ilişkiler geliştirmesi, cemaatlere yarı resmi bir hüviyet kazandırmış, bu durum siyasilerle cemaat liderleri arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisini ortaya çıkarmıştır. Seçimlerde siyasilere oy sağlayan cemaatler, karşılığında faaliyetlerine göz yumulması; imkanlarının genişlemesi, bazen de iktidarın nimetlerine ortak edilmeleri gibi hususlarda bir takım tavizler elde etmişlerdir (Çınar, 2013: 310). Yasal zeminin ortadan kalması ve uzun yıllar hakim olan dışlayıcı laiklik anlayışı ve uygulamaları (çok partili siyasi hayata geçildikten sonra kısmen yumuşasa da) dini grupların gizli/kapalı yapılar olarak varlığını devam ettirmesine sebep olmuştur. Devletin sert tutumu karşısında faaliyetlerini gizli/örtülü bir şekilde devam ettirme hassasiyetini geliştiren dini grupların bu tutumu, cumhuriyet tarihi boyunca; özellikle çok partili siyasi hayata geçildikten sonra siyasi eğilimlerinin tespit edilmesi noktasında en büyük güçlüklerden biri olmuştur. Ayrıca resmi olarak bir dini gruba üye olunmadığı için hangi dini grubun ne kadar üyeye sahip olduğunun bilinmemesi bir diğer güçlüğü ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte siyasilerin cemaat/tarikatlarla ilişkileri çoğu zaman kamuoyuna yansımış, bazı dönemlerde gizlenme ihtiyacı duyulmadan açık bir şekilde cereyan etmiştir. Bu anlamda bilinen ilk temaslar, dışlayıcı laiklik uygulamalarının ortaya çıkardığı baskının hafifletilmesi için bir alternatif olarak görülen DP'nin bazı dini gruplarca desteklenmesiyle yaşanmaya başlamıştır. O dönemde, başta Said Nursi'nin açık çağrısıyla (Jenkins, 2008: 120) “Nurcular” olmak üzere bazı dini gruplar, 1950-60 arasında Türkiye'yi yöneten DP'yi desteklemişler, 1960'da DP'nin kapatılmasının ardından 1970'e kadar Nur ve Nakşi hareketleri genel olarak, DP'nin devamı sayılan Adalet Partisi'ne yönelmişlerdir (Yavuz, 2005: 54). Said Nursi'nin 1960'ta vefat etmesinin ardından Nur cemaati bütünlüğünü koruyamamış, zamanla gruplara ayrılmıştır. Bunların en büyüklerinden Yeni Asya grubu, “demokrat misyon” olarak adlandırdığı AP'yi sonuna kadar desteklemiş, 80 ihtilalinden sonra da AP'nin siyasi mirasçısı olarak kabul ettiği DYP'yi desteklemeye devam etmiştir. Nurcuların bir kısmı 1970'li yıllarda MSP'ye yönelmişse de MSP'nin CHP ile koalisyon hükümeti kurmasının ardından MSP ile yollarını ayırmışlardır (Çakır, 1990: 88-90). Yeni Asya grubunun 2000'li yıllara kadar DYP'yi desteklediği bilinmektedir. Bu destek Ak Parti kurulduktan sonra da devam etmiş, 2014 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminde cemaat Ak Parti'nin adayı Recep Tayyip Erdoğan'ı desteklemeyeceğini kamuoyuna açıklamıştır. Yeni Asya Merkezinin bu kararına Doğu Anadolu ve Güneydoğu'da bulunan talebeler karşı

çıkarak bir bildiri kaleme almışlar ve destekledikleri adayın Erdoğan olduğunu ifade etmişlerdir (Çiçek, 11.08.2014).

Nurcular için en önemli kırılma Fethullah Gülen'in 1970'li yılların ortalarında Yeni Asya grubundan ayrılarak yeni bir oluşuma liderlik etmesiyle yaşanmıştır. Yeni Asya grubunun AP destekçiliğini herşeyin önüne koyarak asli vazife olan iman hakikatlerini anlatmayı ihmal ettiği gerekçesiyle cemaatten ayrılan Gülen uzun süre siyasetten uzak bir izlenim vermiş, bu zaman içerisinde kendi grup varlığını oluşturmak, pekiştirmek ve güçlendirmekle meşgul olmuştur (Çakır, 1990: 103; Yavuz, 2005: 246). Özal ile yakın ilişkiler kuran Gülen ve cemaati 80'li yıllar boyunca ANAP'ı desteklemiş, Özal'ın ölümünden sonra ise cemaatin desteği birkaç merkez sağ ve İslamcı parti arasında dağıtmıştır (Yavuz, 2005: 257). 90'lı yıllar boyunca, merkez sağ partilerin hepsi, o dönem hızlı bir yükseliş yakalayan RP'nin oylarını dengeleme umuduyla Gülen'i desteklemiş, merkez sağ hükümetler ve hatta Kemalist bürokrasi Gülen'i, İslamcı RP'nin daha açık siyasal rolü ve İslam'ı daha doktriner yorumlaması karşısında uysal bir ses olarak görmüşlerdir. Bu dönem, siyasete karışmasına yönelik eleştirilere rağmen Gülen, önde gelen siyasetçilerle yakın ilişki kurmaktan kaçınmamış ve bu ilişkileri kendi cemaati ve programının geliştirilmesi için kullanmıştır (Yavuz, 2005: 268-269). Ak Parti'nin kurulmasının ardından başta medya organları olmak üzere tüm gücüyle Ak Parti'yi destekleyen Gülen cemaati ile parti arasındaki ilişki 2010 yılından itibaren zayıflamaya başlamış, Ak Parti cemaati devlet kademelerinde kadrolaşarak “paralel devlet” gibi hareket eden ve hükümeti devirmek isteyen bir suç örgütü olarak itham ederken cemaat Erdoğan'ın ülkeyi diktatör gibi yönettiğini ve Ak Parti'nin, biat etmediği için kendisini ortadan kaldırmak istediğini ileri sürmüştür. 2013 yılında ise ilişkiler tamamen koparak aralarında büyük bir mücadele başlamıştır. Ak Parti ile Gülen cemaati arasındaki anlaşmazlığın detayları çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Zira mücadele her ne kadar dini bir grupla siyasi bir parti arasında cereyan etmekte ve dolayısıyla içerisinde dini birtakım unsurlar barındırmakta ise de temelde din ve din politikaları bağlamında ortaya çıkmamıştır. Hatta özellikle başörtüsü yasağının kaldırılma ve din politikalarına dolaylı etkisi bulunan askeri vesayetın yıkılması sürecinde cemaat hükümete büyük destek vermiştir.

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra ortaya çıkan (görünürlüğünün artmasının yanı sıra nitel ve nitel olarak büyüyen) diğer bir dini grup da “Süleymancılar” olarak bilinen Süleyman Hilmi Tunahan'ı takip edenlerin oluşturduğu Nakşi geleneğe sahip cemaat olmuştur. Tunahan'ın 1959'da ölümünden sonra cemaatin başına geçen damadı Kemal Kaçar, üç dönem üst üste AP'den milletvekili olmuştur. Bu dönemde AP'yi destekleyen cemaat, 1980 sonrası ANAP'a yönelmiş, 1994-98 arası bir dönem RP'ye yönelmiştir (Çakır, 1990: 132-133; Yavuz, 2005: 202). 2000 yılında Kemal Kaçar'ın ölümünün ardından cemaat Süleyman Hilmi Tunahan'ın iki torunu arasında yaşanan anlaşmazlıktan dolayı ikiye bölünmüştür. Büyük çoğunluk ANAP ve ardından AP'yi destekleyen Arif Ahmet Denizolgun'un peşinden giderken, bir kısım takipçiler de Ak Parti'nin kurucularından olan ve bir dönem milletvekili olan Mehmet Beyazıt Denizolgun'u takip etmiştir (Çarkoğlu ve Bilgili, 2010: 410). Ak Parti'nin kurulmasında sonra cemaatin büyük kısmı önce DP sonra MHP'yi desteklemiş, az bir kısmı ise Ak Parti'yi desteklemeye devam etmiştir (Çiçek, 11.08.2014).

Dini gruplarla siyaset arasındaki ilişkilerde en önemli gelişme, dönemin ünlü Nakşi şeyhlerinden biri olan ve siyasetle yakından ilgilenen Mehmet Zahit Kotku'nun teşvikiyle 1970'te kurulan İslamcı MNP'nin siyaset sahnesine çıkması olmuştur. Kotku'nun 1980'de ölümüne ve ardından yerine geçen damadı Esad Coşan'ın 1990'da Erbakan ile yollarını ayırmasına kadar İskenderpaşa Cemaati Milli Görüş partilerini desteklemiştir (Çakır, 1990: 37). 2002 yılında Ak Parti'yi destekleyen cemaat, Esad Coşan'ın 2001'de ölümünün ardından yerine geçen oğlu Nureddin Coşan'ın yayımladığı bir bildiriyle 2007 seçimlerinde MHP'yi destekleyeceğini işaret etmiş, 2014'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde ise tercihini Recep Tayyip Erdoğan'dan yana kullanmıştır (Çiçek, 11.08.2014).

Türkiye'deki yaygın cemaatlerden İsmail Ağa uzun başından beri Milli Görüş partilerini desteklemiş, Ak Parti'nin kurulmasının ardından bir kısmı SP'yi desteklemeye devam ederken bir kısmı da Ak Parti'ye yönelmiştir (Şahin, 08.12.2013). Yaygın dini gruplardan bir diğeri olan ve önceleri MHP'ye yakın durduğu ileri sürülen Menzil cemaati de büyük oranda Ak Parti'yi desteklemiş (Yavuz, 2011: 215), Erenköy cemaati ve Işıkçılar olarak bilinen grup da kurulduğu günden itibaren Ak Parti'nin yanında yer almışlardır (Çiçek, 11.08.2014).

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra her biri, iş dünyası, medya, akademi, hukuk, bürokrasi, eğitim vb çevrelerde uzmanlaşan kadrolar yetiştiren ve belli bir birikim sahibi olan dini grupların desteği Ak Parti için oy oranını artırmasının ötesinde, din ve dindarlarla ilişkisi her zaman sorunlu olan “merkez”e karşı verdiği mücadelede ve sadece din politikalarını değil, diğer alanlardaki politikalarını da uygulamada büyük önem taşımıştır. Bu anlamda Ak Parti'nin en büyük başarılarından biri, dönemsel kopmalar yaşanmakla birlikte, neredeyse tüm dini grupların desteğini almış olmasıdır. Ak Parti iktidarlarında, gerek AB uyum yasaları kapsamında yapılan ve sivil toplumu güçlendirmeye yönelik düzenlemelerle gerekse hükümetin örtülü desteğiyle (en azından dışlayıcı laiklik uygulamalarını yumuşatmak suretiyle dolaylı olarak) dini grupların etkinlik alanlarını hızlı bir şekilde genişlettiği bilinmektedir. Cemaatlerin yapısından kaynaklanan kendi cemaatinden olanı tercih etme eğilimi, devlet kademesinde yüksek bir mevkie gelen herhangi bir cemaat mensubunun kendine yakın gördüğü kişileri çalışma arkadaşı olarak tercih etmesinde her zaman önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda farklı cemaatlerin bazı kurumlarda kadrolaştığı iddia edilmiştir (Mesela Sağlık Bakanlığı'nda Menzil Cemaati'nin, bir dönem Emniyette ve MEB'de Gülen Cemaatinin etkili olduğu iddiaları). Ancak Türkiye'de Müslüman cemaatler resmi olarak tanınmadığı ve kimin hangi cemaate mensup olduğu (kendi beyan etmedikten veya kamuoyundan gizlemedikten sonra) bilinemediği için bu iddiaları ispat etmek (en azından resmi olarak) zor görünmektedir. Bununla birlikte cemaatlerin her dönem benzer şekilde gündeme geldikleri bilinmekte, bu durum “ateş olmayan yerden duman çıkmaz” atasözünü hatırlatmaktadır.

7. Ak Parti'nin Merkeze Oturması

Cumhuriyet kurulduktan sonra iktidara gelen yönetici seçkinlerin ideolojisi olarak Kemalizm, Türkiye'deki modernleştirme hareketinin belirleyici unsuru olmuştur. Kılıç'ın kökten batıcı seçkinler olarak isimlendirdiği bu kesim zaman içerisinde toplumsal hayatın merkezi alanlarında ideolojik hakimiyetlerini kökleştirmiş, batılılaşma ve modernleşme politikalarını toplumun tüm kesimlerine yayma girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak merkezin ideolojik tercihi her yönüyle toplumun tüm kesimlerinde kabul görmemiş, özellikle laiklik anlayışı ve dışlayıcı laiklik uygulamaları ile ilgili rahatsızlıklar çok partili hayata geçildikten sonra daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak merkezin güçlü yapısı ve katı duruşu uzun yıllar çevrenin dini taleplerinin karşılanmasını güçleştirmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde merkezi temsil eden ideoloji olarak Kemalizm'in dışlayıcı laiklik anlayışı merkez ile çevre arasındaki gerçek dayanak noktası olan dinin cumhuriyet tarihi boyunca sorunlu bir alan olmasına yol açmıştır. Din politikaları açısından merkez, dışlayıcı bir laiklik anlayışını benimsemiş, cumhuriyetin ilk yıllarında ve tek parti iktidarı boyunca izlenen din politikaları muhafazakar/dindar çevre ile merkezin arasındaki mesafenin artmasına sebebiyet veren başlıca unsurlardan birisi olmuştur. Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra, merkezi temsil eden CHP'nin seçimlerde gösterdiği başarı(sızlık), bu anlamda çevrenin merkeze bakışını ortaya koyan önemli göstergelerden birisi olmuştur. Çok partili hayata geçildikten sonra Kemalist ideolojinin dışlayıcı laiklik anlayışı ve bu çerçevede dine ve dindarlara bakışı, merkezi temsil eden Kemalist ideoloji ile çevre arasında bulunan mesafenin gün geçtikçe açılmasına sebep olmuştur. Laikleştirme politikaları kamu yönetimini dini (İslami) unsurlardan ayıklamayı başarmış ve laiklik cumhuriyet rejimine ve dolayısıyla merkeze ana rengini veren bir ilke olmuş ancak çevre, Türk toplumuna ana rengini veren unsurlardan biri olan İslam ile olan bağıni sürdürmeye devam etmiştir.

CHP, Kemalist merkez ile çevreyi bütünleştirme noktasında arzuladığı başarıyı yakalayamamakla birlikte Kemalist bir seçkinler zümresi oluşturmayı başarmış ve siyasi olarak yönetimde söz sahibi olamadığı dönemlerde bile Kemalizm'in her zaman belirleyici olmasını sağlamıştır. Tek partili yıllarda devlet, CHP ile özdeşleştiği için tüm boyutlarıyla merkez ve merkezin ideolojisi olan Kemalizm CHP tarafından temsil edilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde merkez, ana rengini CHP ve Kemalizm'den alan tek bir bütün halinde varlığını devam ettirmiştir. Çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte CHP toplumun merkezindeki yerini/belirleyiciliğini siyasi olarak kaybetmiş ancak Kemalizm özellikle ordu, bürokrasi ve yargıda merkezi yerini koruyarak hakim ideoloji olmaya devam etmiş, buna zamanla akademi, sermaye ve medya çevreleri de eklenmiştir. Askeri müdahaleler sonrası yapılan düzenlemelerle Kemalist ideoloji merkezdeki yerini tahkim etmiş ve ideolojisi ne olursa olsun, seçilerek işbaşına gelen siyasi partilerin her zaman üzerinde ve gündemi belirleyici olmuştur. Bu durum, din

politikaları bağlamında dışlayıcı laiklik anlayışı ve uygulamalarını değiştirmek/yumuşatmak isteyen ve çevreyi temsil eden sağ/muhafazakar/islamcı partilerin merkezi temsil eden Kemalist odaklarla sık sık karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur.

Cumhuriyet tarihi boyunca iktidara gelen sağ/muhafazakar/islamcı partiler 28 Şubat sürecine kadar dini özgürlükler, din eğitimi ve din hizmetleri konularındaki dışlayıcı laiklik anlayışı ve uygulamaları karşısında çevrenin taleplerini karşılamaya çalışmış ve merkezle tüm karşı karşıya gelişlere rağmen, cumhuriyetin ilk yıllarındaki uygulamalara nispetle büyük başarılar elde etmişlerdir. Zira 1996-97 yıllarına gelindiğinde İHL'ler ve Kur'an kurslarındaki öğrenci sayısı ile DİB'in cami ve personel sayısı bağlamında cumhuriyet tarihinin en yüksek rakamlarına ulaşılmıştır. Çok partili hayata geçildikten sonra laiklik bağlamında en sert karşı karşıya gelişin yaşandığı 28 Şubat sürecinde ise merkezi temsil eden unsurlar hep birlikte dışlayıcı laiklik uygulamalarının yeniden tesis edilmesini sağlamış, yapılan düzenlemeler, Ak Parti iktidarına kadar geçen kısa süre içerisinde, cumhuriyet tarihi boyunca çevrenin elde ettiği kazanımların büyük ölçüde kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır.

Ak Parti iktidara geldiği günden itibaren, çevrenin dini özgürlükler, din eğitimi ve din hizmetleri konularındaki taleplerini karşılama girişimlerinde pek çok kez merkez unsurların engellemeleriyle karşılaşmıştır. Bu mücadele genel olarak başörtüsü yasağı ve İHL'ler üzerinden yürütülmüş; başörtüsü yasağının kaldırılması ve İHL'lerin önünün açılması girişimleri, başta medya olmak üzere ordu, yüksek yargı, akademi ve büyük sermaye çevrelerinin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu durum üç dönem üst üste tek başına iktidara gelen Ak Parti'nin iktidar olmanın yanında müktedir olabilmesi için yasama faaliyetlerinin dışında merkezdeki unsurlara da müdahale etmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum din politikaları bağlamında merkezi temsil eden güçlere karşı ideolojik mücadele verilmesinin yanı sıra yapısal bir takım değişikliklerle merkezdeki statükonun değiştirilmesi/dengelenmesi yönünde adımlar atılmasına sebep olmuştur.

Bu bağlamda AB uyum yasaları kapsamında yapılan düzenlemelerle merkezin en önemli temsilcisi olan ordunun siyaset üzerindeki etkileri azaltılmış, asıl kırılma ise 2007 yılında yayımlanan 27 Nisan e-muhtırasına verilen cevapla yaşanarak asker-sivil ilişkileri, sivillerin lehinde yeni bir boyuta taşınmıştır. 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumunun ardından merkezi temsil eden önemli unsurlardan bir diğeri olan yüksek yargı organları yeniden yapılandırılarak yargının siyaset üzerindeki baskısı büyük ölçüde azaltılmıştır.

Bürokrasi ve akademi ise yeni kadro tahsisleri ve yeni açılan üniversiteler ile bir denge kurularak merkezi temsil eden ideolojik yaklaşım zayıflatılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçimi önemli bir kırılma olmuştur. Ak Parti'nin aday Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından özellikle YÖK ve dolayısıyla üniversitelerde ciddi bir dönüşüm başlamıştır. Medyanın siyaset üzerindeki etkisi 28 Şubat sürecinde güçlü bir şekilde kendisini göstermiştir. Medyadaki irtica kampanyaları ve laiklik vurguları, kamuoyunda askerinin müdahalesini meşrulaştıran önemli unsurlardan birisi olmuştur. Bu anlamda medya desteği olmadan başarılı olunamayacağı anlaşılmış, Ak Parti döneminde yeni basın yayın kuruluşları desteklenerek ana akım medyaya bir alternatif oluşturulmuştur. Ak Parti'nin özellikle din politikalarında gerekli kamuoyu desteği sağlanması noktasında alternatif medya büyük katkı sağlamıştır.

Ekonomide ise Anadolu sermayesi desteklenerek merkezi temsil eden İstanbul sermayesinin karşısına yeni sermaye sahipleri çıkarılmıştır. İktidarının ilk yıllarında kamu ihalelerini düzenleyen yasada bir değişiklik yaparak üzerinde yükseldiği küçük ve orta boy sermayenin büyük kamu ihalelerinden pay alabilmesini sağlayarak yeni ekonomik güçlerin ortaya çıkmasının önünü açmıştır (Çınar, 2013: 313).

Din politikaları bağlamında Ak Parti, ancak merkezin gücünü kırdıktan sonra başarılı olabilmiş ve dışlayıcı laiklik uygulamalarını yumuşatma fırsatı bulabilmiştir. Bu anlamda ilk iki iktidar dönemi merkez güçlere karşı mücadeleyle geçmiş, başörtüsü yasağı ve İHL'ler konusunda gerekli adımları ancak üçüncü iktidar döneminde atabilmiştir. Merkezdeki güç dengelerinin çevre lehine değişmesi başta din politikaları olmak üzere birçok konuda seçilmiş hükümetin elini güçlendirmekle birlikte çevreden merkeze taşınan kesimlerle birlikte kaçınılmaz olarak yeni bir seçkinler sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu durum, önceden "Beyaz Türkler" olarak adlandırılan seçkinler sınıfının yeni mensuplarına "Beyaz Müslümanlar" yakıştırmaları yapılmasına sebep olmuştur. Muhafazakar/dindar/İslamcı kesimin 80'li

yıllarda başlayan sosyoekonomik ve sosyokültürel yükselişi 28 Şubat süreci ile kesintiye uğrasa da 2000'li yıllarda büyük bir hızla devam etmiş, Ak Parti iktidarlarının sağladığı fırsatlarla eğitim, medya, ekonomi, sanat, bürokrasi gibi alanlarda toplumun alt kesimlerinden farklılaşan yeni muhafazakar/dindar bir seçkinler sınıfı ortaya çıkmıştır.

SONUÇ

Türkiye'de 2000'li yılların başlarında dini ve dindarları kamusal alanın dışında konumlandıran ve bu anlamda uzun yıllar boyunca yasakçı pratiklerin ortaya çıkmasına sebep olan dışlayıcı laiklik anlayışından vaz geçilerek devletin dinle ve dindarlarla barıştığı bir sürece girilmeye başlanmıştır. Bu süreç boyunca tek başına iktidarda olan Ak Parti'nin politikaları önemli bir rol oynamıştır. Özellikle dini özgürlükler ve din eğitimi konularında atılan adımlarla dinin kamusal görünürlüğü üzerindeki devletin dışlayıcı yaklaşımı terk edilmiştir. Geçmişini neredeyse yüz yıla yaklaşan bu anlayışın terk edilmesi kolay olmamış, Ak Parti'nin ilk iki iktidar dönemi toplumsal hayatın merkezi alanlarını temsil eden kesimlerdeki statükonun direncini kırma çabalarıyla geçmiştir. Dini özgürlükler ve din eğitimi konularında yasakçı ve dayatmacı politikaların değiştirilmesine yönelik atılmak istenen her adımda birçok engel(leme)lerle karşılaşmış, bunları aşmak için çeşitli motivasyonlara ihtiyaç duyulmuştur. Bunların başında kuşkusuz Ak Parti'nin karizmatik liderliğinin oynadığı rol gelmiştir. Partinin kurucusu ve cumhurbaşkanı olana kadar liderliğini sürdüren Recep Tayyip Erdoğan'ın toplum üzerindeki etkisi dışlayıcı laiklik anlayışının yıkılmasına yönelik atılan adımlarda önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur.

Türkiye'de laiklik konusundaki hassasiyeti en yüksek kurum olarak temayüz eden ordu, uzun yıllar boyunca genel olarak siyasetin özelde ise din politikalarının belirlenmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 28 Şubat darbesinin ardından rejimin korunması adına kendine büyük bir rol biçen askerler dini özgürlükler ve din eğitimi konularında atılacak adımlarda en büyük engellerden birini teşkil etmiştir. Ordunun siyaset üzerindeki etkisinin kırılması noktasında AB uyum süreci oldukça etkili olmuş, AB uyum yasaları çerçevesinde sivilleşme ve demokratikleşme bağlamında çıkarılan AB uyum yasaları bu konuda gerekli yasal zemini hazırlamış, Ak Parti'nin özellikle 27 Nisan e-muhtrasının ardından sergilediği kararlı tutumu neticesinde asker yasal sınırlarına çekilerek siyaset üzerindeki etkisini kaybetmiştir. Dışlayıcı laik anlayışın hakim olduğu bir diğer kurum olan yüksek yargıya ise 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumu ile müdahale edilerek yüksek yargının yapısı değiştirilmiş, dindarlara olumsuz bakmayan yargı mensuplarının da temsili sağlanarak atılan adımlara yargıdan gelecek engellemelerin önüne geçilmiştir.

Bütün bunlar yapılırken kuşkusuz kamuoyu desteğini sağlamak ve sürekli tutmak gerekmiştir. Bunun için de kutuplaştırıcı bir söylem yerine kuşatıcı bir söylem tercih edilerek toplum katmanları arasındaki gerilim azaltılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda ideolojik söylemden vazgeçilmiş, insan hakları ve demokrasi gibi evrensel değerlere vurgu yapılmıştır. Toplumun belli bir kesimi tarafından benimsenen İslamcı ideolojinin dili yerine toplumun büyük bir kesimi tarafından kabul gören muhafazakarlık öne çıkarılarak statükoya karşı halkın desteği sağlanmıştır. Laiklik konusunda hiçbir zaman karşıt söylem geliştirmeyen Ak Parti laikliğin bizzat kendisine değil anlaşılış ve uygulanış biçimine karşı çıktığını ileri sürmüş ve laiklik karşıtı bir görüntü vermemiştir. Kuşkusuz bu duruş, rejime ana rengini veren laiklik konusundaki hassasiyeti yüksek toplum kesimleri ile yaşanan gerilimin azalmasına sebep olmuştur.

Toplumsal hayatın merkezinde yer alan ve toplumsal hayatın şekillenmesinde önemli rolü bulunan kurumlarda hakim olan dışlayıcı laiklerin yerine/yanına muhafazakar/dindarların getirilmesi de bu anlayışın izale edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu anlamda bürokrasi, akademi, medya, sermaye ve sanat çevrelerinde yükselen dindar/muhafazakar kesim Ak Parti'nin din politikalarında motor vazifesi görmüş, gerek kamuoyu oluşturulmasında gerekse statüko karşısındaki tepki ve taleplerin dile getirilmesi noktasında son derece önemli bir rol oynamıştır. Diğer taraftan Türkiye'deki neredeyse tüm dini grupların desteğinin sağlanmış olması önemli bir taban oluşmasına sebep olmuştur. Bahsedilen tüm bu dinamiklerin bir araya gelmesiyle Ak Parti din politikalarını hayata geçirme imkanını elde ederek Türkiye'de hakim yaklaşım olan dışlayıcı laiklik anlayışını büyük ölçüde ortadan kaldırmış, devletin dindarlarla, dindarların da devletle barıştığı bir dönemin kapısını aralamıştır. Din-devlet ilişkileri bağlamında yaşanan sorunlar tamamen ortadan kalkmasa da gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için uygun sosyal-psikolojik zeminin büyük ölçüde oluştuğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ABBa (Avrupa Birliği Bakanlığı), “*Siyasi Reformlar-I*”, TC Avrupa Birliği Bakanlığı Yayınları No:4, Ankara
- ABGS (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği) (2007), Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler, T.C. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara
- AKDOĞAN, Yalçın (2003), *Muhafazakar Demokrasi*, Ak Parti Yayınları, Ankara
- BULAÇ, Ali (2010), *Göçün ve Kentin İktidarı (Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye Ak Parti)*, Çıra Yayınları, İstanbul
- BURAK, Begüm (2011), Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri, *History Studies*, v.3, s.1, 45-67
- CANSEVER, Niran, KİRİŞ, Hakan Mehmet (2015), Türkiye'de Ordu Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti-TSK Etkileşimine Bir Bakış, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.20, s.3, 361-384
- CİZRE, Ümit (2013), Yeni bir Siyaset Tarzı: Türk Silahlı Kuvvetleri, Toplum ve Ak Parti, *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, ed. Ahmet T. Kuru, Alfred Stepan, çev. Hande Tatoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- CNNTÜRK (24.10.2013), Daha Anglosakson Bir Laiklik İstiyoruz, <http://www.cnnturk.com/2013/ekonomi/genel/10/24/daha-anglosakson-bir-laiklik-istiyoruz/728342.0/index.html>, (11.10.2015)
- Cumhuriyet (25.05.2012), Gül, Laikliğin Anglosakson Yorumunu Övdü, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/345190/Gul_laikligin_Anglosakson_yorumunu_ovdu.html, (11.10.2015)
- ÇAKIR, Ruşen (1990), *Ayet ve Slogan*, Metis Yayınları, İstanbul
- ÇAKIR, Ruşen (2003) Neydiler, Ne Oldular 1, <http://www.rusencakir.com/Ak-Parti-Neydiler-Ne-oldular-1/46>, (30.11.2015)
- ÇARKOĞLU, Ali; BİLGİLİ, Nazlı Çağın (2010), Turkey, *Guide to Islamist Movements*, içinde, ed: Barry Rubin, M.E. Sharpe Inc., New York
- ÇETİN, Halis (2003), Demokratik Meşruiyet Versus Karizmatik Meşruiyet, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.27, s.1, 91-108
- ÇINAR, Menderes (2013), Ak Parti ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği, *Ak Parti Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, İçinde, Der: İlhan Uzgel, Bülent Duru, Phoneix Yayınevi, Ankara
- ÇİÇEK, Nevzat (11.08.2014), Cemaatler Kime Oy Verecek, *Timeturk Haber Sitesi*, <http://www.timeturk.com/tr/makale/nevzat-cicek/cemaatler-kime-oy-verecek.html>, (21.11.2015)
- GÜL, Abdullah (2007), “*Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri*”, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara
- Hürriyet (4.11.2002), 6 Güvence, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=107530>, (23.09.2015)
- JENKİNS, Gareth (2008), *Political Islam in Turkey*, Palgrave Macmillan, New York
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (2012), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II*, Agora Kitaplığı, İstanbul
- KARA, İsmail (2008), *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam* Dergah Yayınları, İstanbul
- Milliyet (15.11.2005), Erdoğan: Türban İçin Söz Söyleme Hakkı Din Ulemasıdır, <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/15/son/sonsiy33.html> (01.10.2014)
- ÖZBUDUN, Ergun, HALE, William (2011), *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey, The Case of the Ak Parti*, Routledge, London and New York
- Radikal (16.05.2006), Erdoğan: Laiklik Temel, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=187425>, (06.10.2015)

- Sabah (04.07.2004), Erdoğan'dan Dobra Dobra, <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/07/04/siy105.html>, (28.09.2015)
- Sabah (15.09.2011), Başbakan Erdoğan'dan Laiklik Açılımı, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/15/basbakan-erdogandan-laiklik-acilimi>, (11.10.2015)
- SANDIKLI, Atilla (2010), Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri, <http://www.bilgesam.org/incele/1220/-turkiye-de-sivil-asker-iliskileri/#.ViVZ4tafH4N>, (20.10.2015)
- SUBAŞI, Atilla (2014), Başbakan Erdoğan, "100 Yıllık Hikaye İmam Hatip" Etkinliği Muhteşem Konuşması (Video Dosyası), <https://www.youtube.com/watch?v=udA3rQg5Yb8> (03.08.2015)
- YAVUZ, Hakan (2005), *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti*, Kitap Yayınevi, İstanbul
- YAVUZ, M. Hakan (2011), *Erbakan'dan Erdoğan'a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam*, çev: Leman Adalı, Kitap Yayınevi, İstanbul
- YILDIRIM, Ergün (2011), *Yeni Türkiye'nin Yeni Aktörleri: Ak Parti ve Cemaat*, Hayat Yayınları, İstanbul

AVRUPA’NIN MÜLTECİ POLİTİKASI EUROPE’S REFUGEE POLICY

Zehra Hopyar

Yüksek Lisans Adayı, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
zehrahopyar@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Anahtar Kelimeler:
Avrupa'nın Göç Politikası
Sığınmacı
Mülteci
Avrupa Birliği

Kavram itibariyle göç, basit bir ifadeyle, süresi ve nedeninden bağımsız yer değiştirme hareketidir ve insanlığın en eski tarihlerinden bu yana devam etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan en uzun soluklu ve en ciddi mülteci krizinin meydana geldiği göç dalgası, Suriye iç savaşının neticesinde gerçekleştiği kabul edilmektedir. Uzun süre yokmuş gibi davranılan bu göç dalgası, 2015 yılı itibariyle öncelikle denize kıyısı olan AB ülkelerini ardından Almanya ve diğer Kuzey Avrupa ülkelerini etkilemesiyle sorunu, AB ülkeleri için de bölgesel olmaktan çıkarmıştır. Birliğin güçlü ülkelerinden biri olan Almanya müzakere masasına oturmuş ve çözüm için diğer AB ülkelerine öncülük etmeye başlamış ve bunu halen devam ettirmektedir. Buna rağmen üzerinde tamamen anlaşılmiş ve birlik ülkelerinin çoğunluğunu tatmin eden bir göç politikası oluşturamayan AB, mülteciler ve ülkeler arasında yaşanan krizi derinleştirmektedir. Bu makale Avrupa'nın uygulamakta olduğu mülteci politikasını, seçilmiş dört ülkenin yaklaşımları ve yaşananlarla çokça gündeme gelmiş iki kamp bağlamında incelemektedir. Bu amaçla çalışmada AB sığınma hukukunun çerçevesi çizilerek uygulamalardaki hak ihlalleri üzerine çalışılmaktadır. Çalışmada kullanılan analiz ve istatistik veriler ulusal ve uluslararası oluşumların araştırmalarına dayalıdır. Çalışmanın en önemli bulgularından biri, yaşanan hak ihlalleri üzerinde birliğin ortak bir hukuki çerçeveye sahip olmaması ve yaptırımlar noktasındaki eksikliklerin yetersizliğidir.

© 2016 PESA Tüm hakları saklıdır

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords:
Europe's Migration Policy
Asylum Seeker
Refugee
European Union.

Migration in the abstract, simply, it is displacement movement independent from its duration and reason and it has continued since the oldest days of humankind. Migration notion has been divided into varieties and it can be explained with many variables. Migrations which are lived in this century, former migrations or general notion of migration are not independent from this description. Lived after the war that is long termed and most serious refugee crisis is accepted to have occurred as a result of civil war in Syria. Notwithstanding European Union member countries maintain disregard of experiences and least being affected policy. After dead body of Syrian Aylan Kurdi came ashore Europe open doors for refugees. By year 2015, firstly, European Union countries that have a coast on after Germany and other northern Europe countries be affected by intensive migration wave. No longer this issue has not regional. Germany which is one of powerful countries of union has begun to negotiate and Pioneer European Union countries and this is still continued. European Union should come to an agreement on common migration policy. In this article, some terms about migration try to explain shortly and brief chronological analysing of judicial process of migration policy of European Union has been done. Attitudes of European Union countries about migration wave try to

exemplify and these attitudes have been evaluated in the context of international law and human rights. This article aims to create awareness what is happening and in this direction submission of suggestion and specify unwilling attitudes of Europe on this topic.

© 2016 PESA All rights reserved

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan beri dünyanın karşılaştığı çok boyutlu ve en büyük göç hareketi olan mülteci krizi Suriye iç savaşıyla yaşanan göç dalgasının eklenmesinden sonra kontrol edilemez bir hal almıştır. Önceleri komşu ülkelerin en çok etkilendiği ve sahip çıktığı bir olay iken süreç içerisinde bu dalga Avrupa'ya kadar uzanmıştır. 2015 yılının ilk günlerinde İtalya açıklarında mürettebatsız ve kontrolünü kaybetmiş şekilde kurtarılan "Ezadeen" adlı gemide 450 kaçak mültecinin bulunması, Avrupa'nın krizin dışında kalamayacağını kabullenişinin ilk adımlarından biri olarak görülebilmektedir (URL-1). Fakat bu kabullenişin eyleme dönüşü ancak aynı yılın yaz aylarında benzer olayların sayısının artışı ve diğer ülkelerin duruma dikkat çekmesi üzerine gerçekleşmiştir. O tarihten itibaren özellikle Balkan rotasını kullanarak Avrupa Birliği (AB)'ne ulaşan mülteciler birlik üyesi ülkeleri zaman zaman kendi içlerinde mücadele etmek ve bir insanlık sınavı vermek durumunda bırakmıştır. Bu sürece dair örneklerin bir kısmı yazının ilerleyen bölümlerinde detaylandırılmıştır.

Bu büyük göç hareketinin dışında kalamayan Avrupa'nın sığınmacılara olan tutumu çokça eleştirilmiştir. Söz konusu tutumu ortaya koymak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Yaşanan insan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılması ve onlara kayıtsız kalınmamasının gerekliliği de gerekçeler arasındadır. Ulusal ve uluslararası medya kuruluşlarına yansıyan haberler, saha çalışmaları, hazırlanan raporlar ve istatistiki verilerin kullanılmasıyla oluşturulan çalışma yaşananlar noktasında farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)'nin Haziran ayında yayınladığı "Küresel Eğilimler Raporu" verilerinde dünya genelinde baskı, zulüm ve şiddet olayları sebebiyle zorla yerinden edilmiş kişi sayısının 2014 yılında 59.5 milyon iken 2015 yılında 65.3 milyona çıktığı ifade edilmiştir. Bu insanların 21.3 milyonu mülteci, 40.8 milyonu ise ülkeleri içinde yerinden edilmiş insanlardan oluştuğu söylenmiştir. Sığınmacı konumundaki insan sayısı ise 3.2 milyon olarak kaydedilmiştir (URL-2). Söz konusu raporun diğer verilerine göre 2015 yılında en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ilk beş ülke sıralaması şöyledir:

- i. Türkiye: 2.5 milyon
- ii. Pakistan: 1.6 milyon
- iii. Lübnan: 1.1 milyon
- iv. İran: 979,400
- v. Etiyopya: 736,100

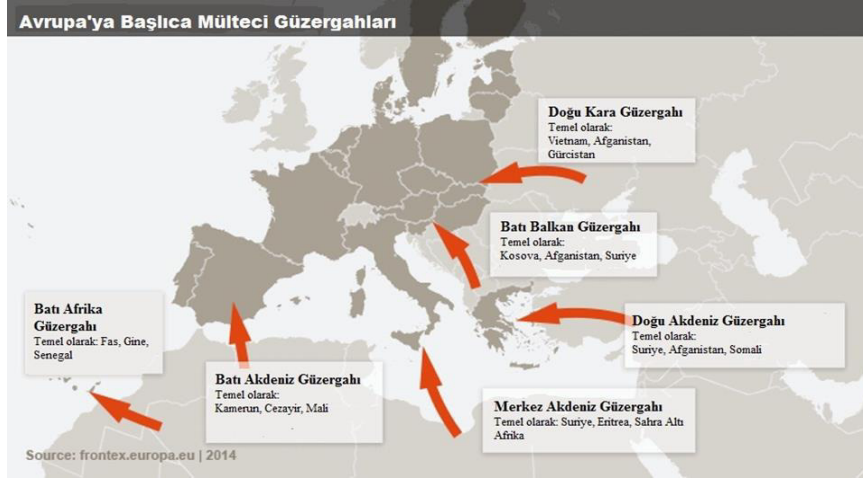
Yaşanmakta olan mülteci krizine sahip çıkan ve sığınmacılara kapılarını açan ülkeler yukarıda görülmektedir. Mülteci krizi başladığından bu yana çokça siyasi ve toplumsal tartışmaya sebep olmasına rağmen Avrupa ülkelerinin bu listede yer almadığı görülmektedir.

2015 yılında en fazla mülteci üreten ilk beş ülke sıralaması aşağıdaki gibidir:

- i. Suriye: 4.9 milyon
- ii. Afganistan: 2.7 milyon
- iii. Somali: 1.12 milyon
- iv. Güney Sudan: 778.700
- v. Sudan: 628.800

Şekil 1: Avrupa'ya Başlıca Mülteci Güzergâhlar

Kaynak: frontex.europa.eu [10.07.2017]

Mültecilerin Avrupa'ya giderken kullandıkları ana güzergâhlar yukarıdaki resimde gösterildiği şekildedir. Fakat bu güzergâhların kullanımı, Macaristan'ın sınırlarını mültecilere kapatması ve ülkeye kaçak girenleri gözaltına almasıyla mültecilerin Sırbistan'dan Hırvatistan'a oradan Slovenya üzerinden Avusturya'ya geçmeyi planlaması örneğinde olduğu gibi Avrupa'nın tutumuna göre değişmektedir (URL-3).

Konu ile ilgili istatistik ve genel bilgilerin ardından bazı temel kavramlar tanımlanarak anlam karmaşasını önlemek adına farklılıkları dile getirilecektir.¹ Bu bağlamda sığınmacı, başka bir ülkeye iltica etmek isteyen ve bu doğrultuda başvuruda bulunan kişiyi ifade ederken; mülteci, iltica hakkına sahip olan kişiyi tanımlamaktadır. Sığınmacı geçici, mülteci kalıcı bir statüye ifade etmektedir. Vatansız kişiler, herhangi bir ülkeye sığınmacı olarak girip iltica ettiklerinde mülteci statüsü kazanabilmektedir.

Tanımlardaki farklılıklara rağmen insanı merkez alan bir yaklaşımla sürecin yürütülmesi gerektiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) tarafından yayınlanan 1994 İnsani Kalkınma Raporu'nda insan güvenliği yedi başlıkta açıklanmaktadır (Öner, 2015: 570-571):

- 1- Ekonomik 2- Yiyecek 3- Sağlık 4- Çevre 5- Kişisel/ Bireysel 6- Toplumsal 7- Siyasi

Söz konusu insanların göç etmesindeki sebeplerden bir ya da birkaçı yukarıda bahsedilen maddeler arasında olmasına rağmen bu insanların bazı Avrupa ülkelerinin uygulamaları yüzünden insan kaçakçı ve tacirlerinin eline düşmesine neden olmaktadır. Bu durum da insan güvenliğini zora sokan yeni tehditler yaratmaktadır. Buna göre, insan güvenliği sadece o ülke vatandaşlarının hakkı olarak görülürken sığınmacılara yönelik ayrımcı ifadeler bulunmaktadır (İbrahim, 2005: 169).

BM'e ait istatistik veriler, ulusal ve uluslararası kuruluşların raporları ile medya taramaları kullanılarak bu çalışma oluşturulmuştur. İlk bölümde AB'nin sığınma hukukunun köşe taşları belirtilerek teori ve pratik arasındaki uyumsuz noktaların tespiti yapılmıştır. Birlikteki konumları ve süreçteki rolleri bağlamında seçilen dört ülkenin liderlerinin yaklaşımlarından kesitler verilerek tutumlarının ihlallerle ilişkisi incelenmiştir. Son olarak da yaşananlarla adından çok bahsedilen kamplardaki uygulamalara yer verilerek ihlallerin boyutu somut örneklerle desteklenmiştir.

1. AB'nin Mülteci Politikasının Hukuki Çerçevesi

¹ Uluslararası Göç Örgütü'nün Göç Terimleri Sözlüğü'ne göre (URL-4):

Mülteci: Yüksek Komiserlik tarafından sağlanan Birleşmiş Milletler korumasından yararlanmaya hak kazananlara verilen addır. **Sığınmacılar:** İlgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne dair yaptıkları başvurunun sonucunu bekleyen kişilerdir. **Vatansız Kişi:** Herhangi bir devletin kanunlarının işleyişi çerçevesinde vatandaş olarak sayılmayan kişilere verilen addır.

1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi, uluslararası hukuk bağlamında AB üyesi ülkeleri bağlayan ve sığınma hakkını temel bir hak olarak tanıyan ilk metindir. Sözleşme mülteciyi "ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişi" (URL-5) olarak tanımlayarak mültecilerin geri gönderilmeme ilkesine vurgu yapması yönünden önemlidir. Ardından AB, 1967'te New York Protokolü'nü onaylamıştır. AB ülkeleri 1985'te Schengen sistemiyle siyasi bütünleşme ve birlikte sorun çözme politikasını benimsemeye çalışmasına rağmen göç temelli sorunlarda ortak hareket edememiştir. 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması ile AB vatandaşlığına vurgu yapılmıştır. Ortak dışişleri ve güvenlik politikasıyla birlikte üye ülkeler arasında sınır kontrollerini kaldırmak amacıyla Schengen, AB hukukunun parçası haline getirilmiştir. 1999'dan bu yana Avrupa Ortak Sığınma Sistemi'ni kurmaya çalışan AB, mültecilerle ilgili üzerinde uzlaşmış ve tüm birlik ülkeleri için geçerli olacak bir politika oluşturmayı amaçlamıştır. Bununla, birlik ülkelerinin kendi mülteci politikalarının değerlendirilerek üye ülkelerin birbirleriyle ve diğer ülkelerle iş birliği ve dayanışma duygusunun sağlanması hedeflenmiştir.

Cenevre Sözleşmesi'nden sonra AB'nin mülteci politikasını şekillendiren uygulamaların tamamı Dublin Sistemi olarak isimlendirilmektedir. 1997'de yürürlüğe giren Dublin Yönetmeliği'nde AB üyesi ülkelere yapılan mülteci olma başvurularının incelenmesinden sorumlu üye devletin belirlenmesiyle ilgili kriterler yer almaktadır. Bu anlaşmanın yerini 2003 yılında Dublin II almıştır. Buna göre, sığınmacılara AB topraklarına ilk ayak bastıkları yerde sığınma başvurusunda bulunma hakkı verilmektedir. Fakat bu durum Akdeniz ve Ege üzerinden kuzey Avrupa ülkelerine gitmek isteyen sığınmacıların Yunanistan, İtalya, İspanya gibi ülkelerde toplanmasına neden olmaktadır. Krize dönüşen bu göç hareketi Dublin sözleşmesinin uygulanabilirliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Dublin II ile tanınan, sığınmacıların AB topraklarına ilk ayak bastıkları yerde sığınma başvurusunda bulunabilme hakkı sınırdaki AB ülkelerinin sorumluluğuna terk edilmiştir. Yaşananlar, bu ülkelerin konu üzerindeki tutumlarını değiştirmiştir. Macaristan'ın Sırbistan sınırına tel örgü çekerek sözleşmenin göçmenlerin ilk ayak bastıkları AB ülkesine gönderilmesine ilişkin kararını askıya aldığı duyurması bu duruma örnek gösterilebilmektedir (URL-6). Bu gibi kararlar karşısında ülkelerin birbirlerine takındıkları tutum oldukça serttir. Yine benzer amaç taşıyan diğer bir örnek de Almanya'nın Suriyeli sığınmacıların başvurularını kendisinin değerlendireceğini açıklamış olmasıdır (URL-7).

2010 yılında kabul edilen Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*) ile sığınma hakkı temel hak ve hürriyetler arasında sayılmaktadır. Bu şartın 19. Maddesinde toplu sınırdışı yasaklanmış ve hiç kimsenin ölüm cezası, işkence veya herhangi bir kötü muamele ile karşılaşacağı ülkeye geri gönderilemeyeceği, sınırdışı veya iade edilemeyeceği belirtilmiştir (Ekşi, 2016: 32). Buna rağmen yukarıda sözü geçen sınırlara tel örgü çekme gibi insanlık dışı uygulamalarla karşılaşıldığı da gözden kaçırılmamalıdır.

Artarak devam eden göç, ilgili ülkelerin şikâyetlerini artırmış ve onları sınır güvenliğini sağlayan bir birlik oluşturmaya teşvik etmiştir. Frontex adı verilen bu birlik, Avrupa'nın dış sınırlarını korumakla görevlendirildiğinden sığınmacıların sınırlardan geçmesine izin verilmediği askeri operasyonlar düzenlemektedir. Ekim 2013'te İtalya'nın Lampedusa Adası yakınlarında yüzlerce mülteciyi taşıyan teknenin batmasıyla yaşanan kayıplar (URL-8) ve yine sonrasında çok kez tekrarlanan benzer olaylar söz konusu birliğin varlığının bir kez daha sorgulanmasına neden olmuştur. Ayrıca Akdeniz'deki insan kaçakçılığıyla mücadele için oluşturulan Sophia Misyonu'nun süresini uzatarak görev alanını genişletmek istediğini açıklayan AB'ye Uluslararası Af Örgütü Libya sahil güvenliklerinin yaptıkları insan hakları ihlallerini dile getiren ve vurgulayan bir açıklamayla cevap vermiştir (URL-9). Uluslararası Af Örgütü yetkilileri, söz konusu bölgedeki mültecilerin 90'ı ile konuştuklarını ve bunların en az 20'sine Libya Sahil Koruma personeli tarafından silahla ateş açıldığı, şiddet gösterildiği; diğerlerinin ise cezaevlerinde işkence ve kötü muameleye maruz kaldıkları ifadeleriyle karşılaştıklarını bildirdi. Açıklamanın sonunda da AB'nin Libya ile ilişkilerini güçlendirmesi onu insan hakları ihlalleri konusunda bir adım atmaktan öteye teşvik edebileceğini söyleyerek sürecin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Frontex dışında Dublin sistemindeki diğer iki birim ise, Avrupa İltica Destek Ofisi (The European Asylum Support Office/ EASO) ve EURODAC'tir. EASO, ortak bir iltica sisteminin oluşturulmasında

görevliken; EURODAC, 14 yaşından büyük sığınmacıların parmak izlerinin alınarak kimliklerinin kayıt altına alınmasıyla oluşturulan bir sistemdir.

Söz konusu hukuki sürecin varlığına rağmen AB'nin üzerinde uzlaşmış bir mülteci programına sahip olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ülkelerin birbirinden bağımsız uyguladıkları sığınma süreci prosedürleri ve sığınma sonrası sağlanan imkânların birbirinden ciddi farklılıklar gösteriyor olması AB üyesi ülkelerin ortak bir mülteci politikası benimsemekten uzak tavırlarını örneklendirmektedir. Yine bu noktada Almanya, İngiltere ve Fransa gibi birliğin güçlü ülkelerinin diğer ülkelerin ve sığınmacıların yaşadığı ağır koşullara rağmen sorumluluk almak istememeleri, sürecin işleyişini olumsuz yönde etkilemiş ve yaşanan acıların ağırlığını artırmıştır.

2. Avrupa'nın Mültecilere Yaklaşımı

Avrupa nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan göçmenler, Avrupa'da yükselen aşırı sağdan olumsuz etkilenmektedir. Göçmenlerin yenedünya düzeninde güvenlik sorunu olarak algılanmaları Avrupa'da son dönemde yaşanan bazı olaylarla da perçinlenmektedir. Göçmenlerin suç oranını artırdığı, gittikleri ülke insanın iş bulma imkânlarını olumsuz etkilediği, o ülkenin imkânlarını pervasızca kullanma girişimlerinin olduğu, eğitim seviyesini düşürdükleri gibi ithamlarla var olan önyargılar yeniden üretilmektedir. Bu durum da onların dışlanmaları gerektiği savunusunu güçlendirmektedir. Son zamanlarda bunun siyasete yansması, çoğu Avrupa ülkesinde aşırı sağ partilerin oylarındaki yükselişi şeklinde kendini göstermektedir. Yakın zamanda bu duruma Almanya için Alternatif (AfD) partisinin lideri Frauke Petry'nin *"emniyet güçlerinin ülkeye yasadışı yollardan girmeye çalışan sığınmacıların üzerine gerekirse ateş açmasının yerinde olacağını"* söylemesi örnek olarak gösterilebilmektedir (URL-10). Diğer bir örnek de eski İtalya Başbakanı ve Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi tarafından *"Türkiye'nin elindeki mülteciler adeta bir atom bombası gibi Türkiye ne zaman isterse bunları üstümüze atabilir"* yapılan bu çirkin benzetmenin kullanılmasıyla gerçekleşmiştir (URL-11). Buna benzer olaylar toplum içinde de gözlenmektedir. Örneğin, Almanya'da Güney Dresden'de konaklayacakları yere getirilen mülteciler, otobüsten inmek üzereyken bir grup Alman'ın otobüs çevresinde slogan atarak *"Buranın halkı biziz"* gibi ifadeler kullandığı olay yukarıda bahsedilen ön yargı tutumlarından birisidir (URL-12). Yine Almanya'da Bautzen kentinde sığınmacılar için ayrılan binada çıkan yangını izleyenlerin alkış tutmaları ve gülmeleri artan göçmen karşıtı eylemlerle geçmişteki aşırı sağ eylemlerin yeniden ortaya çıkıyor olabileceği endişesini taşımaktadır (URL-13).

Genel birkaç örnek ardından yaşanan kriz noktasında takındıkları tutum ve birlik içindeki söz hakları bağlamında dört ülke seçilmiştir. Bu ülkelerden Almanya birliğin en güçlü ülkelerinden biri olması ve yaşanan bu olaylarda çoğu Avrupa ülkesinden farklı olarak açık kapı politikası izleyerek süreçte Türkiye'nin de müttefiği pozisyonunda bulunmaktadır. Fransa da güçlü olmasının yanı sıra adından çok söz ettiren Calais kampına sahip olması ve yabancı düşmanlığı yaklaşımıyla dikkat çekici olma özelliğini korumaktadır. Bir diğer ülke İngiltere, az sayıda mülteci kabul etmesi ve sınırlarını ve ekonomisini korumak adına birlikten ayrılma yönünde attığı adımlarla son dönemde bolca tartışılmaktadır. Son ülke olan Macaristan ise sürecin başlangıcından bu yana sınırlarına jiletli tel örme ve İslam düşmanlığı gibi yaklaşımlarıyla gündemde kalmayı sürdürmektedir. Söz konusu ülkelerin siyasi liderlerinin konu hakkındaki öne çıkan ifadeleri üzerinden yaşananlarla ilgili bakış açıları ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

2.1. Almanya

AB'nin en güçlü ülkesi kabul edilen ve Avrupa'nın en fazla mülteci kabul eden ülkesi konumundaki Almanya bu konudaki çelişkili ifadelerini sürdürmektedir. Merkel'in bir konuşmasında mültecilere sınırları kapamanın insanlık suçu olduğunu ve 800 bin kişinin ülkeye gelebileceğini söylemesiyle umut içinde binlerce mültecinin yola düşmesinden sonra Schengen anlaşmasını bir süre askıya alarak sınır kontrollerini başlatmış olması buna gösterilebilecek örneklerin başındadır (URL-14). Daha olumlu tepkiler veren Cumhurbaşkanı Gauck, *"Lübnan'da şu an bir milyondan fazla mülteci yaşıyor. Bu durum ülke nüfusuna oranla Almanya'da 20 milyon insanın yaşaması demektir"*. Demiş ve Almanya'da yaşayan Suriyelilerin sayısının sadece 32 bin olduğunu hatırlatarak mültecilerin yanında bir tavır sergilemiştir (URL-15).

2.2. Fransa

Fransa Başbakanı Manuel Valls, Fransa'nın üzerine düşeni yaptığını ve 2012'den beri Irak'tan 5000, Suriye'den 4.500 kişi kabul ettiğini ifade etmiştir (URL-16). Macaristan Başbakanının mültecilerle ilgili sert sözlerine karşı çıkmasına rağmen Başbakan Valls da ülkeye kabul edilecek sığınmacı sayısının 30 bini geçmeyeceğini belirterek, "*Suriye'deki diktatörlükten kaçan herkesi Avrupa'da ağırlayamayız*" demiştir (URL-17). Yine AB'nin büyük bir risk içinde olduğunu ve sığınmak isteyen herkesi ülkeye aldıklarında "*toplumumuzun istikrarı bütünüyle bozulacak*" ifadesi (URL-18) kendi zihinsel süreçlerinin ortaya çıkması bakımından çarpıcı niteliktedir.

2.3. İngiltere

Mülteci krizinin doruk noktalarından olan 2015'in yaz aylarında Fransa'dan İngiltere'ye "*sürü halinde geçmeye çalışan göçmenleri başarılı olmaları durumunda geri göndereceklerini*" (URL-19) söyleyen ve aşağılayıcı ifadeler kullanan İngiltere Başbakanı Cameron'a çok ciddi eleştiriler getirilmiştir. İnsanların öldüğü tüneldeki tehlikeli yolculuklara rağmen İngiltere ve Fransa arasında ciddi tartışmalara yol açan Manş tüneline kullanarak İngiltere'de daha iyi bir yaşam uman mültecileri durdurmak üzere bir ekibin Cameron tarafından devreye sokulduğu, tünel sınırına çok sayıda güvenlik görevlisini yönlendirildiği dile getirilen cümleler arasındaydı (URL-20). Fakat bunlara rağmen Cameron "*Mülteciler için kimse İngiltere kadar çaba harcamadı*" ifadesini kullanmıştır (URL-21). İngiltere'nin şuanda 5 bin Suriyeliye ev sahipliği yaptığını, daha binlercesini daha kabul edebileceklerini eklemiştir (URL-22). Yakın bir zamanda yaşanan başka bir olay da Avrupa'daki mülteci kamplarındaki kimsesiz üç bin çocuğun kabulüne ilişkin öneri İngiliz parlamentosunca reddedilmiş olmasıdır (URL-23).

2.4. Macaristan

Yaşananların krize dönüştüğü ve AB ülkelerinin sorunun dışında kalamayacağını anladığı Eylül 2015'de Macaristan'ın Sırbistan sınırına tel örgü çekmesi (URL-24) ciddi tepkilere yol açmasına rağmen Macar görevliler ayrımcı ifadelerini sürdürmüştür. Başbakan *Orban* "*Sınırımızı korumalıyız. Her şeyin temeli budur. Macaristan, göçmen durumundan mutlu değil. Avrupa'nın her geleni alacak durumu yok. Bu, Avrupa'nın sonu olur*" demiş ve "*Her ülkenin farklı deneyimleri ve refleksi var. Bize göre ülkeler çok sayıda Müslüman göçmen kabul edebilir. Bu onların tercihidir. Biz istemiyoruz. Biz, ülkemizde çok sayıda Müslüman nüfus istemiyoruz*" şeklinde eklemeye bulunmuştur (URL-25). Yaşanmakta olan sürecin buna benzer çokça örnekle dolu olması Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği'nin de dikkatini çekmiş ve Macar hükümetinin uygulamalarını endişe verici bulduklarını ve görevini hukuka uygun şekilde sürdürmeleri gerektiğini hatırlatan bir açıklamada bulunulmuştur (URL-26).

3. Mültecilerin Barınma Şekilleri ve Kamp Koşulları

AB ülkelerinin çoğunda sosyal haklar kısıtlanmaktadır. Ülkelerin bir kısmı Schengen sisteminden ayrılarak tel örgülerle yeni sınır yönetimleri ortaya koymaktadır. Bu durumda Avrupa'ya diğer yollarla gelen sığınmacılar kapatılan sınır bölgelerinde kendiliğinden oluşan kamplarda yaşam mücadelesi vermektedir. Bu sınır bölgesi kamplarda insanların ne geri ne ileri gidemeden beklemesine göz yumulmakta, olumsuz kamp şartları ve yöre insanının baskılarıyla mücadele verilmektedir.

Kamp olarak planlanan alanların şartları ise kendiliğinden oluşan kamplara göre daha iyi olmaktadır. Bunun yanında söz konusu krizle şehirlerdeki bazı toplu yaşama alanlarının da barınmak için kullanıldığı görülmektedir. Bunlarla benzerlik kurulabilecek bir diğer alternatif de bazı otellerin belediyeler tarafından kiralanarak kampa dönüştürülmesidir. Başka bir seçenek ise, mültecilerin kendi imkânları ile barınma ihtiyaçlarını karşılamalarından oluşmaktadır.

Tablo: Mültecilerin Konaklaması/2013-2015(yılın sonu dahil)²

²a:Yüzdeler 9 milyon mülteci için ulaşılabilir verilere dayanmaktadır. Hesaplamaya bilinmeyen barınma tipleri dahil edilmemiştir.

b:Yüzdeler 12.2 milyon mülteci için ulaşılabilir verilere dayanmaktadır. Hesaplamaya bilinmeyen barınma tipleri dahil edilmemiştir.

c:Yüzdeler 12.3 milyon mülteci için ulaşılabilir verilere dayanmaktadır. Hesaplamaya bilinmeyen barınma tipleri dahil edilmemiştir.

Konaklama türü	Mültecilerin sayısı			Dağılımı			Kadın %			Çocuk %			Kentsel %		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013 a	2014 b	2015 c
Planlanmamış/Yönetilebilen kamplar	3,274,300	3,512,500	3,390,900	34.4	29.3	25.4	50.8	50.5	51.4	56.1	55.7	57.6	7.1	7.0	1.4
Kendiliğinden oluşan kamplar	345,800	487,500	518,600	3.6	4.1	3.9	53.1	52.9	53.3	59.8	56.3	57.1	1.0	0.4	7.6
Toplu Yaşama Alanları	304,300	302,000	301,900	3.2	2.5	2.3	47.6	47.8	45.0	35.1	54.4	46.8	93.9	95.3	87.1
Bireysel Konaklama	5,559,900	7,578,400	8,949,200	58.4	63.2	67.0	47.5	47.9	47.5	45.8	49.0	48.2	88.3	87.3	87.8
Kabul/karşılama kampları	33,900	111,700	197,600	0.4	0.9	1.5	50.5	51.5	51.3	59.3	51.0	54.3	2.8	15.1	10.7
Alt toplam	9,518,200	11,992,100	13,358,200	100.0	100.0	100.0	48.6	49.3	49.2	49.8	50.8	52.2	56.1	61.2	60.0
Bilinmeyen	2,181,100	2,393,200	2,763,200												
Genel toplam	11,699,300	14,385,300	16,121,400												

Kaynak: www.unhcr.org [11.07.2016].

2015 sonunda mültecilerin 10'da 6'sı kentsel alanlarda yaşamaktadır. 2008'den beri devam eden bir trend olarak, mülteciler kentsel alanlarda yüksek oranda bulunmaktadır. Son dört yılda ise bireysel barınma türü yükselmektedir. Yıllık mültecilerin % 67'si bireysel alanlarda yaşamaktadır.

Avrupa'nın mültecilere yaklaşımını anlamının diğer somut şekli de kamp şartlarının olduğu söylenebilir. Bu bağlamda kamuoyunda adı sıkça duyulmuş kampların ikisinden kısa bilgiler verilmiştir.

3.1. Calais Kampı

Fransa'nın Calais şehrinde Manş tüneline doğru gidilen, Fransızların bataklık diye adlandırdıkları bölgede Suriye, Irak, Afganistan ve Eritre'den gelip İngiltere'ye geçmek isteyenlerin derme çatma çadırlardan kurdukları kamptır. "Jungle" diye adlandırılan bu kampta yaklaşık 6.000 kişi kalmaktadır. Sadece sivil toplum örgütleri ve gönüllüler sayesinde kamuoyunun haberdar olabildiği ve yardım ulaştırılabildiği kamp, hükümet tarafından yok sayıldığından kalıcı olmasının istenmediği izlenimi verilmektedir. Kamptaki kötü şartlar sebebiyle bulaşıcı hastalıklar yayılmakta ve bunların tedavisi için herhangi bir imkân sağlanmamaktadır.

Kamptaki insanlık dışı ortam, barınma veya sağlık meseleleri dışında da farklı boyutlarda yaşanmaktadır. Kamplarda yaşanan tecavüz skandalları durumun vahametini ortaya koymaktadır. Kamptaki görevli yardım yetkilileri son altı ay içerisinde 14- 16 yaş aralığındaki yedi erkek çocuğun tecavüze uğradığını tespit ettiklerini, tedaviye alınan dört çocuğun tecavüz neticesinde gördükleri zarardan dolayı ameliyata ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir (URL-27).

Yine kamptaki mafya oluşumu, uyuşturucu kullanımı ve alım-satımı, fuhuş, insan tacirleri gibi olayların varlığı bilinmesine rağmen hiçbir yaptırımın uygulanmaması ileride açıklanamaz ve önlenemez sorunlarla karşı karşıya kalınmasına sebep olacaktır.

3.2. İdomeni Kampı

Yunanistan'ın Makedonya sınırında yüzlerce mültecinin bekletildiği kamp ikinci bir Calais görüntüsü çizmiştir. Başlangıçta on iki bin sığınmacının beklediği bölgede insanlar kendi imkânları ve yardımlarla hayatlarını sürdürmüştür. Bu sığınmacıların bir kısmı çevredeki diğer kamplara yerleştirilirken kalan kısmı umutla bekleyişlerine devam etmiştir. Kamp geçtiğimiz Mayıs ayında kapatılmıştır. Fakat mültecilerin diğer kamplara aktarılması esnasında sığınmacı taşıyan otobüslerin öne kesilerek Yunan bayrakları taşıyan yaklaşık 100 kişi hükümet aleyhinde sloganlar atmış ve sığınmacıları istemediklerini belirterek sığınmacıların bulunduğu otobüsün önüne kesik domuz başı fırlatmıştır (URL-28).

Kamplara dair çarpıcı bir başka örnek de Köln'de bir acil barınağında güvenlik görevlileri tarafından mülteci kadınların tacize uğradığı iddiasıdır. Bazı mülteciler güvenlik görevlileri tarafından cinsel tacize uğradığını ve onlar duş alırken veya emzirirken onların fotoğraflarını çektiklerini ve videoya aldıklarını, onları cinsel ilişkiye girmeye ikna etmeye çalıştıklarını iddia etmişlerdir. Bu bağlamda Ocak ayında Uluslararası Af örgütü tarafından yaklaşık 40 mülteci kadınla görüşülerek hazırlanan araştırmada savaş ve sonrası dönemden en çok etkilenen kadınlar ve çocuklar olduğu ifade edilmiştir. Kadınların yüzlerce erkekle aynı banyo ve duşları kullanmak ve aynı yerde uyumak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir (URL-29).

SONUÇ

Çalışma Avrupa'daki mültecilerin genel durumu hakkında temel veriler sağlamakta ve Avrupa'nın yaşananlarla yüzleşme sürecine dair kısa bilgi vermektedir. Bunu ülkelerin bağlı olduğu hukuki süreçleri kısaca belirterek yaşananların hukuki çerçeveye ilişkisi desteklenmektedir. Bununla bağlantılı olarak süreçte öne çıkan ülkelerin yaklaşımları ve yaşanan ihlaller de değerlendirilerek genel bir çerçeve çizilmektedir. AB ortak göç ve sığınma politikası pek çok aşamadan geçmiş olmasına rağmen ortak bir politikada uzlaşamamıştır. Bu uzlaşamamanın sebeplerinden biri birlik üyesi ülkelerin alınan kararlar neticesindeki uygulamaları kendi iç hukuklarına aktarma noktasındaki isteksizliğidir. Bununla birlikte kararların uygulanıp uygulanmadığını denetleyecek bağımsız bir mekanizmanın yoksunluğu da bunu olumsuz yönde etkilemektedir. Ortaklığın sağlanamaması söz konusu kişileri olumsuz etkilemekte ve verdikleri hayatta kalma mücadelesi içerisinde başka bir basamak oluşturmaktadır. Milli çıkarların ön planda tutulduğu bir yaklaşımdan öte tüm insanlık için faydalı olabilecek kararlar alınmalıdır. Yaşanan krizin başlangıcından bu yana sorumluluk alma noktasında isteksiz davranan çoğu AB ülkesinin belirlenen üçüncü ülkeler ve geri kabul anlaşmaları ile çözüm arayışına girdiği düşünülmektedir. Fakat bu aşamada insan hakları ihlallerinin en aza indirilmeye çalışılarak ve dengelerin doğru dağıtıldığı bir ortaklık zemininde vicdanlı bir diyalog çerçevesinde hareket edilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Çalışmanın sonuçlarından biri, AB'nin ortak bir sığınma ve göç politikası kurmasının gerekliliğidir. Yine bu bağlamda ülkelerin uygulamalarının hukuki sürece uygunluğunu denetleyecek bağımsız bir mekanizmaya duyulan ihtiyaç da öne çıkmaktadır. Temel haklara duyarlı bir hukuki çerçeve üzerine oturtulan politikaların sığınmacıların kırılabilirliğini azaltarak sürece olumlu katkı sunacağı sonucuna varılmaktadır. Mülteci ve sığınmacı tartışmaları, dışsallaştırma perspektifi dışında AB'nin sahip olduğunu iddia ettiği demokrasi ve insan hakları gibi değerler üzerinden yürütülerek söz konusu değerlerle uyumlu politikalar üretilmelidir.

KAYNAKÇA

Basılı Kaynaklar

- Köşer Akçapar, Şebnem (2015), "Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algılamaları ve Göçün İnsani Boyutu", Küreselleşme Çağında Göç Kavramları, Tartışmalar, Der: Öner, S.Gülfer ve N.Aslı Şirin, İstanbul: İletişim yayınları, S.563-575.
- İbrahim, Maggie (2005), "The Securitization of Migration: A Racial Discourse", International Migration, 43 (5), S. 163-184.
- Ekşi, Nuray (2016), Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku, İstanbul: Beta Yayınları.

İnternet Kaynakları

- URL-1: NTV, (2015), İtalya'da 'kaptansız' gemi alarmı, <http://www.ntv.com.tr/dunya/italyada-kaptansiz-gemi-alarmi,eC3eD47oMU6NOQZw567fLQ>, 17.07.2016.
- URL-2: UNHCR, (The UN Refugee Agency), (2016), Global Trends Forced Displacement in 2015, <http://www.unhcr.org/576408cd7.pdf>, 17.07.2016.
- URL-3: MİLLİYET,(2015), Avrupa'da göç yolu değişti, <http://www.milliyet.com.tr/avrupa-da-goc-yolu-degisti-gundem-2118679/>, 11.07.2016.
- URL-4: IOM, (Uluslararası Göç Örgütü), (2009),Uluslararası Göç Örgütü Göç Terimleri Sözlüğü, [http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf), 10.07.2016.
- URL-5: UNHCR, (The UN Refugee Agency), (2009), Mülteci kimdir?, <http://www.unhcr.org/turkey/home.php?page=29>, 10.07.2016.
- URL-6: t24, (2015), Macaristan Dublin kararnamesini bozdu, <http://t24.com.tr/haber/macaristan-dublin-kararnamesini-bozdu,300664>, 10.07.2016.
- URL-7: TRT HABER, (2015), Sığınmacı krizi Dublin Sözleşmesi'ni askıya aldırdı, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/siginmaci-krizi-dublin-sozlesmesini-askiya-aldirdi-202696.html>, 10.07.2016.
- URL-8: HÜRRIYET, (2013),İtalya açıklarında tekne faciası, <http://www.hurriyet.com.tr/italya-aciklarinda-tekne-faciasi-24841393>, 10.07.2016.
- URL-9: AMNESTY INTERNATIONAL (Uluslararası Af Örgütü), (2016), EU risks fuelling horrific abuse of refugees and migrants in Libya, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/06/eu-risks-fuelling-horrific-abuse-of-refugees-and-migrants-in-libya/>, 11.07.2016.

- URL-10: BBC, (2016), Alman siyasetçiden 'Polis gerekirse sığınmacılara ateş açmalı' çağrısı, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160131_almanya_siginmaci, 17.07.2016.
- URL-11: SABAH, (2016), Türkiye'deki mülteciler için çirkin benzetme!, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/04/19/turkiyedeki-multeciler-icin-cirkin-benzetme>, 11.07.2016.
- URL-12: BBC, (2016), German police justify handling of migrant bus incident, <http://www.bbc.com/news/world-europe-35622199>, 11.07.2016.
- URL-13: IBTIMES, (International Business Times), (2016), Migrant crisis: Anti-refugee mob cheers as German migrant shelter burns in possible case of arson, <http://www.ibtimes.co.uk/migrant-crisis-anti-refugee-mob-cheers-german-migrant-shelter-burns-possible-case-arson-1545186>, 11.07.2016.
- URL-14: TRT HABER, (2015), Almanya 'kapıyı en sert kapatan ülke' oldu, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/almanya-kapiyi-en-sert-kapatan-ulke-oldu-203596.html>, 11.07.2016.
- URL-15: HÜRRİYET, (2014), Alman cumhurbaşkanından ülkesinin mülteci politikalarına sert eleştiri, <http://www.hurriyet.com.tr/alman-cumhurbaskanindan-ulkesinin-multeci-politikalarina-sert-elestiri-26723590>, 11.07.2016.
- URL-16: BBC, (2015), "Hangi Avrupa ülkesi kaç Suriyeli kabul etti?!", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150615_suriye_multeci_avrupa, 11.07.2016.
- URL-17: TRT HABER, (2015), "İki yıl içinde 30 binden fazla sığınmacıyı kabul edemeyiz", <http://www.trthaber.com/haber/dunya/iki-yil-icinde-30-binden-fazla-siginmaciyi-kabul-edemeyiz-205297.html>, 11.07.2016.
- URL-18: BBC, (2016), "Fransa Başbakanı Valls: AB tehlikede", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160122_fransa_ab_tehlikede, 11.07.2016.
- URL-19: MİLLİYET, (2015), Cameron göçmenleri insan olmaktan çıkardı, <http://www.milliyet.com.tr/cameron-gocmenleri-insan-olmaktan/dunya/detay/2095135/default.htm>, 11.07.2016.
- URL-20: NTV, (2015), İngiltere mültecileri "Cobra" ile durduracak, <http://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/ingiltere-multecileri-cobra-ile-durduracak,-bklM99qE6apeDI42a5Vg>, 11.07.2016.
- URL-21: BBC, (2016), Cameron: Mülteciler için kimse İngiltere kadar çaba harcamadı, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160504_cameron_multeci_cocuklar, 11.07.2016.
- URL-22: HÜRRİYET, (2015), Cameron: Binlerce mültecinin İngiltere'ye girişine izin verilecek, <http://www.hurriyet.com.tr/cameron-binlerce-multecinin-ingiltereye-girisine-izin-verilecek-29987852>, 11.07.2016.
- URL-23: BBC, (2016), İngiltere, 3 bin çocuk mülteciyi alma önerisini reddetti, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160426_ingiltere_multeci, 11.07.2016.
- URL-24: HABER TÜRK, (2015), Macaristan Sırbistan sınırındaki duvar tepki çekti, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1122916-macaristan-sirbistan-sinirindaki-duvar-tepki-cekti>, 11.07.2016.
- URL-25: SPUTNİK, (2015), Macaristan Başbakanı: Ülkemizde fazla Müslüman istemiyoruz, <http://tr.sputniknews.com/avrupa/20150903/1017542279.html>, 11.07.2016.
- URL-26: AA, (Anadolu Ajansı),(2016), BMMYK Macaristan Basın Sözcüsü Simon: Macaristan'ın izlediği mülteci politikası endişe verici, <http://aa.com.tr/tr/dunya/bmmyk-macaristan-basin-sozcusu-simon-macaristanin-izledigi-multeci-politikasi-endise-verici/594755>, 11.07.2016.
- URL-27: INDEPENDENT, (2016), Calais Jungle refugee children being raped in camp, aid workers claim, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/calais-jungle-refugee-children-being-raped-in-camp-aid-workers-claim-a6912711.html>, 11.07.2016.
- URL-28: HABER TÜRK, (2016), İdomeni'deki sığınmacılar alternatif kamplara taşınmaya başladı, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1215581-idomenideki-siginmacilar-alternatif-kamplara-tasinmaya-basladi>, 11.07.2016.
- URL-29: AMNESTY INTERNATIONAL, Uluslararası Af Örgütü, (2016), Female refugees face physical assault, exploitation and sexual harassment on their journey through Europe, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/01/female-refugees-face-physical-assault-exploitation-and-sexual-harassment-on-their-journey-through-europe/>, 11.07.2016.

**GÜNCEL RAPORLAR IŞIĞINDA AVRUPA’ DA YÜKSELEN İSLAM DÜŞMANLIĞI
GROWING ISLAMOPHOBIA IN EUROPE IN THE CONTEXT OF ACTUAL REPORTS**

Büşra Kepenek

Yüksek Lisans Adayı, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
busrakepenek90@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

İslam Düşmanlığı

Ayrımcılık

Temel Hak ve Hürriyetler

İslam düşmanlığı genel olarak Müslümanlara yönelik önyargı, ayrımcılık, dışlama ve fiziksel şiddeti içeren bir kavramdır. Güncel bir mesele olarak görülmeyle beraber tarihi çok eskilere Haçlı Savaşlarına kadar dayanmaktadır. Son yıllarda özellikle 1980’lerden sonra Avrupa’da sınırların küreselleşme sebebiyle geçirgen hale gelmesinden dolayı fakir ülkelerden gelen göç ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve radikal eğilimleri arttırmış, toplumdaki ve siyasetten beslenen bu eğilimler özellikle 11 Eylül sonrasında Müslümanlara yönelmiştir. Avrupa’ya artan Müslüman göçüyle birlikte batı ve Müslüman karşılaşmaları sıklaşmış bunun neticesinde göçmen ve Müslüman karşıtlığı daha da artmıştır. Bu durum siyasi tercihleri de etkilemiş, ideolojik olarak sağa doğru eğilimi beraberinde getirmiştir. İslam düşmanlığının meydana gelmesinde medyanın etkisi oldukça önemlidir. İfade özgürlüğü adı altında Müslümanlara yönelik eleştirellikten uzak hakarete varan yayınlar yapılmaktadır. Bu duruma Müslümanlardan sert tepki geldiğinde durum yine İslam düşmanlığı oluşturacak şekilde gösterilmekte, münferit olaylar genelleştirilerek bir inanç grubu toptan ötekileştirilmektedir. Medyada Müslümanların ötekileştirilmesi ve bahsedilen tarihsel ve sosyolojik süreçler Avrupa’da aşırı sağ siyasetin güçlenmesine sebep olmaktadır. Bu siyaset ve Avrupa toplumunun giderek aşırı sağa kayan söylemleri Müslümanların kültür, inanç, ibadet ve ritüellerine karşı yapılan ötekileştirici hukuki düzenlemeler Müslümanların yaşadıkları kültüre yabancılaşması, içe kapanması ve giderek marjinalleşmesine yol açmaktadır. Bu durum yine sağ politikacılar tarafından kullanılmakta ve Müslümanların entegrasyona isteksizliği üzerinden politika üretilmektedir. Kendilerini Müslüman olarak tanımlayan örgütlerin üstlendiği terör saldırıları ve medyada yıllardır oluşturulan Müslüman imajı halk arasında bir İslam korkusunu gayri ihtiyari bir şekilde oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı bunların ötesinde İslam düşmanlığına dönüşen, özellikle Müslümanlara yönelik dışlama, önyargı, ayrımcılık ve şiddeti de kapsayan anlayışın yayınlanan güncel İslam karşıtlığı ve insan hakları raporları ışığında irdelenmesidir.

© 2016 PESA Tüm hakları saklıdır

ABSTRACT

ARTICLE INFO

Islamophobia is generally prejudice against muslims, discrimination and exclusion is a concept that includes physical violence. Although it is seen as a matter of actual dates back to the very old to the Crusades. After the 1980s due to globalization immigration have increased racism, xenophobia and radical

tendencies. These tendencies have especially been towards Muslims after September 11. Encounter of West and Muslim have become more frequent with increasing migration of muslims to Europe thus anti migration and anti-Muslim have increased more. This situation has also affected political preferences and ideological brought along trend to the right. The impact of the media is very important in the formation of İslamophobia. Publications are made up of an uncritical defamation against Muslims in the name of freedom of expression. the situation is again shown to form a strong response from the Muslims in this case when it comes to Islamophobia and special events generalizing a complete faith groups are marginalized. Marginalized the Muslims in the media and historical and sociological process has led to the strengthening of the extreme right-wing politics in Europe. European politics and society caused increasingly extreme rhetoric rightward, Muslim culture, faith, worship and ritual made against alienating legal regulations cultural alienation experienced by Muslims, leading to the closure and increasingly marginalized. This situation being used by right politicians and it is produced via the reluctance of Muslim integration policy. It leads to their marginalization and exclusion of Muslims. The aim of the study has been examined turned into islamophobia which includes especially exclusion, prejudice, discrimination and violence for muslims publised in the light of reports of current anti muslims and human rights.

Keywords:

Islamophobia Discrimination

Rights and Freedoms

© 2016 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Siyasi, dini, sosyal ve kültürel pek çok sebebi olan islamofobinin tarihi çok eskilere dayanmakla beraber Batı dünyasında 11 Eylül saldırılarından sonra daha görünürlük kazanmıştır. Saldırılarından sonra yaygın bir kullanıma kavuşan, İslam'dan ve Müslümanlardan korkma, çekinme içgüdüsünü ifade eden islamofobi kelimesinin 1990'lı yıllarda uluslararası literatür ve medyada sıklıkla kullanıldığı görülmeye başlanmıştır. 1997'de İngiltere İçişleri Bakanı Jack Straw tarafından "İslamofobi: Hepimiz İçin bir Tehdit" başlıklı 1997 Runneymede Raporu kaleme alınmıştır. Rapora göre islamofobi; İslam'a ve Müslümanlara karşı olumsuz ve aşağılayıcı kalıplaşmış düşünce ve inançları ima eden nefret ve düşmanlık olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca raporda, İslamofobinin Müslümanlara karşı bir dışlama ve ayrımcılıkla sonuçlanan temelsiz bir iğrenme ve hoşlanmamayı içeren bir dünya görüşü olduğu belirtilmektedir (Esposito ve Kalın, 2015: 47).

Yine aynı raporda islamofobi kapsamında değerlendirilecek dört temel alan belirlenmiştir ve genellikle islamofobinin bu kavramlara atfen tanımlandığı görülmektedir (URL-1):

- Dışlama (exclusion): yönetim mekanizmalarına dâhil edilmemeleri dolayısıyla siyasetten ve yönetimden dışlanma.
- Ayrımcılık (discrimination): Çalışma ortamında maruz kalınan ayrımcılık, eğitim, sağlık hizmetleri vb. konularda ayrımcılık.
- Şiddet (violence): Fiziksel saldırılar, mülkiyete yönelik saldırılar ve sözlü sataşmalar.
- Ön yargı (prejudice): Medyada ve günlük yaşamda maruz kalınan ön yargılar.

İslamofobi ile anti-islamizm, eş anlamlı kavramlar olarak kullanılsa da temelde birbirinden farklı kavramlardır. Sosyolojik bir kavram olarak islamofobi, İslam'a ve Müslümanlara yöneltilen korku, nefret, aşağılama ve ithamları ifade ederken, anti-islamizm, özellikle medya ve siyaset aracılığıyla İslamiyet'e, bilinçli, örgütlü ve kasıtlı bir düşmanlığı nitelendirmektedir (Canatan ve Hıdır, 2007: 11). İslamofobi anti-islamizmi doğurmakta, anti-islamizm islamofobiyi kışkırtmaktadır. İslamofobide İslam ve Müslümanlardan korkma ve kaçma olarak gerçekleşen durum, anti-islamizmde psiko-patolojik bir hal alıp İslam karşıtlığına evrilerek İslama ve Müslümanlara yönelik olarak daha kaotik bir duruma yol açmaktadır (Hıdır, 2007: 83). Anti-islamizmin sonundaki "izm" takısı bir ideoji ile karşı karşıya

kalındığını göstermektedir. Aydınların ve siyasetçilerin İslamla ilgili açıklamaları ışığında bir değerlendirme yapıldığında anti-islamizm en az üç varsayıma dayanmaktadır.

Farklılık Tezi: İslam farklı ve başka bir dindir. Bu farklılık ve başkalık, Batı dünyasında yaşayan Müslümanların göçmen ve yabancı kökenine atıfta bulunarak yapılarak pekiştirilmekte, batı medeniyetinin temelleri Yunan, Roma, Aydınlanmaya dayandırılmakta, İslam batı medeniyetinin dışında olarak görülmektedir.

Eş değersizlik tezi: Batılı kültür bu tezle İslam'ın sadece farklı değil batılı değerler karşısında "aşağı" bir statüde ve değerde olduğunu İslam geri bir kültürdür argümanıya ya da İslam'da demokrasi laik ve insan hakları gibi modern değerlerin olmadığı iddia edilerek yapılmaktadır.

Çatışma tezi: Anti-islamizmin ulaştığı sonuç eğer İslam aşağı ve geri bir din ise o halde ileri ve üstün olan Batılı değerlerle bağdaşması mümkün değildir. Bu çatışma durumunda ise Müslümanlara iki seçenek sunulmaktadır: ya uyum ya geri dönüş (Canatan, 2007: 43-44).

11 Eylül 2001'de ABD'de ve sonrasında Avrupa'nın çeşitli metropollerinde gerçekleşen saldırılar göçmen konusunun bir güvenlik problemi olarak ele alınmasını beraberinde getirmiştir. 2004'te Madrid ve Amsterdam'da, 2005'te ise Londra'da gerçekleşen saldırıların, eylemleri gerçekleştiren Müslüman gençlerin ikinci veya üçüncü nesil göçmenler olması sebebiyle Avrupa'da derin etkileri olmuştur. Göçmenlerin toplumdaki yerini sorgulayan ve "Yerli yapım teröristler" veya çok kültürcülüğün sonu gibi tartışmaları başlatan, Avrupa'nın metropollerinde doğmuş ve büyümüş Müslüman gençlerin yaşadıkları ülkelerde bu tür saldırılar gerçekleştirmeleridir (URL-2).

11 Eylül sonrasında İslam dünyası ve Müslümanlar küresel ölçekte hedef alınmış son yıllarda DAESH ile oluşturulan algı ve mülteci krizi de, ABD ve Avrupa'da İslam düşmanlığının giderek daha tehlikeli bir boyut almasına neden olmuştur. Siyasetçilerin beyanatları ve medya organları da bu düşmanlığı beslemektedir. ABD ve Avrupa'da Müslümanlara yönelik şiddet eylemlerinde artış yaşanmakta ancak bununla mücadele oldukça zayıf yürütülmektedir. ABD'de sivil gruplar, yanlarında getirdikleri silahlarıyla İslam karşıtı eylem yapabilmekte, bir silah firması Müslümanları öldürmek için özel silah tasarlayıp ve adını "Haçlı" koyabilmektedir. Avrupa'ya bakıldığında Avusturya'da yüzlerce cami kapatılma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Fransa'da Charlie Hebdo ve Paris saldırıları sonrasında ülkede yaşayan milyonlarca Müslümana potansiyel terörist gözüyle bakılmaya başlanmış ve yüzlerce şiddet eylemi gerçekleştirilmiştir. İngiltere'de çıkartılan yasalarla Müslümanlar baskı altına alınmakta, İsviçre'de Müslümanların okul açmasına izin verilmemektedir. Danimarka, İsveç, Hollanda, Belçika, İtalya ve diğer Avrupa ülkelerinde de benzer gelişmeler yaşanmaktadır (URL-3).

Uluslararası Af Örgütü yayımladığı 'Güvensizlik İçinde Yaşamak: Almanya, İrkçi Şiddetten Hayatta Kalanları Yüzüstü Bırakıyor' isimli raporda, Almanya'nın nefret suçlarıyla mücadelede nasıl başarısız olduğu ifade edilmiştir. Almanya İçişleri Bakanlığı'ndan alınan verilere göre, Almanya'da ırk, etnik ve dini azınlıklara yönelik ırkçı suçlarda son iki yılda yüzde 87'lik bir artış yaşanmış, 2013'te bu kapsamda 693 suç olayına rastlanırken, bu rakam 2015'te 1295'i bulmuştur. Aynı dönemde mültecilerin barındırıldıkları konutlara yönelik saldırılar da 16 kat artmış, 2013'te kayıtlı 63 saldırı yaşanırken, 2015'te bu rakam 1031'i bulmuştur. Bu dönemde aşırı sağcı gruplar tarafından işlenen suç sayısı da 4 bin 600'e ulaşmış, yine 2015'te Almanya'da her hafta ortalama altı mülteci karşıtı protesto gösterisi düzenlenmiştir (URL-4).

Mülteci kriziyle birlikte Avrupa'ya sığınan Suriye vatandaşları Avrupa devletlerinin güvenlik konusunda daha da duyarlı olmalarına sebep olmuştur. Mültecilere sınırların kapatılmasını isteyen Avrupa devletlerinde sağ eğilimli partilerin yükselişiyle ırkçı söylemlerin arttığı ve daha da artacağı gözlemlenmektedir (Çağan Elbir, 2016: 1).

Ulusal ve yerel seçimlerde oy oranlarındaki artış, aşırı sağ örgütlerin çoğalması ve bu örgütlerin şiddet eylemlerini arttırması üzerinden okunabilen aşırı sağın yükselişi, merkez sağ partilerin söyleminde ve pek çok Avrupa ülkesinin göç politikasının sertleşmesinde etkili olmaktadır. Bir yandan bazı aşırı sağ partiler tabanlarını genişletmek için merkeze kayarken, aşırı sağ partilerin yükselişini gören merkez partiler, özellikle Hristiyan Demokrat partiler de oy kaygılarıyla aşırı sağ partilerin söyleminden etkilenmekte ve özellikle göçmen politikalarını sertleştirmektedirler (Öner, 2014: 165).

Aşırı sağ partiler, var olan siyasi sisteme muhalefetle mevcudiyet bulmakta ve kendilerini sistem partilerine alternatif olarak sunmaktadır. Temel olarak toplumdaki sosyo-ekonomik ve siyasi hoşnutsuzlukları almakta ve siyaset üslubu olarak popülizmi kullanmaktadır. Aşırı sağın muhalif olduğu hemen her konudaki değişmez unsurlar yabancı korkusu ve göçmen karşıtlığıdır. Göç ve göçmen olgusu, çeşitli şekillerde aşırı sağın söylem unsurları arasında yerini almaktadır. Bu bazen işsizlik ve sosyal güvenlik kaygılarının nedenleri arasında, bazen suç-göç ilişkisinde, bazen de ulusal/kültürel kimlik tartışmalarında kendini göstermektedir (URL-5).

Burada en büyük tehlike arz eden şey aşırı sağın temel söylemlerinden olan göçmen/Müslüman karşıtlığı, anarşist tutumların toplumun geniş kesimlerine yayılması ve artık bu tutumların marjinal görülmeyle normalleşmesi ve bunun sonucunda da giderek siyasete yön vermesidir. Bu siyaset yine Müslümanlara yansiyarak sadece fiili boyutta değil aynı zamanda hukuki boyutta da İslam düşmanlığını daha da körükleyecektir. Müslümanların kültür, inanç, ibadet ve ritüellerine karşı yapılan ötekileştirici hukuki düzenlemeler Müslümanların yaşadıkları kültüre yabancılaşması, içe kapanması ve giderek marjinalleşmesine yol açmaktadır. Bu durum yine sağ politikacıların işine gelmekte ve Müslümanların entegrasyona isteksizliği üzerinden politika üretmektedirler. Yani İslam düşmanlığından yine İslam düşmanlığı oluşturacak şekilde bir çeşit kısır döngü oluşturulmaktadır.

Müslümanlara yönelik ayrımcılıktan en fazla kadınlar etkilenmektedir. Özellikle istihdam ve eğitim alanında kadınlar hem dinleri hem de cinsiyetleri nedeniyle çifte ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Diğer kadınlarla aynı eşitsizliklerden (istihdam olanaklarından yoksunluk, kısıtlı ücret, sözel ve fiziksel taciz gibi) muzdarip olan Müslüman kadınlar bunlara ek olarak din veya etnik kökenleri itibarıyla da ayrımcılığa uğramaktadırlar. Müslüman kadınlar için uluslararası medyada ya ezilen ya da tehlikeli olmak üzere ikili gösterim mevcuttur (URL-6). Müslümanlığa özgü belirleyicilerin başında gelen başörtüsü, burka, peçe gibi dini giysiler birçok alanda kadınların ayrımcılığa uğraması sonucunu doğurmaktadır. Yüzü örten peçeli çarşaf ve burka yasağı 2011'de uygulanmaya başlanan Fransa'da inanç ve ibadet hürriyetleri gündem güne kısıtlanmakta, Müslümanlar çeşitli yasaklamalara maruz kalmaktadır. Fransa Başbakanı Manuel Valls, Fransa'daki üniversitelerde başörtüsünün yasaklanması gerektiğini savunmaktadır. Anayasal kuralların bu yasağı uygulamayı zorlaştırdığını ancak yükseköğretimde laiklik kurallarının uygulanması konusunda acımasız olunması gerektiğini ifade etmektedir (URL-7). Bugünlerde ise kentteki plajda, "kamu düzenini tehdit ettiği" ve "laiklik ilkesine aykırı olduğu" gerekçesiyle burkini giyme yasağı yürürlüğe girmiştir. "Burkini", bikini ve burka sözcüklerinin bileşiminden üretilen "tesettür mayosu" anlamında kullanılmaktadır. Yasak siyasetler tarafından burkininin Fransa'nın ve cumhuriyetin değerleriyle örtüşmediği ve burkini giymenin "Kadınların katı İslami kurallara boyun eğdirilmesi" anlamı taşıdığı gerekçesiyle desteklenmektedir (URL-8). Fransa'da 2015'in ilk yarısında Müslümanlara yönelik fiziksel saldırılar %500, sözlü tacizler ise %100 artmıştır. Camilere yapılan saldırıların %400 artması hem 2015 hem 2014'te saldırıya uğrayan kurbanların %75'inin kadın olması Fransa'daki Müslümanların ve özellikle Müslüman kadınların mağduriyetinin anlaşılması için oldukça önemlidir. Avrupa'da en büyük Müslüman nüfusun yaşadığı Fransa'da başörtülü kadınlar, giyimleri nedeniyle kendi toplulukları dışında istihdam edilmeyeceklerini düşündükleri için çoğunlukla başka alanlarda iş başvurusunda dahi bulunmamaktadır (URL-9). Başörtülü ve Arapça çağrışımlı isme sahip olanlara geri dönüşler daha seyrek yapılmakta, siyahi Müslüman kadınlar en dezavantajlı grubu oluşturmaktadır.

Diğer Avrupa ülkelerinde de benzer durumlar yaşanmaktadır. Almanya'da yüzü kapatan kıyafetlerin kısmi olarak yasaklanması teklifi hazırlanmış, Avusturya'da da muhafazakar siyasetçiler ülkelerinde benzer kararın alınması çağrısı yapmıştır (URL-10). İsviçre'nin Ticino kantonunda yüzü tamamen kapatan burkanın kamuya açık alanlarda giyilmesini yasaklayan yasa yürürlüğe girmiştir (URL-11).

Medya islamofobinin oluşmasında çok önemli bir araçtır. Medyada Müslümanların, hoşgörüsüz, radikal, kadınlara karşı şiddet uygulayan, terörist kılıklı ve eğitimsiz insanlar olarak gösterilmesi sıradan bir izleyici veya okuyucunun İslamiyet ile radikalliği eşdeğer olarak görmesine ve Müslümanlara önyargıyla yaklaşmasına sebep olmaktadır. İslamofobik yapıya sahip olan medyanın İslam'ı ele alış şeklinde olaylar yalnızca belirli bir perspektiften ele alınarak sunulmakta, zihinlerde mevcut yerleşik olan anlamlar ile kolayca bağlantı kuracak ve mevcut anlamları çağrıştıracak olay ve konular (tehdit, gayri medeni, şiddet sever, barbar, eğitimsiz, görgüsüz, istilacı) bilgi yerine bolca görüntü kullanılarak

gündeme getirilmekte, kamuoyunda yerleşik kurumsallaşmış konularla (terör, işsizlik, eksen kayması, örtünme, şiddet, soygun vb.) kolayca ilişkilendirilen konular seçilmektedir. (Gökçe, 2011: 21).

Genellikle batı medyasının olayları ele alış biçimlerinde ifade özgürlüğü ile nefret söylemi arasındaki çizgi belirsizleşmekte bu durum şiddetle sonuçlanabilmektedir. Hollandalı yönetmen Partij Van Gogh'un İslam'da kadına yönelik şiddeti konu alan Submission (İtaat) adlı film yüzünden 2004 yılında Faslı bir genç tarafından bıçaklanması haberi medyada dramatize edilerek sunulmuştur. Van Gogh'un son anlarında Faslı katiline dönüp "can't we discuss this?" (bunu tartışamaz mıyız?) diye sorması Batı'da "bakın, bu bile Müslümanlar ile müzakere edilemeyeceğini gösterir" şeklindeki yargıların oluşmasına sebep olmaktadır. İslam'a medya aracılığıyla saldırı marjinal İslamcı grupları kışkırtmakta ve çeşitli şiddet eylemlerinin gerçekleşmesine sebep olmaktadır. Bu eylemler sonrası yine İslam, medyaya malzeme olmakta ve islamofobi doğurmaktadır (Öksüz, 2012: 5).

SONUÇ

11 Eylül ve sonrasında gerçekleştirilen terör olayları islamofobinin artmasına sebep olmuş medyanın yönlendirmesiyle de zamanla islamofobi, anti-islamizme doğru evrilmiştir. Yayınlanan güncel ayrımcılık raporları göstermektedir ki bugün Avrupa'nın en dezavantajlı gruplarını Müslümanlar oluşturmaktadır. Özellikle son dönemde mülteci akımının da etkisiyle Avrupa'da Müslümanlar dışlama, ayrımcılık, şiddet ve önyargının hedefi olmaktadır. Müslümanlara yönelik şiddet eylemlerinin araştırma ve inceleme sırasında ve failerin bulunması konusunda gevşek davranılmakta ya da failer bulursa bile suçun "ayrımcılık suçu" olarak tanımlanmamasından dolayı uygun cezalarla cezalandırılmaları noktasında birtakım aksaklıklar yaşanmaktadır. Bu durum kurumsal ırkçılık tehlikesini beraberinde getirmekte ve müslümanların Avrupa'da kendilerini daha güvensiz hissetmelerine sebep olmaktadır.

İslam karşıtlığı üzerinden politika üreten aşırı sağ da Avrupa'daki Müslümanlar için bir tehdit oluşturmaktadır. Aşırı sağın oy oranlarındaki artışın merkez partiler tarafından fark edilmesi sağa doğru eğilimi ve göçmen politikalarının sertleştirilmesi gibi neticeleri beraberinde getirmektedir. Toplumsal tabanın aşırı sağa teveccüh etmesi müslümanların kendilerini öteki olarak görmesine, toplumsal hayattan geri çekilmesine ve giderek içine kapanmasına sebep olmakta, bu durum sağ siyasetçiler tarafından müslümanların entegrasyona isteksizliği olarak kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Canatan, Kadir (2007), "İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım", Batı Dünyası'nda İslamofobi ve Anti-İslamizm, Editör/ler Kadir Canatan ve Ö.Hıdır, Eskiye Yayınları, Ankara.

Çağan Elbir, Hazel (2016), "Avrupa'nın Aşırı Sağ Haritası: Zenofobi, İslamofobi ve Türkofobi", Avrasya İncelemeleri Merkezi.

Er, Tuba ve Ataman, Kemal (2008), "İslamofobi ve Avrupa'da Birlikte Yaşama Tecrübesi Üzerine", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, ss. 747-770.

Gökçe, G. ve Gökçe, O. (2011), Avrupa'da İslam ve Türk İmajı, Birleşik Yayınları, Ankara.

Hıdır, Özcan (2007), "“Anti-Semitizm” ve “Anti-İslamizm”: Benzerlikler ve Farklılıklar", Batı Dünyası'nda İslamofobi ve Anti-İslamizm, Editör/ler Kadir Canatan ve Ö.Hıdır, Eskiye Yayınları, Ankara.

Kirman, Ali (2010), "İslamofobinin Kökenleri: Batılı mı, Doğulu mu?", Journal of Islamic Research; 21 (1), ss. 21-39.

Öksüz, Melih (2012), "13 Dakika 51 Saniye'de İslamofobi", İKV Değerlendirme Notu 58.

Selcen Öner (2014) "Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni 'Öteki'ler ve Türkiye'nin AB Üyeliği", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt: 13, No: 1, s.165

İnternet kaynakları

URL-1: The Runnymede Trust (1997), Islamohobia: A Challenge For Us All, Chair of the Commission Professor Gordon Convey. <http://www.runnymedetrust.org/publications/17/32.html>, 01.02.2016

URL-2: İFESAM, (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi), “Avusturya’da Göç, Azınlıklar ve Siyaset: 2014 Raporu”, http://iktisat.istanbul.edu.tr/ifesam/wp-content/uploads/2015/12/AVUSTURYADA-GOC-AZINLIKLAR-VE-SIYASET_IFESAM.pdf, 21.08.2016

URL-3: UHİM, (Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi), “2015 Dünya Hak İhlalleri Raporu- World Report on Violation of Rights”, <https://www.uhim.org/Uploads/GenelDosya/2015-dunya-hak-ihlalleri-raporu-yayimlandi-4543-d.pdf>, 21.08.2016

URL-4: Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü), “Germany: Living In Insecurity: Germany Is Failing Victims Of Racist Violence” - <https://www.amnesty.org/en/documents/eur23/4112/2016/en/>, 09.06.2016

URL-5: USAK, (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), “Avrupa’yı Bekleyen Tehlike: Aşırı Sağın Yükselişi”, http://www.usak.org.tr/_files/3042016100929-HFPR7I65CU.pdf, 20.08.2016

URL-6: ENAR, (Avrupa İrkçilikle Mücadele Ağı), “Forgotten Women: The impact of Islamophobia on Muslim women”, http://www.enar-eu.org/IMG/pdf/forgottenwomenpublication_lr_final_with_latest_corrections.pdf, 15.08.2016

URL-7: TRT HABER, “Fransız Başbakan başörtüsü yasağını savundu”- <http://www.trthaber.com/haber/dunya/fransiz-basbakanbasortusu-yasagini-savundu-244707.html>, 13.04.2016.

URL-8: CNNTURK, “Burkini'yi yasaklayan Fransa'da laiklik tartışması”, <http://www.cnnturk.com/dunya/burkiniyi-yasaklayan-fransada-laiklik-tartismasi>, 19.08.2016

URL-9: SETA, (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), “European Islamophobia Report 2015”, http://www.islamophobiaeurope.com/reports/2015/en/EIR_2015.pdf, 12.07.2016

URL-10: EURONEWS, “Fransa'dan Sonra Almanya'da Burka Yasağı Gündemde”, <http://tr.euronews.com/2016/08/19/fransa-dansonra-almanya-da-burka-yasagi-gundemde>, 19.08.2016

URL-11: TRT HABER, “İsviçre'de Burka Yasağı Yürürlüğe Girdi”, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/isvicrede-burka-yasagi-yururluge-girdi-259322.html>, 01.07.2016

SON DÖNEM ALMANYA’SINDA YABANCI HAKLARI TARTIŞMALARI¹ FOREIGN RIGHTS DEBATES IN GERMANY IN THE LAST PERIODS

Soner Tauscher

Araş. Gör. Sakarya Üniversitesi, Diaspora Araştırmaları Merkezi, sonert@sakarya.edu.tr

Bünyamin Bezci

Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, Diaspora Araştırmaları Merkezi, bbezci@sakarya.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Türk Diasporası
Almanya
Zorunlu Göç
Mülteciler ve Uyum

Avrupa’ya uzun zamandır İtalya ve İspanya üzerinden belli periyotlarla ve neredeyse rutin sayılabilecek bir Kuzey Afrikalı göçü yaşanmaktadır. Bu göçmenlerin hedefi genellikle Afrika kıtasıyla geçmişe dayalı kolonyal ilişkileri bulunan Fransa olmaktadır. Kuzey Afrikalı göçünün devam etmesine rağmen son on yıl içerisinde çevre ülkelerden Avrupa’ya gelen mülteci profillerinde önemli bir değişim meydana gelmektedir. Bu değişimin sebepleri arasında ikisi önem arz etmektedir. Bunlardan ilki 11 Eylül ile ABD öncülüğünde işgal edilen Afganistan ve Irak’tan Avrupa’ya başlayan önemli göç dalgasıdır. İkincisi ise Suriye’de çıkan iç savaş neticesinde -özellikle 2014 yılından itibaren- Suriyelilerin de bu göç dalgasına katılmasıdır. Birleşen bu iki göç dalgası zamanla adeta bir göçmen “seline” dönüşmüştür. Dikkate değer bir muhafazakâr Müslüman kitleye sahip bu göçmenler Avrupa’nın yıllardır alışık olduğu kontrollü işçi göçünden ve ekonomik motivasyonlu mülteci profilinden farklılık göstermektedir. Sayıları milyonları geçen bu mültecilerin hedeflerinde artık sadece AB’nin ekonomik olarak büyük ülkeleri yer almamaktadır. Hayatta kalabilecekleri tüm AB ülkelerine sığınma talep etmektedirler. Kültürel ve dini olarak Avrupalının alıştığı göçmen karakterinden farklılık gösteren bu mültecilerin varlığı ve DAES’in terör eylemlerinde Avrupa’yı hedef almaya başlamasıyla birlikte, Avrupa toplumu yabancı olana karşı panikle karışık bir korkuyla aşırı sağ ideolojiye kaymaktadır. Avrupa toplumsal tabanında bulunan yabancı önyargısından beslenen bu ideolojik kaymanın mağdurları bir yanda sığınma talep eden mülteciler, bir yandan da artık Avrupa’nın yerlisi sayılabilecek Türk Diasporasına mensup göçmenler olmaktadır. Ortak Müslüman kimliğine sahip Türkler ile mülteciler zaman zaman aynı keşeye konarak toplumdaki birlikte dışlanmakta, zaman zaman da mültecilerin dini, kültürel ve siyasi haklarına getirilen kısıtlamalar Türk Diasporasına mensup insanları da etkilemektedir. Bu bağlamda bu çalışma Almanya’da yerleşik bulunan Türk Diasporasına mensup insanların ve mültecilerin özellikle son dönemde siyasi, dini, kültürel ve sosyal alanda yaşadıkları sorunların tespitine ve bunların olası çözümlerine odaklanmaktadır.

© 2016 PESA Tüm hakları saklıdır

ABSTRACT

ARTICLE INFO

Europe has long been experiencing a North African migration on a routine basis via Italy and Spain. The target country of these immigrants is mostly France which had got colonial relations with Africa. Despite continued North African immigration, there has been a significant change in the refugee profile that have been coming to Europe from periphery countries over the past decade.

¹ Bu makale STT MENA’da sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

One of the reasons of this change is the migrants coming from Afghanistan and Iraq since 9/11 and Syria since 2014 due to civil wars. These immigrants, who have a considerable conservative Muslim mass, have different profile from the controlled migrant workers and the economically motivated refugee that Europe has been accustomed to for many years. The targets of these refugees, whose numbers exceed millions, are not only the economically large countries of the EU. They can claim asylum in all the EU countries where they can survive. The existence of these refugees which are culturally and religiously differing from the North African immigrants and DAEŞ's terrorist acts all over lead European society to extreme right ideology with panic mixed fear against the stranger. The victims of this ideological tributary fed by the foreign prejudice on the European social base are refugees seeking asylum, and immigrants belonging to the Turkish Diaspora, which can now be regarded as the native of Europe. The Turkish Diaspora and refugees coming from Afghanistan, Iraq and Syria, because of their common Muslim identity are sometimes excluded from the society which puts them in the same category, as a result, from time to time, restrictions on the religious, cultural and political rights of refugees also affect the Turkish Diaspora. In this context, this study focuses on the identification of the problems that the Turkish Diaspora and refugees residents in Germany have experienced in recent political, religious, cultural and social situations and their possible solutions.

Keywords:

Turkis Diaspora

Germany

Forced Migration

Refugees and Integration

© 2016 PESA All rights reserved

GİRİŞ

Bu yıl Türkiye'den Almanya'ya gerçekleşen işçi göçünün 55. yıl dönümüdür. 1961 yılında iki ülke arasında imzalanan Misafir İşgücü Alım Anlaşması (*Anwerbeabkommen*) ile Türkiye'den resmi olarak ilk işçiler Almanya'ya gelmeye başladı. Bu anlaşma ile Türk Hükümeti, 1960'lı yıllarda ülkedeki işsizlik sorununun azaltılmasını, ülkeye döviz akışının sağlanması ve kalifiye işgücünün kazandırılmasını amaçlamaktaydı. Alman Devleti ise içinde bulunduğu ekonomik kalkınmaya katkı sunacak kol gücüne dayalı eleman açığını kapamak adına İtalya (1955), İspanya ve Yunanistan (1960) gibi devletlerle benzer anlaşmalar yapmıştı. O dönemde süreli olarak ülkeye kabul edilen insanlar Alman Devleti ve toplumu tarafından “*Konuk İşçi*” olarak görülüyordu. Aslında o dönem işçileri de kendilerini konuk işçi olarak görmekte, hedefledikleri tasarrufları yaparak Türkiye'ye dönmeyi planlamaktaydılar. Bu sebeple göçün ilk yıllarında sosyal güvence, aile birleşimi, seyahat özgürlüğü gibi haklar düşünülmemiştir (Gencer 2014:11). 1961 yılında imzalanan ve on iki maddeden oluşan anlaşma metni işçi göçünün organizasyonuna dair bir metindir ve her sene yenilenmek kaydı ile kabul edilmiştir². Doğrudan işe yönelik olan bu uygulama, ortaya sağlık sorunları, iş kazaları, doğum ve ölüm, emeklilik gibi sosyal güvenlik sorunları çıkınca 1964 yılında iki ülke arasında imzalanan Sosyal Güvenlik anlaşmasıyla bu sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Ancak konuk işçi olarak kabul edilen Türk göçmenlerin salt kol gücü olarak görülmeleri uzun süre devam edecektir. Bunun bir örneğini 60lar ile 70ler arasında mevcut olan aile birleşimi uygulamaları göstermektedir. Buna göre genel olarak konuk işçiler bekâr erkek ve kadınlardan seçilirken, aile birleşiminde bulunacak çiftlere de çalışma zorunluluğu getiriliyordu. Böylece 1967 yılında Almanya'da yaşayan Türklerin %80'i çalışma hayatındayken bu oran 1974'de %60, 1983'te ise uygulamaların serbestleşmesiyle ve göçmen profillerinin zaman içinde değişmesiyle %35'lere kadar düşmüştür (Gencer 2014:23). Türk göçmenlerin o dönem uğradıkları hak ihlalleri sadece kısıtlı sosyal güvencelerinin olması ya da sadece kol gücü olarak görülmeleriyle sınırlı da değildi. 1978 yılında çıkarılan tartışmalı “Yabancılar Yasasıyla” on yıldır Almanya'da ikamet edenlere Alman vatandaşlığı hakkı tanınmakla beraber vatandaşlığa geçeceklerden Almancayı bilmek ve sağlıklı olmak koşulu aranmaktadır³. İş göçü anlaşması kapsamında başvuruda bulunan Türk vatandaşlarında aranan

² Uluslararası İşgücü Anlaşmaları, <https://www.csgb.gov.tr/media/2075/isgucuanlasmalari.pdf>, Erişim Tarihi 28.11.2016.

³ Umstrittenes Ausländerrecht, <http://www.zeit.de/1978/20/umstrittenes-auslaenderrecht>, Erişim Tarihi 29.11.2016.

sağlıklı olma durumu üzerinden 20 yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen sağlıklı olma talebi devam etmiştir. Alman Devleti'nin uygulamış olduğu bu hijyen politikası aynı zamanda yabancılara bakış açısını da göstermektedir. Yabancılar sağlıklı oldukları ve Alman ekonomisinin kalkınmasına katkı sağlayabildikleri ölçüde Almanya'da kalma ve yaşama hakkına sahiptirler. Bugün hastalıklı mültecilerin geri gönderilmesinin düşünülmesi de benzer reflekslerden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında 70'li yıllarda konuk işçilerin bir eyalet içinde şehir değiştirmeleri yerel yönetimlerin iznine tabiydi. Artık bu durum Türk göçmenler için geçerli olamamakla beraber Almanya'ya sığınma talep eden birçok mülteci için bir gerçekliktir. 1973-1974 yıllarında Almanya'nın resmi olarak işçi göçünü durdurmasına rağmen günümüzde dahi Türkiye'den Almanya'ya göç yaşanmaktadır. 1970'lerde Türkiye ekonomisinin ve siyasal hayatının problemliliği Türk göçmenleri Almanya'da kalmaya ve Türkiye'deki ailelerini yanlarına almaya sevk etmiştir. 80'li yıllarda yaşanan askeri darbe rejimi ile birlikte Almanya'daki Türk göçmenlere siyasi ilticalar da eklenmiştir. Aradan geçen 30 yıllık süreçte Türkler Almanya'da bir diaspora haline gelmişler, dernekler, ibadethaneler ve işyerleri açmışlardır. İlk kuşak göçmenlerin zihinlerinde hala memlekete dönme düşüncesi olsa da bu düşünce emeklilik zamanına ertelenmiştir. 90'lı yıllarda ithal damat ve gelinlerin Türk Diasporasına katılmasıyla beraber Türkiye'den Almanya'ya göç hala devam etmektedir(Gencer 2014:11-26).

Yabancılar hukukunda göçmenlerin haklarına dair kısmi olarak yapılan düzenlemeler olmakla beraber 2000'lerin ortasına kadar Alman Devleti'nin ve toplumunun Türk göçmenlerine bakışı konuk işçi statüsünü aşamadı. 2006 yılının Temmuz ayında Almanya Başbakanı Angela Merkel öncülüğünde göçmenlerin sorunlarının belirlenmesi ve çözümüne dair birinci Uyum Zirvesi gerçekleştirildi⁴. Göçmen eğitiminin ön plana çıktığı bu zirve bir anlamda Almanya'nın göç ülkesi olduğunun kabulüydü. Aynı yılın Eylül ayında dönemin Almanya İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble ev sahipliğinde, Almanya'da yaşayan Müslümanların daha iyi uyum sağlamaları ve Alman Devletiyle diyalogun güçlendirilmesi adına Almanya İslam Konferansı organize edilmiştir. Ancak Almanya'nın bir göçmen ülkesi olduğunun resmi ağızdan ifade edilmesi Merkel'in 2015 Haziran'ında yaptığı bir konuşmada gerçekleşecektir⁵.

2000'li yıllara gelindiğinde artık birinci ve ikinci kuşak konuk işçiler yerlerini üçüncü ve dördüncü kuşaklara bırakmaya başladılar (Demir 2010:29). Bu kişiler artık konuk işçi olarak tanımlanmaktan ziyade göçmen arka planı (*Migrationshintergrund*) olan kişiler şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımlama da biyolojik Almanlarla göçmen kökenli Almanlar arasında bir ayrımcılığa yol açmaktadır. Her iki yeni kuşağa ait kişiler birinci ve ikinci kuşak göçmenlere nazaran kendilerini Almanya'nın yerlisi olarak görmektedirler. İlk nesillerin para biriktirip Türkiye'ye gerdü dönüş üzerine kurguladıkları ve bu yüzden eğitim, siyasal, sosyal, kültürel haklarla görece daha az ilgilendikleri göçmenlik serüvenleri son kuşak göçmen çocuklarına gelindiğinde birçok farklılıklar göstermektedir. Ortaya 1960-2000'ler arasında mevcut olan durumdan daha farklı iki dillilik, çifte vatandaşlık, İslam'ın din olarak kabul edilmesi, cami yapımı vb. birçok yeni sorun çıkmaktadır. Bunun yanında 11 Eylül olayları sonrası Batı Dünyasında başlayan İslamofobinin doğurduğu sorunlar da eklenmektedir. ABD'nin 11 Eylül saldırıları arkasından Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi bu ülkelerden Avrupa yoğun bir göç dalgasını başlatmıştır. Bu göç dalgasına Suriye'de çıkan iç savaştan kaçan mültecilerinde eklenmesiyle beraber Avrupa'daki göçmen profili görece değişmeye başlamıştır. Böylece Alman Devletinin başlatmış olduğu Türk Diasporasına ve Müslümanlara yönelik uyum politikasının yanında yeni gelen göçmenlerin uyum sorunları ortaya çıkmıştır.

1. Almanya'nın Son Yıllardaki Değişen Yabancı Profili

Her ne kadar Alman Devleti ve merkez sağ partileri 2015 yılına kadar Almanya'nın bir göçmen ülkesi olduğunu kabul etmemiş olsa da demografik göstergeler siyasi olarak yapılan bu açıklamaları gölgede bırakmaktadır.

⁴ Nationaler Integrationsplan, https://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Bundesregierung/BeauftragteFuerIntegration/nap/integrationsgipfel/Integrationsgipfel1/_node.html, Erişim Tarihi 29.11.2016.

⁵ Merkel: "Deutschland ist ein Einwanderungsland", <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/europa/angela-merkel-sieht-deutschland-als-einwanderungsland-13623846.html>, Erişim Tarihi 29.11.2016.

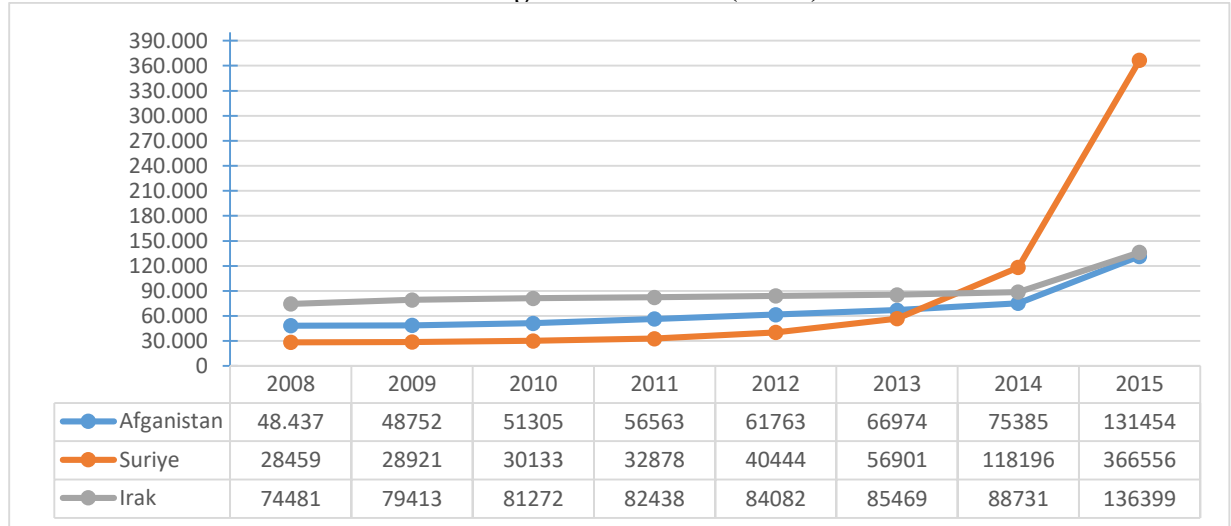

Tablo1: 2015 Yılı Göçmenlik Durumuna Göre Almanya Nüfusu

Göçmenlik Durumu	2015		Bir Önceki Yıla Göre Değişim	
	Miktar (x1000)	Toplam Nüfusa Oranı	(x1000)	Oransal
Toplam Nüfus	81.404	100.0	508	0.6
Göçmen geçmişi olmayan Almanlar	64.286	79.0	-215	-0.3
Göçmen geçmişi olanlar	17.118	21.0	723	4.4
Göç ile gelenler	11.453	14.1	600	5.5
Bunların;				
Yabancı	6.430	7.9	564	9.6
Alman	5.023	6.2	36	0.7
Almanya'da doğmuş olanlar	5.665	7.0	123	2.2
Bunların;				
Yabancı	1.342	1.6	-2	-0.1
Alman	4.323	5.3	125	3.0

Kaynak: Mikrozensus 2015

2015 yılı verilerine göre Almanya'da yaşayan 17,1 milyon kişinin göçmen geçmişi bulunmaktadır. 82 milyon nüfusa sahip Almanya'da bu rakam her beş kişiden birinin bir şekilde göçmen geçmişe sahip olduğu anlamına gelmektedir. 17 milyonluk göçmen nüfusun içerisinde işçi göçüyle gelmiş olanlar, sığınmacılar, mülteciler ve Alman etnisitesine dâhil insanlar –bunların 5.023.000'ü göç yoluyla Almanya'ya geldiler- olarak kabul edilenler yer almaktadır. Bu insanların Alman toplumuna uyum konusunda birbirlerinden farklı sorunları olmakla beraber hepsinin ortak sorunu var olan siyasi ve toplumsal yapıyla bütünleşme problemidir. Ancak çalışmanın kısıtlılığından ötürü inceleme konusu Türk Diasporasına mensup olanlar ve son dönemde Almanya'ya gelmiş olan mültecilerle sınırlıdır.

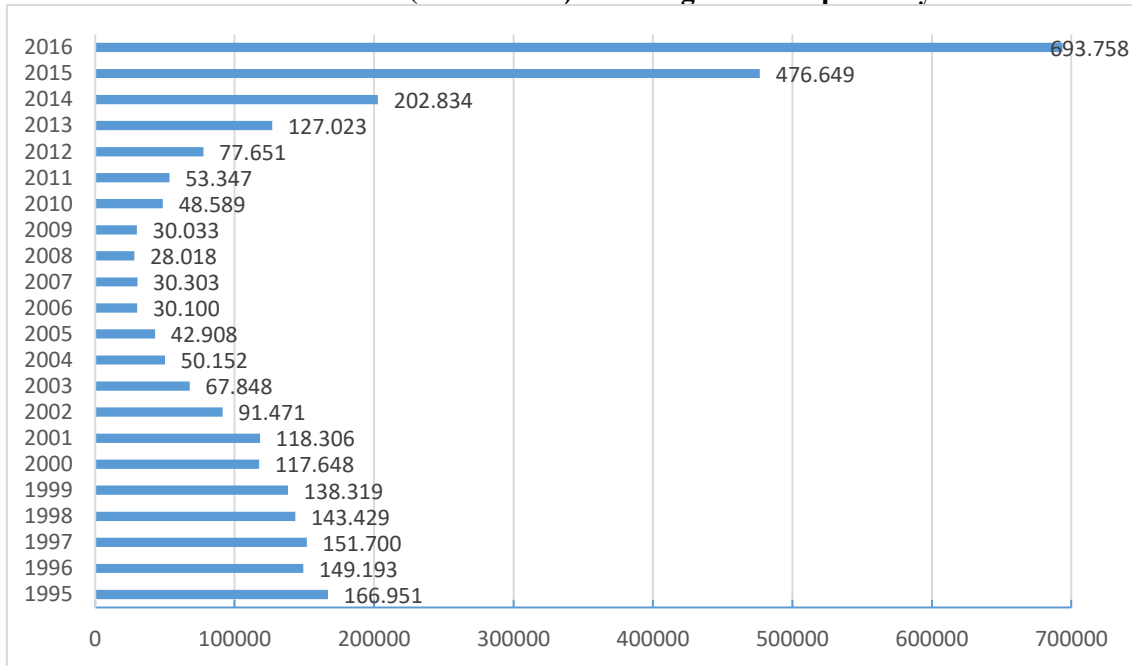
Tablo 2: Almanya'da İkamet Eden Yabancıların (Afganistan, Irak, Suriye) Vatandaşlıklarına Göre Dağılımı 2008-2015 (x1000)

Kaynak: Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Fachserie 1 Reihe 2,s.30-42.

Almanya'da birçok millete mensup yabancı yaşamakla beraber sayısal değişimi en çok göze çarpanlar arasında Afganistan, Suriye ve Irak kökenlileri saymak mümkündür. 2001 yılında Afganistan'ın ve 2003 yılında Irak'ın işgal edilmesiyle birlikte bu ülkelerden Avrupa'ya bir göç dalgası başlamıştı. Ancak yukarıdaki tabloya bakıldığında Almanya'daki Afgan ve Iraklı göçmen sayısının 2014 yılına kadar

oldukça durağan kaldığı gözükmemektedir. Ancak 2014 yılında DAESH'in Irak ve Suriye'de hızla yayılması, Esad güçleriyle muhalifler arasında artan şiddetli çatışmaların ortaya çıkması, NATO'nun Afganistan çekilme kararı almasıyla Avrupa'ya doğru yeni bir göç dalgası yaşandı. Özellikle Almanya'nın mülteci "yanlısı" tutum sergilemesinden de cesaret alan mülteciler Türkiye üzerinden Avrupaya geçmeye başladılar. Böylece 2013-2014 arasında Almanya'daki Suriyeli nüfusu %100, 2014-2015 arasında ise %300'den fazla artış gösterdi. Iraklı ve Afgan nüfusu da aynı dönemlerde yaklaşık %100 arttı. Bu artışlar Almanya'ya yapılan sığınma taleplerinde de gözle görülür değişikliklere yol açmaktadır.

Tablo 3: 1995-2016 (Ocak-Ekim) Arası Sığınma Talepleri Sayıları

Kaynak: Aktuelle Zahlen zu Asyl Oktober 2016, s. 4.

Almanya'ya yapılan sığınma talepleri son 20 yıldır düzenli olarak düşmüş ve 2000'ler sonrası yüzbin sınırının altına gerilemişti. Bu düşüş 2010 yılına kadar devam etmiş ve 2008 yılında 28.018 sığınma talebiyle en düşük seviyesine ulaşmıştır. Ancak yukarıda sayılan olayların ve Kuzey Afrika'dan yaşanan göçlerle birlikte sığınma talebi sayıları hızlı bir şekilde 100 bin seviyesini geçerek 2016 sonunda 700 bin sınırına dayanmıştır. Böylece Alman Devleti ve toplumunun son 20 yıldır alışık olduğu göçmen politikasında –özellikle 2013/2014 arasından sonra- hızlı bir değişim yaşanmıştır. 2016 yılının Ocak-Ekim ayları arasında gerçekleştirilen 693.758 sığınma talebinin 256.613'ü Suriyeli, 121.431'i Afgan, 91.621'i ise Iraklı mülteciler tarafından gerçekleştirilmiştir⁶ (Toplam 469.665). Son üç yıl içinde dini, kültürel ve fiziksel özellikler bakımından Almanlardan farklılık arz eden çok sayıda Müslüman mültecinin Almanya'ya gelmesi, Alman toplumunun önemli bir kesiminde paniğe yol açmıştır. Alman toplumu içerisinde kendi yaşantılarına hem kültürel/dini hem de ekonomik bakımdan tehdit olarak gördükleri mülteciler ve mensup oldukları İslam dinine karşı PEGIDA (*Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes / Batının İslamlaşmasına Karşı Vatansever Avrupalılar*) hareketinin 2014 yılında ortaya çıkması ve hızla yayılması bir tesadüf değildir.

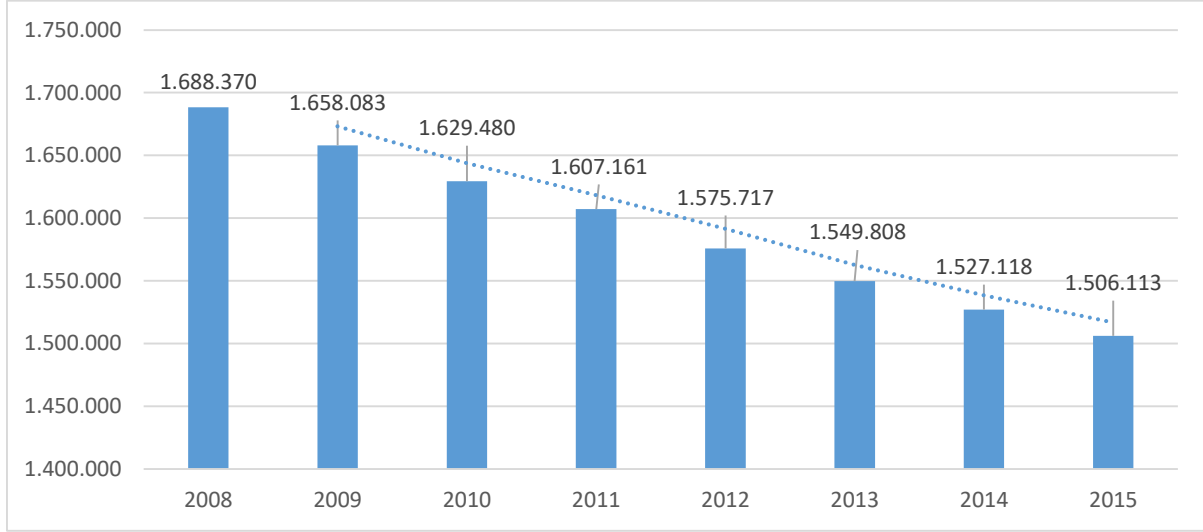
Durum Almanya'da yaşayan azınlıklar arasında en çok nüfusa sahip Türk vatandaşlarına geldiğinde ise farklılık arz etmektedir. Almanya'da yaşayan ve sadece Türk pasaportuna sahip olan bir buçuk milyon Türk vatandaşı bulunmaktadır. Bunların yanında Alman vatandaşlığına geçerek Türk vatandaşlığını

⁶Aktuelle Zahlen zu Asyl Oktober 2016, s.8,

http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/Asyl/aktuelle-zahlen-zu-asyl-oktober-2016.pdf?__blob=publicationFile, Erişim Tarihi 30.11.2016.

kaybetmiş olanlar, Türk ebeveynlerin Almanya’da dünyaya gelip sadece alman vatandaşlığı almış çocukları da bulunmaktadır. Türk vatandaşlığı ve Türkiye coğrafyasıyla irtibatlı olanların toplam rakamı resmi verilere göre 2.851.000⁷’dir.

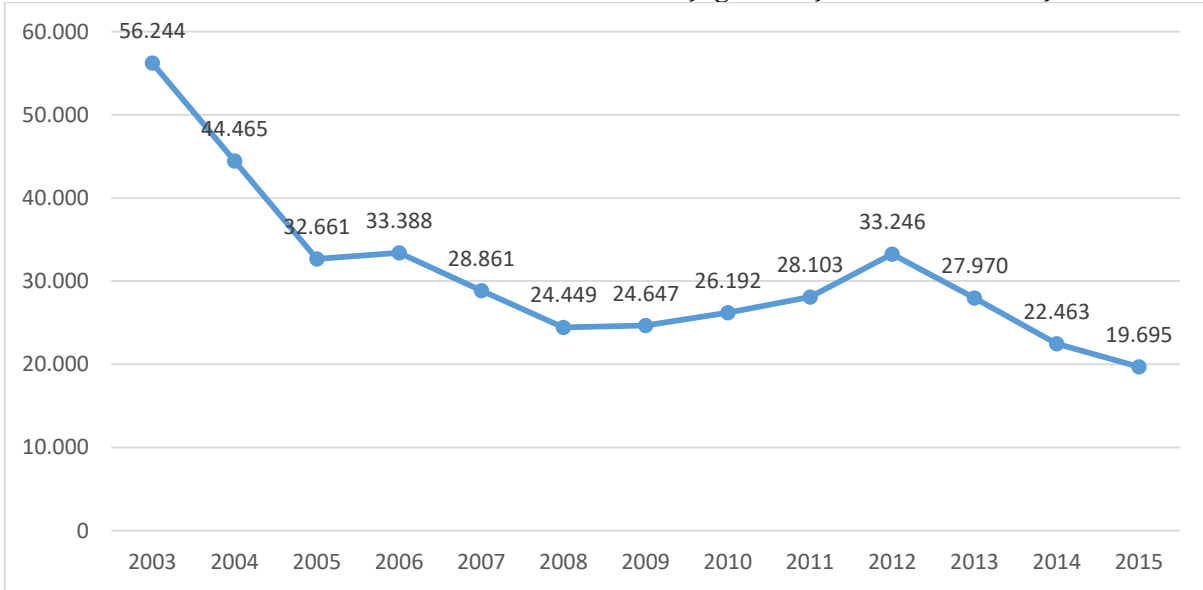
Tablo 4: Almanya’da yaşayan Türk Vatandaşlarının Sayıları

Kaynak: *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Fachserie 1 Reihe 2, s.30-42.*

Halen Almanya’nın en çok nüfusa sahip azınlığını Türk vatandaşları oluştursa da, görüldüğü üzere son 10 yıldır Türklerin sayıları git gide azalmaktadır. Bu azalmanın sebepleri arasında Türkiye’den Almanya’ya göç edenlerin giderek azalması ve Türkiye’deki ekonomik büyüme sonucu refahın ve iş olanaklarının çeşitlenmesiyle iyi eğitilmiş göçmenler için giderek cazip bir göç ülkesi haline gelmesi bulunmaktadır. Kısmi olarak Türk vatandaşlığından çıkarak Alman vatandaşlığına geçenler de resmi sayıları azaltıyorsa da aşağıda görülen tablodan da anlaşıldığı üzere Alman vatandaşlığını tercih eden Türk vatandaşlarının da sayıları giderek erimektedir. Ayrıca 2014 Aralık ayından bu yana Almanya doğan ve belli bir eğitim seviyesini tamamlayan Türk vatandaşları da artık çifte vatandaş olabilmektedirler.

Tablo 5: 2003-2015 Arasında Alman Vatandaşlığına Geçen Türk Vatandaşları

Kaynak: *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Einbürgerungen, Fachserie 1 Reihe 2.1, s. 19-42.*

⁷ Bevölkerung nach Migrationshintergrund im engeren Sinne nach erweiterter Staatsangehörigkeit in ausgewählten Staaten.

1961 bu yana sayıları Almanya'da düzenli bir şekilde artan Türklerin aradan geçen 55 yıla rağmen halen ciddi uyum sorunları bulunmaktadır. Ancak uyum sorununun çözümü her toplumda olduğu gibi Almanya'da da tek taraflı gerçekleşecek bir ideal değildir. Bunun için hem Alman devleti ve toplumunun hem de Türk toplumunun birbirlerine güvenmeleri, uyumu istemeleri ve samimi çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Ancak son dönemde yaşanan göç dalgasıyla beraber Alman toplumunda bastırılmış olan yabancı karşıtlığı (azınlık sayılabilecek Neonaziler sayılmazsa) PEGIDA Hareketiyle ve aşırı sağcı AfD (*Alternativ für Deutschland / Almanya için Alternatif*) partisinin kurulmasıyla güçlü bir şekilde gündelik hayata taşınmaktadır. 2000'lerden önce batıda etnik milliyetçilikle yoğrulan yabancı düşmanlığı özellikle 11 Eylül'den ve DAESH terör eylemlerinden sonra git gide İslamofobiye dönüşmüş ve tüm Avrupa'yı sarmaya başlamıştır. Almanya'da dış görünüşleri üzerinden ayrımcılığa ve hakarete maruz kalan Türk vatandaşları, artan İslamofobi ve Afgan, Iraklı ve Suriyeli mültecilerin kısa zamanda yoğun olarak Almanya'da görünür olmasıyla beraber dinleri üzerinden de dışlanmaya uğramaktadırlar.

2. Almanya'daki Türk Diasporası Mensuplarının ve Mültecilerin Yaşadıkları Hak İhlalleri ve Sorunları

İnsan hakları kavramı pek çok tartışmayı içinde barındırmaktadır. Bir taraftan insan onuruna ve saygınlığına yaraşır bir demokratik hukuk devletinde yaşamın garantisi olarak görülmektedir. Diğer taraftan suçluların, teröristlerin cezalardan kurtulmak için sığındıkları soyut bir kavram olarak düşünülmekte (Clapham 2010:11-17), hatta bir devletin insan haklarını çiğnediği gerekçesiyle diğer bir devlete müdahalesini meşrulaştırması bakımından eleştirilmektedir. Burada araştırmanın konusu dışında olduğu için insan haklarına dair kavramsal ve kuramsal bir tartışmaya girilmeyecektir. Bu incelemede hedeflenen Almanya'da yaşanan bazı hak ihlallerine dikkat çekmektir.

Almanya'da eşitlikçi, liberal ve hukuka bağlı bir demokrasi olduğu doğrudur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kabul edilen anayasasına bakıldığında zaman en ileri hukuk sistemlerinden biri olduğu da aşikârdır. Ancak tüm bu metinlerde yer alan adalet, hukuk, eşitlik ve demokratik haklar çoğu zaman biyolojik Almanlara ait haklardır ve onların kullanım alanlarıyla sınırlıdır. Söz konusu göçmenlerin, mültecilerin ve sığınmacıların, kısacası yabancıların insan hakları olduğu zaman demokratik hakların uygulanmasında kısıtlamalar göze çarpmaktadır. İnsan haklarının sorunsuz tüm insanlara uygulanması yazılı kuralları gerektirmekle beraber olmazsa olmaz koşulu devleti meydana getiren toplumun da insan hakları düşüncesini istisnasız kabul etmiş olmasından geçmektedir. Alman toplumunun bir kesimine içsel olduğu gözükken yabancı karşıtlığı insan haklarına dair yazılı kabullerin uygulanmasını engellemekte ya da geciktirmektedir. Bu bakımdan Almanya'da yaşanan insan hakları ihlallerinin incelenmesi anlamlıdır.

Yaşanan Hak İhlalleri

Yabancıların Alman toplumuna uyum sorunları on yıllardır devam eden ve çok taraflı ilişkilerle çözülmesi gereken bütünsel bir problemdir. Bu bütünsel sorunun bir tarafını tüm tarihsel geçmişi ve kimliğiyle Almanlar diğer tarafını ise göçmenler oluşturmaktadır.⁸ Kültürü kimlikleriyle Almanya'ya gelen yabancılar Alman toplumuna uyum sağlarken bazı sıkıntılar yaşamaktadır. Ancak aynı şekilde yerleşik düzeni ve tarihsel kimliğiyle de Alman toplumunun yabancılarla birlikte bir hayata uyum sağlama sorunları bulunmaktadır. Nasıl ki uyum sorununa yol açan karşıt kimliklerin oluşması uzun yıllar sürmüştür, birlikte yaşamayı sağlayacak ortak bir kimliğin oluşması da uzun yıllar alacaktır. Ancak bu çalışmayla karşılıklı "uyumsuzluğun" ortaya çıkardığı semptomlar olan hak ihlallerinden bazıları sergilenecektir. Bu ihlallerin kısa zaman düzeltilmesi Almanya'yı hem göçmenler için daha yaşanabilir bir ülke haline getirecek hem de göçmenlerin derinde yatan uyum sorunlarına katkı sağlayacaktır.

"Ötekinin" Giderek Daralan Yaşam Hakkı

İnsan hakları düşüncesinin temelini oluşturan kişilik hakları; yaşama ve vücut bütünlüğü hakkı, işkence yasağını kapsamakta, insan onuruna ve saygınlığına dair yapılan tüm müdahaleleri kısıtlamaktadır. Ancak Almanya'da yabancı düşmanlığının zaman zaman doruk noktasına ulaştığı dönemlerde

⁸ Bu konuda etraflı bir tartışma için bakınız, Meyda Yeğenoğlu, Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik.

yabancılara yönelik gündelik olarak yaşanan sözlü ve psikolojik şiddetin yanında fiziki şiddet de vuku bulmaktadır. 70'lerde baş gösteren küresel petrol bunalımıyla beraber Almanya'daki yabancı düşmanlığı görünür hale geldi. 80'li yıllarda ise "Türken raus" (Türkler dışarı) ya da "erschlagt die Türken" (Türkleri öldürün) türünden yazıları duvarlarda ve aşırı sağcı gösterilerde görmek sıradanlaştı. Ancak Doğu Almanya'nın Batı tarafıyla birleştiği 90'lı yıllarda yabancı düşmanlığı artık Neonazi terörizmine dönüştü. Türklerin ve mültecilerin kaldıkları yerleri kundaklayan aşırı sağcı gençler birçok insanın ölümüne yol açtılar. Bu kundaklama olayları arasında 1992'de Mölln kentinde iki kız çocuğun ve büyükannelelerinin ölümü, 1993'te Solingen'de kundaklanan evde yaşamını kaybeden beş Türk vatandaşı bulunmaktadır. Saldırıları sadece Türkler için gerçekleşmiyordu. Mülteciler ve diğer yabancılar da ırkçıların hedefindeydi. 1992'de Lampertheim'da kundaklanan bir mülteci evinde üç Sri Lankalı hayatını kaybederken, 1996 yılında Almanya'nın gördüğü en büyük kundaklama saldırısı gerçekleşti. 48 kişinin kaldığı Lübeck'teki bir mülteci yurdunu kundaklayan Neonaziler, altısı çocuk toplam 10 kişinin ölümüne sebebiyet verdiler. Ancak kundaklamayı yapanlar bulunamadı.⁹ Faillerin bulunamaması, bulunanların da az bir cezaya çarptırılmaları (özellikle failin ilk suçuyorsa) bu gibi kundaklama saldırılarının halen daha devam etmesini sağlayan en önemli faktörlerden biridir. Saldırıları 90'lı yıllarda son bulmamıştır. İrili ufaklı saldırılar 2000'ler boyunca devam etmiş, son yıllarda ise korkutucu bir boyut almıştır.

Yabancı düşmanlığı, İslamofobinin Almanya'da da yayılmasıyla birlikte İslam Düşmanlığına dönüşmüştür. Böylece saldırılar yoğun olarak camilere ve mülteci kamplarına/yurtlarına yönelmiştir. Mülteci kamplarına yapılan saldırıların sayısı 2013 yılında 69, 2014 yılında 199 iken, PEGIDA'nın kurulması, medyanın sürekli olarak mülteci "akınından" bahsetmesi, merkez sağ ve sol parti milletvekilleri dâhil olmak üzere siyasilere mültecileri sürekli topluma bir tehdit olarak göstermeleri gibi sebeplerden ötürü bu sayı 2015 yılında 1.029'a çıkmıştır¹⁰. 2016 yılı sona ermeden Aralık başında ise saldırıların sayısı 877'yi bulmuştur¹¹. Bunun yanında saldırıya uğrayanlar sadece mülteciler değildir. Mültecilere yardım eden sivil toplum kuruluşu çalışanları ve mülteci yanlısı politikacılarda saldırılara maruz kalmaktadır. 2016 Kasım'ına kadar yıl içerisinde siyasilere 317, STK çalışanlarına yönelik ise 144 saldırı gerçekleşti. Bu saldırıların 212'si sağ ve dokuzunu sol görüşlü kişiler tarafından yapıldı. 93 olayın çıkış sebebi ise belirsizliğini korumaktadır¹².

Mültecilerin yaşadıkları yere yapılan saldırıların yanında doğrudan mültecilere yönelik fiziki saldırılarda rekor seviyeye ulaşmıştır. 2016 yılının ilk dokuz ayında sığınmacı ve mültecilere yönelik 1800'den fazla saldırı yapıldı. Bunların 78'inde Neonaziler veya mülteci karşıtları kundaklamada bulundu. Polis verilerine göre de şimdiye kadar yedi cinayet işlenmiş durumdadır¹³. Mülteci karşıtlığının ulaştığı toplumsal vahameti göstermesi bakımından Bautzen kentinde gerçekleşen bir olay ilginçtir. Son dönemlerde adı sıkça mültecilere yönelik saldırılarla anılan Bautzen kentinde Mayıs 2016'da bir mülteciye yönelik şiddet olayı yaşandı. Psikolojik rahatsızlığı bulunan Iraklı bir mülteci marketten alışveriş yaptığı sırada kasiyerlerle tartışmaya başlamıştır. Bu sırada nereden geldikleri belli olmayan, kendilerine "milis kuvvetler" diyen dört kişilik bir grup tarafından yumruklanarak market dışına çıkarılmış ve orada bulunan bir ağaca bağlanmıştır. Olayı mültecilere yönelik diğer saldırılardan ayıran durum, sözde milis kuvvetler içinde Hristiyan Demokrat Parti'nin (CDU) belediye meclis üyesi Detlef Oelsner'in de bulunmasıdır¹⁴. Ayrıca yerel polis müdürü mülteciye yönelik yapılan saldırının doğru

⁹ Son 25 yılın en büyük 10 saldırısı, <http://www.dw.com/tr/son-25-y%C4%B1l%C4%B1n-en-b%C3%BCy%C3%BCK-10-sald%C4%B1r%C4%B1s%C4%B1a-18987413>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

¹⁰ BKA zählt fast 800 Angriffe auf Flüchtlingsunterkünften, <http://www.zeit.de/gesellschaft/2016-10/asylunterkuenfte-angriffe-800-straftaten-fluechtlingsheime>, Erişim Tarihi 04.12.2016.

¹¹ Laut BKA 877 Angriffe gegen Flüchtlingsunterkünften bis Ende November, <http://www.sueddeutsche.de/news/panorama/kriminalitaet-laut-bka-877-angriffe-gegen-fluechtlingsunterkuenfte-bis-ende-november-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-161203-99-403456>, Erişim Tarihi 04.12.2016.

¹² Mehr als 450 Angriffe auf Politiker und Flüchtlingshelfer, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/bka-statistik-mehr-als-450-angriffe-auf-politiker-und-fluechtlingshelfer-a-1121063.html>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

¹³ Fremdenfeindliche Gewalt drastisch gestiegen, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/fluechtlings-rechte-gewalt-gegen-auslaender-nimmt-zu-a-1113669.html>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

¹⁴ Arnisdorf: Hier rechtfertigt ein CDU-Politiker, warum er einen Flüchtling fesselte, <http://www.bento.de/politik/arnisdorf-cdu-mann-detlef-oelsner-spricht-ueber-angriff-auf-fluechtlings-603408/>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

olduğunu savunmuştur. Olayın kamuoyuna yansımaları sonucu yerel polis memurları hakkında soruşturma başlatılmıştır.¹⁵

Görüldüğü üzere Alman toplumunun önemli bir kesiminde bulunan ve yabancılar ile Müslümanlara karşı artarak devam eden düşmanlık, siyasiler ve polislerin de içinde bulunduğu devlet kurumlarından da taraftar bulmaktadır. Daha 2014 yılında Amnesty International Almanya'da sıkça gündemde olan güvenlik güçlerinin göçmenlere *racial profiling*¹⁶ uyguladığı yönünde uyarılarda bulunmaktaydı¹⁷. 2016 Mart ayında polisin müdahil olduğu başka bir aşırı sağ eylemi yaşanmıştır. Aşırı sağ AfD partisi Almanya'nın üç eyaletinde yapılacak seçimler için seçim mitingleri düzenlemiştir. Jena şehrinde düzenlenen bir AfD mitinginde güvenliği sağlamakla yükümlü polis aracının ön camına herkesin göreceği şekilde üstünde AfD genel başkanının resmi bulunan popülist sağ Compact dergisi yerleştirilmiştir¹⁸. Polisin politik tarafsızlığından şüphe ettirecek bu olaylar yukarıdaki veriler birleştirildiğinde güvenlik güçlerinin aşırı sağcıları destekleyen görüntüsü kaygı vermektedir.

Mültecilere ve mülteci yurtlarına yapılan saldırıların yanında camilere ve cami cemaatlerine de saldırıların sayısı korkutucu şekilde artmıştır. Din ve vicdan hürriyeti ile yaşama hakkı bağlamında düşünüldüğünde Almanya'da yaşanan bu saldırılar kişilik haklarının farklı bir ihlalini gözler önüne sermektedir. İslami cemaatler ve insan hakları örgütlerinin tüm uyarılarına rağmen Alman güvenlik güçlerinin Müslümanlara ve İslam inancına karşı işlenen suçları adi suçlar kategorisinden sayması son derece düşündürücüdür. Yahudilere karşı işlenen suçlar antisemitizm olarak değerlendirilmekte, böylece ceza yaptırımlarında caydırıcılık öne çıkabilmektedir. Ancak yeni alınan bir kararla 2017 yılından itibaren Müslümanlara yönelik suçlar da ayrı bir kategoride ele alınacaktır. İslam düşmanlığı motivasyonlu suçların ayrı bir kategoride sayılmamasından ötürü bugüne kadar yaşanan saldırıların tam sayıları bulunmamakta, olan sayılar İslami Cemaatlerin, STK'larda çalışan gönüllülerin, Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı gibi kurumların topladıkları verilere dayanmaktadır.

2001 yılından bu yana camilere yönelik 416 nefret saldırısı gerçekleştirilmiştir. Bu saldırıların sayıları son yıllarda giderek artmaktadır¹⁹. 2010 yılında 24 saldırı gerçekleşirken 2015 yılında bu sayı polis verilerine göre 75'e çıkmıştır. DİTİB 2015 yılında camilere yönelik gerçekleşen saldırıların sayısını polis verilerinden 24 adet daha fazla olarak 99 şeklinde vermektedir. 2016 ilk dokuz ayında ise camilere yönelik 52 suç kaydedilmiştir. Suçların kaydedilmesinin yanında bu suçları işleyenlerin polis tarafından takibatının yapılması ve yakalanması da ayrı bir sorundur. Örneğin 2015 yılında yaşanan 75 olayın sadece 16'sında şüphelilere yönelik polis incelemesi yapılmaktadır. Geriye kalan 59 olay ise hiçbir zaman çözülemeyecektir. Haziran ve Ekim 2016 arasında yaşanan 28 cami saldırısının sadece üçünde soruşturma yapılmaktadır²⁰. Suçluların yakalanması ve caydırıcı ceza almaları bu denli verimsiz işlerken Müslüman cemaatin kolluk kuvvetlerine ve Alman Devleti'ne olan inançları sarsılmaktadır. Mültecilere ve yabancılar karşı kendini güvende hissetmeyen aşırı sağ eğilimli kişiler nasıl ki nefret grupları kurmaktadır, Alman devleti de aynı şekilde kendini güvende hissetmeyen marjinal Müslüman grupların da örgütlenmeye gidebileceklerini ve iki grup arasında şiddet olaylarının yaşanabileceğini hesap etmesi gerekmektedir. Bu tür çatışmaların başlamaması için Müslümanların kendilerini güvende hissedebilecekleri bir ortamın yaratılması ve aşırı sağ grupların yabancı düşmanlığıyla bağlantılı nefret grupları kurmaları önlenmelidir.

Toplumsal Uyumun Olmazsa Olmazı: Siyasal Katılım

Demokrasinin olmazsa olmaz unsurlarından olan siyasal katılım, bireyin toplumla ve devletle olan karşılıklı uyumu açısından vazgeçilmezdir. Ulus devletlerin kurulması ve demokrasinin batı ülkelerinde

¹⁵ Ermittlungen gegen Görlitzer Polizeipräsidenten, <http://www.migazin.de/2016/06/30/gefesselter-asylbewerber-ermittlungen-goerlitzer-polizeipraesidenten/>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

¹⁶ Bir sivilin, kamuya açık bir mekânda kolluk kuvvetleri tarafından sadece dış görünüşünden – ten ve saç rengi, ırk, dininden- dolayı somut şüphe olmadan denetlemesi ve soruşturmasıdır.

¹⁷ Racial Profiling Positionspapier Kurzfassung,

https://www.amnesty.de/files/Racial_Profiling_Positionspapier_Kurzfassung_September_2014.pdf, Erişim Tarihi 05.12.2016.

¹⁸ Polizisten wegen rechter Zeitschrift in Einsatzwagen versetzt, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/compact-im-fahrzeug-thueringer-polizisten-versetzt-a-1081693.html>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

¹⁹ Moscheen in Deutschland werden häufiger Ziel von Anschlägen, <http://www.sueddeutsche.de/politik/fremdenfeindlichkeit-moscheen-in-deutschland-werden-haeufiger-ziel-von-anschlaegen-1.3181276>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

²⁰ Mehr Angriffe auf Moscheen, <http://www.taz.de/!5350476/>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

oturmasından itibaren devletler, kendi üyeleri olarak tanımladıkları vatandaşlarına genel ve yerel seçimlerde belirleyici unsur olarak genel oy kullanma hakkını tanıdı. Artık her vatandaş bağlı olduğu devletin yönetimi, ekonomisi, dış politikasının belirlenmesi gibi konularda en azından yönlendirici bir söz hakkına sahip olmaya başladı. Demokrasinin kuruluş yıllarında devletin kendinden olana yani “bize” tanıdığı bu hak, yabancı devletlerin vatandaşlarına yani “onlara” tanınmadı. Çünkü uluslararası sistemde herkes herkesin düşmanıydı. Ancak bu durum özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hızla gelişen iletişim teknolojileri, işçi göçü hareketleri kısacası küreselleşme ve Avrupa Birliği’nin kurulmasıyla değişmeye başladı. Uluslararası sistemde bugün hala Realpolitik geçerli olmakla birlikte savaşlar –en azından batılının batılıyla olan ilişkilerinde- ekonomik ve ticari olarak verilmektedir. Önemli bir istisna son zamanlarda ciddi sarsıntılar geçiren Avrupa Birliğidir. Savaştan büyük bir yıkımla çıkmış olan Avrupa’nın, bir daha çıkması muhtemel savaşları ortak çıkar temelli ticari işbirliği çabasıyla önleme arayışı olan AB projesi, zamanla siyasi ve hukuki ayakları olan devletler üstü bir örgüte dönüşmüştür. Bu dönüşüm içerisinde AB devletlerinin bizden ve onlardan olan tanımını da değişime uğradı. AB’nin üye ülkelerdeki insanların yer değiştirmesini teşvik etmesi, 1950’lerden sonra gelen işçi göçleri ve kabul ettiği mülteciler ile hemen her AB ülkesinde hatırı sayılır bir yabancı nüfusu oluşturdu.²¹

2000lerden sonra dünyada hızlanan göç olgusu süreklilik arz etmekle beraber, göçmenlerin önemli bir kısmı yerleştikleri ülkelerde kalıcı olmaktadır. Ancak göç ettikleri ülkelerde oturma ve çalışma izni alan bu göçmenler, ikamet ettikleri devletlerin vatandaşlık rejimlerinden dolayı buldukları ülkelerin vatandaşlığına hızlıca geçememektedir. Bu ülkelerde kalıcı olan, çalışan, vergi ödeyen, sosyal hizmet primlerini düzenli olarak yatıran bu “yabancılar”, vatandaşlıkları olmadığı için yaşadıkları ülkelerde siyasi katılımdan dışlanmaktadır. AB ülkeleri, insanın içinde yaşadığı coğrafyayı ve toplumu birlikte biçimlendirme hakkının doğal bir hak olup olmadığı bir yana, siyasal katılımdan dışlanmışlığın, AB vatandaşlarının AB’ye olan uyumu olumsuz etkileyeceğini görmüştür. Avrupa toplumunun, AB projesine olan uyumunu güçlendirmek adına 1992’de imzalanan Maastricht Sözleşmesi ile tüm AB vatandaşlarına yaşadıkları ülkelerin vatandaşları olmasalar bile yerel seçimlerde ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oy kullanma hakkı getirildi. Ancak aradan geçen 24 seneye rağmen bu hak Almanya’da sadece AB üye ülkelerinin vatandaşlarına tanınan bir ayrıcalık olarak kalmıştır. 1960’lar itibaren Almanya’da yaşamaya başlayan başta Türkler olmak üzere milyonlarca yabancıların, Alman devletine karşı her vatandaşın yerine getirdiği sorumlulukları neredeyse tam olarak yerine getirmesine rağmen, hiçbir şekilde oy hakkı bulunmamaktadır. Almanya’da yaşayan yabancı nüfus göz önüne alındığında –özellikle göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde- toplumun önemli bir kesiminin siyasal hayattan dışlandığı görülmektedir.

Tablo 6: Almanya Eyaletleri Bazında Seçmen Sayıları

Eyalet	Seçmen Sayısı	Bunlardan AB-Vatandaşları olanlar	AB Vatandaşı olmayanlar (Seçimlerden dışlanmışlar)	Oy Verme Hakkı Olmayanların Oranı
Baden Württemberg	8.500.000	600.000	583.202	% 6,5
Bavyera	10.051.755	485.971	890.878	% 8,1
Berlin	2.517.000	200.525	286.706	% 10,2
Bremen	514.175	27.714	52.057	% 9,1
Hessen	4.388.801	276.610	408.659	% 8,5
Kuzey Ren Vestfalya	14.300.000	447.821	1.020.173	% 6,6
Rheinland Pfalz	3.200.000	100.000	148.789	% 4,3
Schleswig-Holstein	2.353.133	59.389	77.545	% 3,9

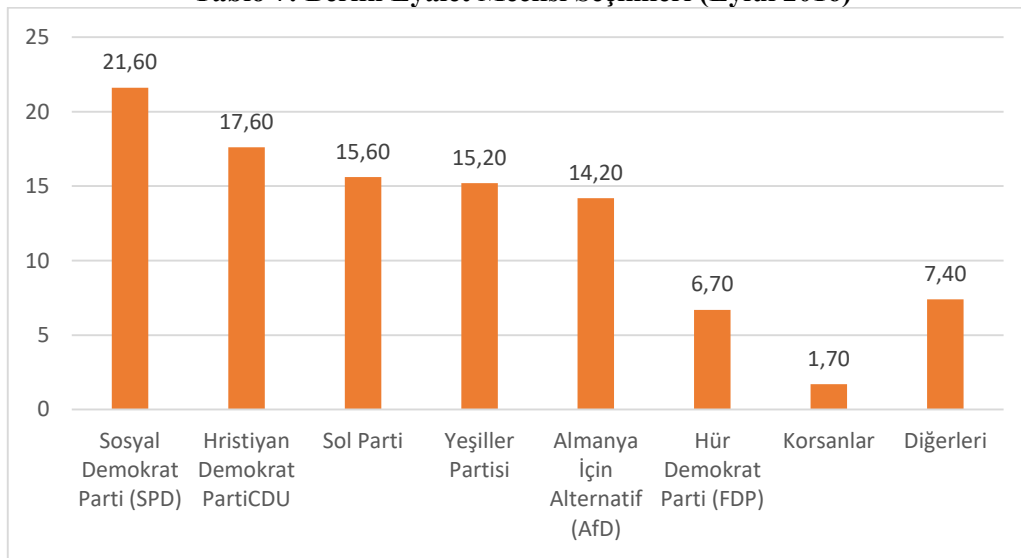
Kaynak: Mediendienst Integration

²¹ 2015 verilerine göre bazı AB ülkelerindeki yabancı oranları şöyledir: Lüksemburg %45,95, Avusturya %13,19, Belçika %11,55, İspanya % 9,59, Almanya %9,29, Büyük Britanya %83 ve AB ortalaması ise %6,91. (Eurostat verileri)

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Baviera eyaletinde yaşayan ve 18 yaş üstü olan 890.878 potansiyel yabancı seçmen yerel seçimlerde oy kullanamamaktadır. Eyaletteki seçmenlerin %8,1'ini oluşturan bu kitle tamamen siyasal hayattan dışlanmış bulunmaktadır. Bu oranlar Bremen'de %9,1'i, Berlin'de ise %10,2'leri bulmaktadır. Böylece Almanya'daki milyonlarca kişi kendi haklarında alınacak olan kararlara ortak olamamakta, toplumsal düzeni kuran mekanizmalardan soyutlanmaktadır. Bir gruba aidiyet hissinin en önemli unsuru olan tabiiyetten/kabul görmeden yoksun olan kesimlerden Alman toplumuna kusursuz entegre olması beklenmekte ve bu entegrasyon Alman siyasi önderlerin istedikleri şekilde gerçekleşmeyince halklar –özellikle Türk halkını ve Müslümanları- toptan “bütünleşme yeteneksizi halklar” (*Integrationsunfähige*) olarak nitelenmektedir (Kula 2012:16).

Entegre olabilen ve olamayan halklar tartışması üstü kapalı olarak kadim bir tartışma olan ve ırkçılık içeren uygar halklar-barbarlar tartışmasının modern dönemlere taşınmasıdır. Söylemini “Türkler dışarı” gibi bayağı ve düz bir ırkçılığa dayandırmadan eğitilmiş Almanlara hitap eden “bütünleşme yeteneksizi halklar” söylemi Avrupa gibi Almanya'da da yükselişte olan aşırı sağ desteklemektedir.

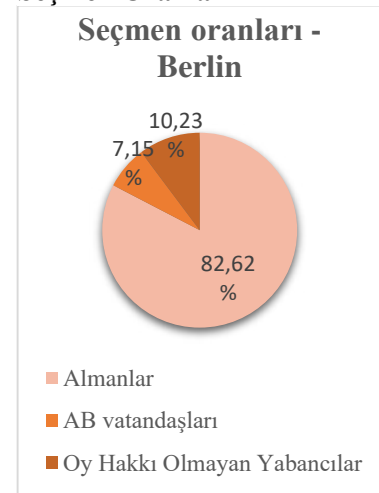
Tablo 7: Berlin Eyalet Meclisi Seçimleri (Eylül 2016)

Kaynak: Berlin Eyalet Meclisi Seçimleri (Wahl zum Abgeordnetenhaus Berlin, die Welt).

Almanya'da yeni kurulan aşırı sağ parti AfD'nin yükselişi sadece sokak eylemlerinde görülmemekte, siyaset arenasında da oyu giderek artmaktadır. 2016 yılının son seçimi olan Berlin Eyalet Meclisi Seçimi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Tablo 7'den de görüldüğü üzere Berlin Eyalet Meclisi Seçimi'nde aşırı sağ parti AfD oyların %14,2'sini alarak beşinci parti olarak meclise girmiştir. Ancak Berlin'de yaşayan ve oy hakkı verilmeyen 286.706 kişi seçimde sandığa gidememiştir. Berlin'deki toplam seçmenin %10,23'üne denk gelen bu “yabancıların”, aşırı sağın söylemlerine ve icraatlarına karşı kendilerini mecliste savunma hakları bulunmamaktadır. Eyalette gerçekleşecek olan eğitim, kültür, ekonomi vb. politikalarından dışlanmış durumdadırlar. Kendi sorunlarını sadece kurdukları sivil toplum örgütleriyle ya da seçilebilen az sayıdaki göçmen kökenli temsilcilerle dile getirebilen göçmenlerin siyasal hayattan dışlanmışlık ortamında toplumsal hayata sorunsuz bir entegrasyonun olması güç görünmektedir.

Tablo 8: Berlin'de Yaşayan Seçmen Oranları

Yaşam Tarzını ve Kültürel Farklılığını Koruma Hakkı olarak Alman Sekülerizmi ve İnanç Özgürlüğü

İnanç özgürlüğü hakkı salt din ve vicdan hürriyetini dolayısıyla ibadet yapma ve ibadethane açma serbestiyetini kapsamamaktadır. Aynı zamanda insanların dini inançlarını ve kültürlerini gelecek nesillere aktaracak yaşam alanlarının sağlanmasını da içermektedir. Toplumsal bir grubun ibadet

özgürlüğünü veren bir devlet, eğer bu dinin diğer nesillere aktarılmasını sağlayacak dini eğitim olanaklarını sağlamıyor ya da engel koyuyorsa, kamusal görünürlüğüne kısıtlıyorsa o devletin inanç özgürlüğü anlayışında ciddi sorunlar olduğu anlamına gelmektedir. Tüm demokratik hukuk devletlerinde din ve vicdan hürriyeti güvence altına alınmıştır. Alman politik geleneği ne İngiltere gibi Protestanlık bağlamında ne de Fransa gibi Katoliklik bağlamında bir politik homojenite talep etmemiştir. Alman sekülerizmi her dinsel farklılığın barış içinde yaşayacağı bir toplumsallığı 1555 Augsburg Anlaşmasıyla zaten temellendirmişti. Kendi toplumsallığı içinde dil ve kültür milliyetçiliği üzerinden kurulan seküler homojenite din savaşlarının etkisini minimize etmiştir. Bugün ise Hristiyanlık ve İkinci Dünya Savaşından sonra Yahudilik gibi dinlere tanınan inanç özgürlüğü bağlamındaki güvenceler söz konusu Müslüman inancının kamusal alanda uygulanması ve öğretilmesi olduğunda birçok kısıtlamaya ve engellemelere maruz kalmaktadır.

Almanya’da yapılan ilk caminin tarihi Birinci Dünya Savaşı’nda esir alınan Müslüman askerler için kurulan tahtadan camiye kadar gitmektedir. Ancak ilk resmi camii 1924-1928 yılında Berlin’de yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gelen işçi göçleri ve mültecilerle birlikte Müslüman cemaati artış gösterdikçe Almanya’nın farklı kentlerinde cami ihtiyacı da artmıştır. Zaman içerisinde tüm Almanya’ya yayılan camiler inşa edildikleri şehirlerde tartışma konusu olmuştur. Tartışma konularının başında kubbe ve minare yapımı ile ezan okunup okunmaması gelmektedir. Müslüman kimliğinin sembolü olarak görülen kubbe ve minareden rahatsız olunmuş, şehrin mimarisini bozdukları gerekçesiyle hemen hemen tüm camilerin yapımına şehirlerin dışında, sanayi bölgelerine komşu arazilerde izin verilmiştir. Şehrin dışında bulunan bu camilerin şehir merkezinde yaşayan Müslümanların günlük ihtiyaçları cevap verememesi sonucunda şehirlerde birçok cami derneği kurulmuştur. Bu dernekler genellikle üyelerin aidatları aracılığıyla ayakta kalabildikleri için, ibadethane olarak ancak bodrum katları, apartman daireleri ve ya iş hanlarındaki odalar kiralanabilmektedir. Dernekler aracılığıyla elverişsiz ortamlarda gerçekleştirilebilen ibadet, aynı zamanda ibadethanelerin bölünmesine yol açmaktadır. Bu bölünmüşlük zaman zaman Müslüman cemaatlerinde bölünmesini beraberinde getirmektedir. Şehir merkezinde yüzlerce Müslümana hizmet verebilecek camilerin yapımına izin verilmemesi ya da belediyeler aracılığıyla engel çıkarılması, Alman Devleti’nin Müslümanların bu bölünmüşlüğünde teşvik edici rol oynamasını da beraberinde getirmektedir.

Cami yapım süreçlerinden, din eğitimi verilmesi, başörtülü kadınların kamu kurumlarında sorunsuz çalışmalarına kadar birçok inanç özgürlüğü sorununu çözmek adına Alman politik hayatında İslam’ın Alman Devleti nezdinde bir din olarak tanınması gerekmektedir. Bunun ilk adımını Hamburg²² (2012) ve Bremen²³ (2013) eyaletleri attı. İslami cemaatlerle bu eyaletler arasında inanç özgürlüğü, eğitim eşitliği, dini bayramların kabul edilmesi, TV ve radyo yayınına izin verilmesi gibi düzenlemeleri içeren bir İslam Sözleşmesi imzalandı. Bu anlaşmalarla Almanya tarihinde ilk defa İslami Cemaatler eyaletlerle eşit tüzel kişilik kazandı. Ancak sözleşmeler şuan için 16 eyaletin sadece ikisiyle imzalanabildi. Schleswig-Holstein, Aşağı Saksonya ve Rheinland-Pfalz eyaletleri de Hamburg ve Bremen’i örnek alarak aynı tür sözleşmeler imzalamak istediklerini açıkladı. Ancak son iki yılda yaşanan mülteci sorunu ve PEGIDA ve AfD’nin söylemleri bu eyaletlerin geri adım atmasını sağlamıştır. İmzalanacak bir İslam sözleşmesinin AfD’nin oyunu arttıracığı endişesiyle görüşmeler askıya alınmıştır²⁴.

Siyasi endişeler ile aşırı sağcı grupların özgürlük, insan hakları ve demokrasi karşıtı baskı ve tehditlerine boyun eğilmesi Alman siyasal hayatının giderek popülizme teslim olduğunu göstermektedir. Dahası aşırı sağ zannedildiği gibi dezavantajlı alt sınıfların bir tepkisel hareketi olmaktan çıkmakta ve orta sınıfın yerleşik değerlerinde normalleşmektedir. Küresel rüzgarların yarattığı krizlerin toplumlara yansıyan yüzü, global huzursuzluk karşısında toplumların kendi “egemen kültürüne” (*leitkultur*) kapanması olmaktadır. Bu nedenle aşırı sağ popülizme direnemeyen merkez sağ ve sol partilerin zaman

²² Islamvertrag Hamburg, <http://www.hamburg.de/contentblob/3551370/data/download-muslim-verbaende.pdf>, Erişim Tarihi 08.12.2016.

²³ Islamvertrag stärkt Integration, <http://www.senatspressestelle.bremen.de/detail.php?gsid=bremen146.c.60265.de>, Erişim Tarihi 08.12.2016.

²⁴ Niedersachsen stoppt unterschiftsreifen Islamvertrag,

https://www.welt.de/newsticker/dpa_nt/infoline_nt/brennpunkte_nt/article157635808/Niedersachsen-stoppt-unterschiftsreifen-Islamvertrag.html, Erişim Tarihi 08.12.2016.

içerisinde siyasi sistemin kontrolü kaybetme ihtimali Almanya yaşayan yabancıların ve Müslüman can güvenlikleri açısından endişe vericidir.

İnanç özgürlüğünün diğer bir bileşeni olan din eğitimi alanında gerçekleşen reformların yanında hala ciddi sorunlar bulunmaktadır. İslam sözleşmelerinde olduğu gibi Federal Devlet İslam din derslerinin düzenlemesini de eyaletlere bırakmış durumdadır²⁵. Bu bir taraftan Almanya'nın federal yapısından kaynaklanmakta, diğer taraftan ise farklı eyaletlerde farklı uygulamaların yapılmasına izin verilerek çıkacak sorun ve sonuçların gözlemlenmesi istenmektedir. Böylece İslami cemaatleri ve dolayısıyla Müslümanları en iyi şekilde yönetme yolunun bulunması hedeflenmektedir. Eyaletlerin göstermiş oldukları tedbirli yaklaşım Almanya genelinde ortak bir düzenlemeye izin vermemektedir. Böylece bazı eyaletlerde İslam dersleri sadece İslami kültür dersi olarak kalmakta bazıları ise gerçek bir İslam din dersine dönüşebilmektedir. On öğrencinin bir araya gelerek İslam din dersi almayı talep etmeleri halinde okullarda dersin açılması zorunludur. Ancak sorun sadece din derslerinin açılıp açılmaması ile bitmemektedir. Din derslerini verecek yetişmiş personelin bulunamaması da önemli bir sorundur. Özellikle başörtüsü takan personelin okullara alınmaması, takmakta ısrar edenlerin işlerine son verilmesi²⁶ gibi yapılan dini ve kültürel ayrımcılıklar İslam eğitiminin önüne çıkarılan engellerdir.

Almanya'daki İslam din derslerinin önündeki engel sadece derslerin açılması ve eğitimcilerin bulunması değildir. Aynı zamanda öğretmenlerin finansmanı da sorunlar arasındadır. Ayrıca çoğu eyalette İslam din dersleri pilot proje kapsamında başlatıldığı için her an sonlandırılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

2015 itibariyle Almanya'da yaşayan dört milyon Müslümandan sadece 30-35 bin kadarı okullarda İslam din dersi alabilmektedir²⁷. Bu husus bir taraftan bazı Müslümanların seküler Alman toplumsallığına uyum sağladıklarına diğer taraftan da bazılarının İslam dersi için resmi okulları ciddiye almadıklarına işaret etmektedir. Hem öğretmen açığını kapatmak hem de derslik sayısını arttırmak için Alman devletinin ve İslam cemaatlerinin girişi bulunmaktadır. Kalifiye öğretmenlerin yetişmesi amacıyla 2010 yılından itibaren Münster, Frankfurt, Tübingen, Osnabrück ve Erlangen-Nürnberg üniversitelerinde İslam Teolojisi merkezleri kuruldu. Bu bölümlerin lisans ve yüksek lisans programlarında yaklaşık 1.800 öğrenci eğitim almaktadır²⁸. Üç ila beş yıl süren üniversite eğitimi sonucunda İslam din derslerine girebilecek olan mezunlar bir nebze olsun öğretmen açığını kapatacaktır. Ancak halen daha İslam din derslerinin tanınması, finansmanı, derslere giren kadın öğretmenlerin kılık-kıyafet özgürlüğü, ders içeriklerinin belirlenmesi gibi sorunlar çözüme kavuşmuş değildir. Ayrıca Almanya'da yükselen aşırı sağ ideoloji ve onun temsilcisi AfD'nin artan oyları merkezde bulunan partilerin göçmenlerin ve Müslümanların sorunlarını çözmekteki motivasyonuna negatif etkide bulunmaktadır.

Diğer taraftan Almanya'da cami ve minare inşaatları yasak olmamasına rağmen pratik bürokratik zorluklarla birlikte yürütülmeye çalışılmaktadır. Her inşaat aşaması Müslümanlar açısından sıkıntılı geçmektedir. İslam'ın birçok eyalette resmi din olarak kabul edilmemiş olması camilerin ibadethane statüsünü elde etmesini de zorlaştırmaktadır. Son yıllarda gelen Iraklı, Afgan ve Suriyeli Müslüman mültecilerden dolayı muhtemelen yıllardan beri Türklerin yaşadığı sorunlar artarak ve toplumsal kutuplaşmalar keskinleşerek devam edecektir. 2015 sonundaki yılbaşı gecesi yaşanan taşkınların faturasının çok kolay bir şekilde mültecilere kesilmesi toplumsal marjinalleşirmeyi göstermesi açısından önemlidir.

²⁵ Kaum Religionsunterricht für Muslime, <http://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/islamunterricht-in-den-bundeslaendern-ein-ueberblick-a-1015021.html>, Erişim Tarihi 08.12.2016.

²⁶ Alman Anayasa Mahkemesi 2003 yılında eyaletler spesifik bir düzenleme yapmadıkları sürece okullarda başörtüsü takmanın çalışmaya bir engel teşkil etmediği yönünde karar almıştır. Bunun üzerine sekiz eyalet okullarda çalışan personelin başörtüsü takmasını yasaklayan yasalar yaptı.(Das darf nicht sein, <http://www.zeit.de/2014/14/islamischer-religionsunterricht-kopftuch>, Erişim Tarihi 08.12.2016.)

²⁷ Kaum Religionsunterricht für Muslime, <http://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/islamunterricht-in-den-bundeslaendern-ein-ueberblick-a-1015021.html>, Erişim Tarihi 08.12.2016.

²⁸ Mission erfüllt?, <http://www.zeit.de/2016/07/islamische-theologie-universitaet-fach-studium-bilanz>, Erişim Tarihi 08.12.2016.

SONUÇ

Son 60 yıldır Almanya gerek konuk işçi gerekse mülteci adı altında göçmen kabul etmektedir. Aradan geçen 55 yılda ortaya çıkan birçok sorun çözüme kavuşmakla beraber, göçmen ve Müslüman nüfusun artması ve Almanya’da kalıcı hale gelmesi ile de yeni birçok sorun da ortaya çıkmıştır. Sorunların kaynağında genellikle ekonomik endişeler yer alsa da, derinlerde yatan yabancıya özellikle Müslüman olana karşı duyulan korku ve karşıtlık yadsınamaz derecede etkilidir. Yıllar içerisinde artan cami ve mülteci kampları saldırıları, zaman zaman cinayete varan fiziki şiddet uygulamaları bu duruma işaret etmektedir.

55 yılın sonunda artık yerli hale gelmiş olan Türk Vatandaşlarının ve savaştan, kıtlıktan kaçan mültecilerin uğradıkları ayrımcılıklar her zaman şiddet içermemektedir. Göçmenler, fiziki şiddetin yanında dini inancı, etnik kökeni ve dış görünüşünden dolayı iş piyasasında hak ettiği saygıyı görememe, eğitim olanaklarından ve kültürel yapılardan dışlanma gibi daha sofistike ayrımcılıklara maruz kalmaktadır. Bu dışlanmışlık hali göçmenlerin uyumu konusunda önlerinde duran en önemli sorundur. Toplumsal hayatın ekonomik, kültürel, siyasal ve eğitim alanlarından dışlanmış grupların toplumsal olana uyum sağlayamadığından ve bu grupların kategorik olarak “bütünleşme yeteneksizi” şeklinde değerlendirilmesi içine düşülen büyük yanlışlardandır. Unutulmamalıdır ki toplumsal uyumun teşekkülü ancak o toplumsalı oluşturan grupların karşılıklı uyumlarıyla gerçekleştirilebilir. Göçmenlerin Alman toplumuna uyumu kadar, göçmenlerin de Alman toplumu tarafından etnik, dini ve kültürel kimlikleri kabul edilerek tanınması gerekmektedir. Bunun için öncelikli olarak atılması gereken önemli adımlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları;

- Onlarca yıldır Almanya’da bulunan, Almanya’nın yeniden inşasına en az Almanlar kadar katkı sağlamış olan “yabancı” işçilerin ve onların çocuklarının artık Alman toplumunun asli bileşenlerinden birisi olduğunun kabul edilmesi,
- Almanya’da, dört milyondan fazla Müslüman barından bir ülke olarak İslam inancının resmi bir din olarak tanınması,
- Bir kişinin etnik kimliğinden, dış görünüşünden ve inancından dolayı uğradığı saldırılarda soruşturmaların nefret suçu bağlamında incelenmesi, özellikle güvenlik güçlerinin gereken özeni gösterip göstermediğine dair inceleme yapılması,
- PEGİDA ve AfD gibi aşırı sağ örgütlerin, aşırı sağ görüşlü kişilerin, yazılı ve görsel basının toplantılarda ve kamuoyunda kullandıkları göçmenleri, yabancıları ve Müslümanları rencide edici, dışlayıcı, hakarete varan sloganların, yazılı ve sözlü bildirimlerin, açıklamaların ve pankartların ifade ve düşünce özgürlüğü yeniden gözden geçirilerek değerlendirilmesi,
- Çifte vatandaşlık uygulamasının istisnasız herkese genişletilmesi ve en az beş yıldır Almanya’da ikamet eden herkese yerel seçimlerde oy kullanma hakkının verilmesi,
- Müslümanların, şehir merkezlerinde dini inancının gerektirdiği ibadetleri sağlıklı ve düzenli yerine getirebilmesi için cami yapımlarına zorluk getirilmemesi,
- Türkçe ve İslam din derslerinin önündeki engellerin kaldırılarak Müslümanların yoğun yaşadıkları bölgelerdeki okullarda müfredat dersi haline gelmesidir.
-

Bunların yanında ekonomik hayatta, meslek edindirme eğitimlerinde, temel ve yüksek eğitimde birçok sorun bulunmaktadır. Karşılıklı iyi niyet çerçevesinde yapılacak yeni düzenlemeler göçmenlerin uyumuna katkı sağlayacağı gibi toplumsal huzurun ve barışın devamını sağlamada da önemli rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

Clapham, Andrew (2010), İnsan Hakları, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Demir, Zekiye (2010), Almanya’da Yaşayan Türk Kadınları –Durumları, Sorunları, Din ve Diyanet Algıları-, DİB Yayınları, Ankara.

Gencer, Mustafa (2014), Almanya’da Türkler ve İslam –Kanaat Önderlerinin Kimlik, Uyum ve Gelecek Tasavvurları-, Emin Yayınları, Bursa.

Kula, Onur Bilge (2012), *Almanya'da Türk Kültürü, Çok-kültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Yeğenoğlu, Meyda (2016), *Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

Aktuelle Zahlen zu Asyl Oktober 2016, http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Downloads/Infothek/Statistik/Asyl/aktuelle-zahlen-zu-asyl-oktober-2016.pdf?__blob=publicationFile, Erişim Tarihi 30.11.2016.

Arnsdorf: Hier rechtfertigt ein CDU-Politiker, warum er einen Flüchtling fesselte, <http://www.bento.de/politik/arnsdorf-cdu-mann-detlef-oelsner-spricht-ueber-angriff-auf-fluechtling-603408/>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

Bevölkerung nach Migrationshintergrund im engeren Sinne nach erweiterter Staatsangehörigkeit in ausgewählten Staaten, <https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/Bevoelkerung/MigrationIntegration/Migrationshintergrund/Tabellen/MigrationshintergrundStaatsangehoerigkeitStaaten.html>, Erişim tarihi 02.12.2016.

Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Einbürgerungen, Fachserie 1 Reihe 2.1, https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/MigrationIntegration/Einbuengerungen2010210157004.pdf?__blob=publicationFile, Erişim tarihi 02.12.2016.

Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Fachserie 1 Reihe 2, https://www.destatis.de/GPStatistik/servlets/MCRFileNodeServlet/DEHeft_derivate_00023450/2010200157004_korr03082016.pdf, Erişim Tarihi 30.11.2016.

BKA zählt fast 800 Angriffe auf Flüchtlingsunterkünfte, <http://www.zeit.de/gesellschaft/2016-10/asylunterkuenfte-angriffe-800-straftaten-fluechtlingsheime>, Erişim Tarihi 04.12.2016.

Das darf nicht sein, <http://www.zeit.de/2014/14/islamischer-religionsunterricht-kopftuch>, Erişim Tarihi 08.12.2016.

Eurostat Verileri, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/73995/umfrage/auslaenderanteil-an-der-bevoelkerung-der-laender-der-eu27/>, Erişim tarihi 07.12.2016.

Islamvertrag Hamburg, <http://www.hamburg.de/contentblob/3551370/data/download-muslim-verbaende.pdf>, Erişim Tarihi 08.12.2016.

Islamvertrag stärkt Integration, <http://www.senatspressestelle.bremen.de/detail.php?gsid=bremen146.c.60265.de>, Erişim Tarihi 08.12.2016.

Kaum Religionsunterricht für Muslime, <http://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/islamunterricht-in-den-bundeslaendern-ein-ueberblick-a-1015021.html>, Erişim Tarihi 08.12.2016.

Laut BKA 877 Angriffe gegen Flüchtlingsunterkünfte bis Ende November, <http://www.sueddeutsche.de/news/panorama/kriminalitaet-laut-bka-877-angriffe-gegen-fluechtlingsunterkuenfte-bis-ende-november-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-161203-99-403456>, Erişim Tarihi 04.12.2016.

Mediendienst Integration, <http://mediendienst-integration.de/integration/politik.html>, Erişim Tarihi 08.12.2016.

Mehr Angriffe auf Moscheen, <http://www.taz.de/!5350476/>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

Merkel: "Deutschland ist ein Einwanderungsland", <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/europa/angela-merkel-sieht-deutschland-als-einwanderungsland-13623846.html>, Erişim Tarihi 29.11.2016.

Mikrozensus 2015,
https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/2016/09/PD16_327_122.html,
Erişim Tarihi 29.11.2016.

Moscheen in Deutschland werden hufiger Ziel von Anschlagen,
<http://www.sueddeutsche.de/politik/fremdenfeindlichkeit-moscheen-in-deutschland-werden-haeufiger-ziel-von-anschlaegen-1.3181276>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

Nationaler Integrationsplan,
https://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/DE/Bundesregierung/BeauftragtefuerIntegration/nap/integrationsgipfel/Integrationsgipfel1/_node.html, Erişim Tarihi 29.11.2016.

Polizisten wegen rechter Zeitschrift in Einsatzwagen versetzt,
<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/compact-im-fahrzeug-thueringer-polizisten-versetzt-a-1081693.html>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

Racial Profiling Positionspapier Kurzfassung,
https://www.amnesty.de/files/Racial_Profiling_Positionspapier_Kurzfassung_September_2014.pdf,
Erişim Tarihi 05.12.2016.

Son 25 yılın en büyük 10 saldırısı, <http://www.dw.com/tr/son-25-y%C4%B1%C4%B1n-en-b%C3%BCy%C3%BCk-10-sald%C4%B1r%C4%B1s%C4%B1/a-18987413>, Erişim Tarihi 05.12.2016.

Uluslararası İşgücü Anlaşmaları, <https://www.csgb.gov.tr/media/2075/isgucuanlasmalari.pdf>, Erişim Tarihi 28.11.2016.

Umstrittenes Auslanderrecht, <http://www.zeit.de/1978/20/umstrittenes-auslaenderrecht>, Erişim Tarihi 29.11.2016.

Wahl zum Abgeordnetenhaus Berlin, <https://www.welt.de/themen/abgeordnetenhauswahlen-berlin/>,
Erişim Tarihi 08.12.2016.

**ÇEVİRİ
GİRİD KANÛN-I ESÂSÎSİ**

Abdullah Özçelik

Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, aozcelik@sakarya.edu.tr

GİRİD KANÛN-I ESÂSÎSİ

[FASL-ı EVVEL]

Madde 1: Girid cezâresi cezâir-i sağıre-i merbutesiyle düvel-i erba'a cânibinden kararlaştırılmış olan şerâit mucibince muhtariyet-i tammeye hâiz bir hükümetdir.

Madde 2: Girid hükümetinin arâzisi ecânibin tasarrufuna geçemez ve üzerinde de hakk-ı karar ihrâz olunamaz.

Madde 3: Cezârenin emr-i müdafaası ve âsâyiş-i dâhilîsinin muhafazası milis askeri ile yerli jandarmaya muhavveldir.

Madde 4: Asâkir-i işgâliyenin infisâlinden sonra bilâkanûn ecnebî askeri Girid arâzisi üzerinde ikâmet edemez ve arâziy-i mezkûreden de geçemez.

Madde 5: Girid'in lisân-ı resmisi Rumca'dır.

Madde 6: Evvela, vâlideyninden biri Giridli olup da Girid'de mütevellid ve 1898 senesi Kânûn-ı Sanisi'nin birinci gününden evvel Girid'de mütevattın bulunanlar

Sâniyen, her nerede mütevattın olursa olsunlar tâbiyyet-i Osmâniyye'de bulunan Giridlilerden mütevellid olanlar,

Sâlisen ebeveyni nâmalûm olup Girid'de tevellüd edenler Giridlilik hukukını hâizdirler. Bunlardan birisi tâbiyyet-i Osmâniyye'den gayrı tâbiyyette bulunduğu takdirde Giridlilik hakkını, bâliğ ise iş bu nizâmname-i esâsinin neşrinden ve gayrı bâliğ ise bulunduğuandan itibaren bir sene zarfında Girid nevâhîsinden birine bu bâbda bir beyanname i'tâsı ile ihrâz edebilecektir.

Giridlilik hukukunun ihrâz ve ziyâ kanûn-ı mahsus ile tayin olunacaktır. İş bu kanûn, nizâmname-i esâsinin neşrinden itibaren üç ay zarfında neşr edilecek ve evvelâ çoktan beri Girid'de mütevattın bulunanlara, sâniyen herhangi millete mensûb olursa olsun Girid ahalisinden olup da her nerede mütevellid veya mütemekkin olanlara, sâlisen Girid ahalisinin nâil-i hürriyet olması için ihtiyâr eylediği muharebelere iştirâk eyleyenlere, Giridliliği ihrâz için sûret-i hususiyede olarak teshîlât-ı mütezammın olacaktır. Kanûn-ı mezkûr memlekete hidemât-ı fevkalâde îfâ eyleyen ecnebîlere kuvve-i kanuniye cânibinden Giridlilik sıfat ve ünvanının bahş ve ihsânını dâhi ta'yîn eyleyecektir.

Madde 7: Giridliler herhangi dine mensûb olursa olsunlar kanûn nazarında müsâvi olup aynı hukuka mâlikdirler.

Madde 8: Bilâistisnâ herhangi din ve mezhepte bulunursa bulunsun her Giridli için ehliyyet ve iktidarına ve hüsn-i ahlakına göre memuriyet istihsâl etmek mümkün olabilir.

Nizâmın müsaade ettiği ahvâlde ecnebîlerin istihdâmı câiz olacak ise de hizmet ve memuriyet Giridlilere mahsusdur.

Madde 9: Her vergi münhasıran menâfi'-i umûmîye için tarh ve tahsil edilir ve herkes vâridât veya servetine göre tekâlif-i mezkûreye iştirak eder.

Madde 10: Herkes tercih ettiği din ve mezheble mütedeyyin olmakda hürdür. Telkînat-ı diniye memnûdur. Lâkin bu memnûiyet alenen başka bir dini ve mezhebi ikrâr ve itikâd eden efrâd-ı hürriyetin hilâf-ı nizâm olarak tahdîdine vesile ittihâz olunmayacaktır. Tehâlûf-ü din hukuk-ı şahsiye ve maddiyenin ihrâz ve ziyâ ve icrâsınca bir gûna te'siri olmadığı gibi mükellefiye-i kanunîyeden dahi kimseyi vâreste edemez.

Madde 11: Kavânîn-i memlekete ve zâbıta nizâmatına tevfiik-i hareket olunmak şartıyla resmen tanınmış edyânın icrây-ı âyîn ve merâsimi serbest ve hükümetin taht-ı himayesinde.

Madde 12: Nizâmat-ı zabıtaca mahzur bulunmayınca her Giridli, Girid dahl ve hâricinde istediği mahalde bilâmani' geşt ü güzâr ve cezârenin her istediği yerinde temekkün edebilir.

Madde 13: Hürriyet-i şahsiye taarruzdan masûndur. Nizâmın ta'yîn ettiği ahvâlden mâadâ kimse takîp ve girift ve tevkîf ve hürriyeti başkaca takyîd ve tahdîd edilemez. Usulü ve nizâmına tevfiikan i'lân olunmuş idâre-i örfiyyenin tatbik ahkâmından gayri ahvâlde hiç kimse kendisine evvelce ahz u girift-i müzekkiresi tebliğ olunmadıkça ahz u girift ve tevkîf edilemez. Yalnız cürm-ü meşhûd vukuunda bilâmüzzekkire ahz u girift icrâ olunabilirse de bu takdirde dahi müzekkirenin nihâyet yirmidört saat zarfında tebliği lâzımdır.

Madde 14: Hiçbir kimse kanûnun kendisine ta'yîn edildiği ahkâmdan cebren mahrum edilemez ve kanûnen muayyen olunmadıkça hiçbir cezâyâ mahkum olmaz.

Madde 15: Herkesin ikâmetgahı taarruzdan masûndur ve kanûnun gösterdiği ahvâlden başka hiçbir sûretle ikâmetgâha duhul ve taharriyat icrâsı câiz değildir.

Madde 16: Esir ticâreti memnûdur. Esir-i harb veya esir-i nakd cezâreye ayak basacağı birle hür addolunur.

Madde 17: Âdâb-ı umumîyeyi ve ahâlinin sıhhat ve emniyyetini muhill olmadıkça hiçbir amel ve san'at ve zir'âatın icrâsı memnûiyet tahtına alınamaz.

Madde 18: Girid'de vâridât-ı emîriyenin tezyîdi ve emniyet-i umûmîyenin muhafazası maksadıyla nizâmen vaz' olunan inhisârlardan gayri inhisâra müsaade olunamaz.

Madde 19: Hiçbir kimse, menfaat-ı umûmîye için kanûnen muayyen olan usûl dâiresinde olmadıkça ve herhâlde kıymeti tazmîn eylemedikçe mülkünden mahrum edilemez.

Maden ocaklarıyla âsâr-ı atîka ve menâbi-i miyâh-ı madeniyyenin idâre ve temellükleri hususâtı kanûn-ı mahsus ile ta'yîn edilecektir. Cezâreye merbut olan cezâir-i sağıreden hiçbirisinde hükümetin izin ve ruhsatı olmadıkça hukuk-ı maddiye ihrâz olunamayacağı gibi bu misillü hukûkun hîn-i ferağında dahi hükümetin hakk-ı rüchaniyeti olacaktır.

Madde 20: İşkence ve müsadere-i umûmîye memnûdur.

Madde 21: Emr-i ta'lîm ve tedris serbestdir. Ancak vazîfe-i tedrisiye kanûnen matlub olan hüsn-i ahlak ve kâbiliyeti hâiz olanlar tarafından ifâ olunmak ve âdâb ve emniyet-i umûmîye ve riâyet-i ahkâm-ı kanûniye için hükümetin nezâreti tahtında bulunmak meşruttur. Tahsil-i ibtidâ'i mecbûrî ve meccânen icrâ edilecektir.

Madde 22: Herkes kavânîn-i memlekete riâyet etmek şartıyla kendi efkârını şifâhen ve tahriren veyahud matbuât vasıtasıyla beyân etmek hakkını hâizdir. İş bu hürriyet ve serbestîyi sû-i istimâl edenler kanûnen dūçar-ı mücazat edilecektir.

Madde 23: Matbuât nizâmnamesi ahkâm-ı âtiyey-i dahi mutazammın olacaktır. Evvelâ cerîde veya mecmua-i mevketenin neşrine hükümet-i icrâiyyenin izin ve ruhsatı lâzımdır. Sâniyen mevâdd-ı siyasiyeyi hâvî cerîde ve mecmua-i mevkte neşr edecek olanlar melhuzen cezây-ı nakdi ve tazminatın tesviyesine medâr olmak üzere iki bin franklık kefâlet vermek lazımgelir.

Muharrir, i'lâm-ı kat'i ile cezây-ı nakdi veya tazmînât te'diyesine mahkum olacağı takdirde mezkûr cezây-ı nakdi veya tazmînâtın te'diyesine kadar cerîde veya mecmua-i mevkutesi ta'til edilecektir.

Sâlisen evsâf-ı matlube-i nizâmiyey-i hâiz olan ve bâlâda mezkûr kefalet ve temînâtı ibrâz eden tâliblere izin ve ruhsat i'tâsı mecbûrîdir. Cerîde ve mecmua-i mevkute ve her nev' matbuat evvela resmen tanınmış ve cezirede âyîn-i icrâ edilmekte bulunmuş edyândan birisi, sâniyen Prens tahkîr edilür, sâlisen neşriyat-ı vâkıa ile inzibât-ı umûmîyi ihlâl ve ahali beyninde tehlikeli bir heyecânın zuhûrî mûcib olur ise müsadere olunabilir.

Zabt ve müsadere keyfiyeti ertesi gününe kadar icâb eden dâire-i adliye kararnamesi ile tasdik olunmazsa münfesihtir.

“Sansör” yani kabl-ed-tab' muâyene ve teftiş usulü memnûdur.

Madde 24: Postahâneye tevdi' kılınan evrâk-ı muhabere her nev' tedkîkât-ı istintâkiyeden masûndur.

Madde 25: Girid ahali silahsız oldukları ve kavânîn-i mahsusa tevfi' hareket eyledikleri halde hükümetten evvelce istihsâl-i mezuniyete mecbûr olmaksızın istedikleri mahalde sâkinane tecemmu etmeye hakları olacaktır. Şu sûret açık mahalde vukû' bulacak içtimalara şâmil olmayıp bu misillü cemiyetler tamamıyla zâbıtâ nizâmatına tabi' olacaklardır.

Madde 26: Maksatta veya istimâl edilecek vesâitte hilâf-ı nizâm veya hükümetçe muhataralı bir şey olmadıkça Girid ahali şirketler akd edebileceklerdir.

Kanun, emniyet ve âsâyiş-i umûmîyi vikâyeten akd-i şirket hakkının sûret-i icrâsını ta'yin eder.

Madde 27: Herkes hükümete bir veya birkaç kişi tarafından mumza arzuhaller verebilir.

[İKİNCİ FASL]

Prens Hakkındadır

Madde 28: Prens cezîrenin hâkim-i âlîsidir. Müşarünileyh meb'ûsân-ı ahaliden mürekkeb bir meclisle beraber vaz'-ı kanûn vazîfesini mes'ûl müsteşarlar vâsıtasıyla kuvve-i icrâiyeyi ifâ ve emr-i adâleti dahi mahâkim vâsıtasıyla icrâ eder.

Madde 29: Prens kanûnen gayr-i mes'ûl ve her nev'i taarruzdan masûndur. Müşarünileyhin her muamelesi icâb eden müsteşarı tarafından imzâ'lanacaktır. Müsteşar vaz' eyleyeceği imzâ' ile muamele-i vâkıanın mesuliyetini der-uhde eyler. Bu misillü vaz'ı imzâ' kâidesi metropolid ve piskoposların akâidinde ve kadı ve müftilerin ve müsteşarların ve Meclis-i Meb'ûsân a'zây-ı munzamasının ve mahkeme-i istînâf reisi ile müddei umumisinin ve mutasarrıfların azl ve nasbında câri olmayacaktır.

Madde 30: Prens hükümetin vekil-i tabîisi olup tasdikini Meclis-i Umûmînin tasvibine ta'lik etmek şartıyla mukavelat akd ve sikke darb eder ve nişan i'tâ' eyler.

Madde 31: Prens, memleketin kuvvâ-yı askeriyesinin kumandan-ı âlîsidir. Rütbe-i askeriyeyi tevcîh eder.

Müftiler ile makam-ı meşihattan mürâseleyi hâiz kadılar dahil olduğu halde bilcümle memurları azl ve nasb eyler.

Patrikhâne tarafından intihâb olunan Girid metropolidi ile Girid meclis-i rûhânisi tarafından ta'yin edilecek piskoposları makamlarına i'kâd veya imtinâ eder Meclis-i Meb'ûsânca tasvib edilen kavânîni tasdik hakkını hâiz olup bunları neşr ve i'lân ve mevki-i icraya vaz' olunmaları için iktizâ eden emirnameleri isdâr eyler. Lâkin neşr ve ilânından sonra hiçbir kanûnün mer'iyetini te'hîr ve kimseyi ahkâmından vâreste edemez.

Madde 32: Prens evvelâ Meclis-i Meb'ûsân'ı davetle küşad ve hitâmını beyân eder. Müzakerâtını ta'lik ve kat' ve temdîde ve meclis-i mezkûru ta'tile hakk ve salâhiyeti hâizdir. İş bu tâlik ve kat' ve temdîd keyfiyetleri kırk günden ziyâde imtidâd edemeyeceği gibi meclis-i mezkûrun re'y-i munzam olmadıkça aynı devre-i ictimâ'iyede tekerrür edemezler.

Meclis-i Meb'ûsân'ın ta'tîlini hâvî olan emirnamede meclis-i mezkûrun üç ay zarfında ictimâ' etmek üzere daveti münderiç bulunmak lâzımdır.

Madde 33: Prens mahâkim tarafından ta'yîn olunan mücazâtı tebdîl ve tahfif veya bahş etmek salâhiyetini hâiz olduğu gibi cerâim-i siyasiyeyi ve matbûata müteallik cerâimi yalnız kendi re'yiyle ve cerâim-i sâireyi dahi şuray-ı âdliyenin inzimâm-ı re'y ve muvâfakatıyla afv edebilir ve yalnız cerâim-i siyasiye hakkında afv-ı umûmî verebilir.

Madde 34: Prens, zîrinde bilcümle müsteşarların imzâ'larını hâvî emirname ile ya bütün cezîrede veyahud bir kısmında idâre-i örfîyeyi i'lân edebilir.

Madde 35: Prens şahsı hakkında Meclis-i Umûmîce verilecek karar sülûsân ekseriyet ve re'y-i alenî ile verilecektir.

Madde 36: Prens tahsisatı nizâm-ı mahsus ile ta'yîn olunacaktır. Vekil-i âlî fehâmetlü devletlü Prens Yorgi hazretleri'nin tahsisat-ı senevîyesi iki yüz bin drahmidir.

[ÜÇÜNCÜ FASIL]

Meclis-i Umûmî Hakkındadır

Madde 37: Meclis-i Umûmî prens ile beraber kavânîn ve nizâmat vaz' etmek iktidarında müşarikiştir. Meclis-i mezkûr âzây-ı müntahabeden ve prens tarafından ta'yîn olunmuş âzây-ı mansûbeden mürekkebtir.

Madde 38: Giridliliği hâiz olup da beş sene mütemadiyen Girid'de mütemekkin ve otuz yaşını ikmâl ile intihâb nizâmnamesi ahkâmınca evsâf-ı lâzımeyle hâiz bulunanlar Meclis-i Umûmî'de âzâ intihâb veya ta'yîn edilir.

Madde 39: Meclis-i Umûmî âzâlığı hükümet veya nevâhî muvazzaf memurların ve memurîn-i ruhaniye ve askeriyenin ve düvel-i ecnebîye vekil veya memurlarının vezâifi ile itilâf kabul etmez. Yalnız mütekaidin-i askeriyeye ile askerlikten infisâli harekât-i nâbecâsından ileri gelmiş olanlar müstesna olup bunlar meclis-i umûmî a'zâlığına intihâb veya ta'yîn olunabilir.

Madde 40: Meclis-i Meb'ûsân a'zâsı intihâb ve ta'yînlerinden itibâren iki sene mürûr etmedikçe prens müsteşarlığı memuriyetinden mâadâ hükümet veya nâhiye muvazzaf memuriyetine ta'yîn edilemez.

Madde 41: Meclis-i Meb'ûsân a'zây-ı müntahabesi her mutasarrıflık dâiresinde beş bin veyahud beş bin ve küsur nüfusa da bir nisbetince ve re'y-i vâhit kâidesince ve ekalliyetin hukûkunu mümkün olduğu kadar muhafaza edilebilecek bir sûretle intihâb edileceklerdir.

Madde 42: Prens tarafından Meclis-i Umûmî a'zâlığına ta'yîn olunanlar on neferden ibaret olup bunlar mutasarrıflıkların nüfusu nisbetince ashâb-ı ehliyet ve iktidârdan ta'yîn edileceklerdir.

Madde 43: Meclis-i Meb'ûsân intihâbatında isâbet etmemiş bir namzed bu devre-i ictimâiyede meclis-i mezkûr a'zâlığına ta'yîn edilemeyeceği gibi aynı bir zâtın mütevaliyen iki devre-i ictimâiyede a'zâ ta'yîni câiz olmayacaktır.

Madde 44: Meclis-i Meb'ûsân'ın her bir a'zâsı yalnız mensûb olduğu mutasarrıflığa değil umum cezîreye ifây-ı vekâlet edecektir.

Madde 45: İntihâbat-ı mu'teriz-i aleyhânın tedkîki Girid mahkeme-i âlîsine icrâ olunur. Ol halde mahkeme a'zâsının kâffesi hazır bulunmak şarttır.

Madde 46: Meclis-i Meb'ûsân a'zâsı iki sene için intihâb veya nasb olunup meclis-i mezkûrun ictimâ'-ı mu'tâdi iki senede bir olacaktır.

Madde 47: Meclis-i Meb'ûsân'ın devre-i ictimâ'iyeye-i mu'tâdesi iki aydan ibaret olup devre-i mezkûrenin hitâmıyla beraber a'zâsı dahi a'zâlık sıfatı ve ünvanını zâyî eder.

Madde 48: Prens icâbı takdirinde iki senenin mürûrundan evvel Meclis-i Meb'ûsân'ı fevkalâde olarak ictimâ'a davet edebilir. İctimâ'-ı fevkalâdenin müddeti ile müzakeratının programı prensin irâdesiyle

tahsis ve ta'yîn olunacaktır. Meclis-i Meb'ûsân ictimâ'-ı fevkalâdede programda muayyen olan mevâddan gayrı hiçbir şey ile iştiğal etmeyecektir.

Madde 49: Prens mühim ve müsta'cel ahvalde intihâbat-ı cedîde icrâsını tercih etmez ise hitâm bulmuş devre-i ictimâ'îye meb'ûsânın ictimâ'-ı fevkalâdeye davet hakkını hâizdir.

Madde 50: Meclis-i Meb'ûsân alenen akd-ı ictimâ' edecek ise de evvelce vereceği karar üzerine fevkalâde olarak sırran dahi icrây-ı müzakerât edebilecektir.

Madde 51: Meclis-i Meb'ûsân a'zâsı ifây-ı vezâife şüru' etmeden evvel mensup olduğu diyânetin usûlünce, vatana ve prene ibrâz-ı sadâkat ve kavânîn-i memlekete riâyet ederken uhdesine muhavvel vezâifi vicdanen ifâ edeceğine dâir Meclis-i Meb'ûsân'ın ictimâ'-ı alenisinde tahlîf edilir.

Madde 52: Meclis-i Meb'ûsân müzakerât ve iştiğalatının sûret-i cerayânını nizâm-ı mahsus ile ta'yîn edecektir.

Madde 53: Meclis-i Meb'ûsân her devre-i ictimâ'îyesi bidâyetinde reis ile muavinlerini ve kâtipleri intihâb eder.

Madde 54: Meclis-i Meb'ûsân'ın inzibât-ı dahilisi reis marifetiyle icrâ olunur. Meclisin muhafazasına memur askere emir vermek münhasıran reise aiddir. Reisin re'y-i munzamm olmadıkça hiçbir kuvve-i müsellaha meclise dahil olamayacaktır.

Madde 55: Meclisin kanûnen terkibi meb'ûsânın nısfından ziyâdesi hazır bulunmak ile hâsıl olur.

Muteber karar ısdârı için hazır bulunan a'zânın ekseriyet-i mutlakası lâzımdır. Tesâvî-i ârâ' halinde teklîf vâki red olunur.

Madde 56: Herbir meb'ûs meclisin iştiğalatına iştirâk edeceği müddetce yevmi on frank tahsisat alacaktır.

Madde 57: Meb'ûs vezâif-i mevdûasının ifâsı esnasında vereceği re'y ve beyân edeceği mütalaadan dolayı ne ta'kîp ve ne de hiç bir vechle isticvâb olunur. Devre-i ictimâ'îyenin imtidadı esnasında cürm-i meşhûddan gayri ahvalde meclisin kararı olmadıkça hiçbir mebus ta'kîp ya tevkîf veyahud habs edilemez.

Madde 58: Hiç bir nizâm iki muhtelif günde madde be madde iki def'a tasvib ve prens tarafından tasdik edilmedikçe mer'ıyy-ül icrâ değildir.

Muvazene-i maliye yalnız bir kere tasvib edilir.

Meclis-i Meb'ûsân tarafından tasvib olunub da müddet-i ictimâ'îyyenin hitâmından iki mâh zarfında tasdik olunmayan kanûn lâyihası reddolunmuş nazarıyla bakılır.

Madde 59: Kavânînin tefsir-i resmisi Meclis-i Meb'ûsân'a aiddir.

Madde 60: Kavânînin ve nizâmat teklif etmek hakkı Prens'e ve Meclis-i Meb'ûsân'a râci'dir. Maîşet ve tekâüd tahsisatı ve efrâda aid menâfi'-i şahsiye hakkındaki nizâmat yalnız prens cânibinden meclisin müzakeratına vaz' olunur. Meclis-i Meb'ûsân tarafından dermeyân olunub da muvazene-i maliye mesârifinin tezyîdini müstelzem olan teklifnameler evvelce encümen-i maliye tarafından tensîb edilmedikçe taht-ı müzakereye alınmazlar.

Madde 61: Meclis-i Meb'ûsânca tasvib ve prens tarafından kabul ve tasdik olunmuş kanûn olmadıkça yeni vergi tarh ve tahsil olunamayacağı gibi istikrâzat ve hazinece mesârifî müstelzem mukavelat akd edilemez ve tekâüd tahsisatı ile ücretler verilemez.

Madde 62: Meclis-i Meb'ûsân'ın her ictimâ'-ı mu'tâdisi bidâyetinde gelecek iki senenin vâridât ve mesârifini mübeyyen muvazene ile geçmiş iki senenin muhasebeleri müzakereye vaz' olunur. Muvazene-i maliye sâl muhâsebeleri tasvib ve tasdik olunmadan evvel tedkîk ve beyân-ı mütalaa zımında encümen-i mahsus havale olunur. Sâl muhâbesinin vakt ü zamanıyla tanzîmi mümkün olmadığı halde ilk gelecek mu'tâd veya fevkalâde devre-i ictimâ'îyede mevki-i müzakereye konulur.

Madde 63: Eğer Meclis-i Meb'ûsân muvazene-i maliyede muharrer tahsisatın bazısını terkin veyahud taklîl ederse bu babda tanzîm olunacak kararnamede kavânîn-i mevzû'aca hükümete terettüb eden

veyahud ve mahâkim vasıtasıyla icrâlarına teşebbüs edilebilen mükellefiyetlere hâlel getirilmeksizin tasarruf matlubun tevcîhle husûli kâbil olacağını bilbeyan esbâb-ı mûcibe ityân olunması lâzımdır.

Eğer Meclis-i Meb'ûsân îzâhât-ı muktezîyenin i'tâsından sonra tahsisat-ı ânifenin adem-i kabulüne ısrar ederse veyahud müddet-i ictimâ'îye hitâm bulup da muvazene-i maliye tasvib olunmamış ise prens bilcümle müsteşarları tarafından mümzâ emirnamesiyle, usûl ve nizâma tevfikân tasvib olunmuş bulundukça muvazene-i sâbıkanın muamele-i tesviyeleri icrâ' edilmiş kalemleri ba'delifrâz devâm-ı tatbikini emr edilebilecektir.

Madde 64: Ansızın görülecek lüzum u mübrem üzerine prens heyet-i istişârenin re'y ve mesuliyeti ile iki sene için yüz bin frankı tecavüz etmemek üzere, muvazenede münderic olmayan mesârifda bulunabilir.

İş bu mesarifin tasdîki ilk gelecek mu'tâd veya fevkalâde devre-i ictimâ'îyede talep olunacaktır.

[FASL-I RABÎ]

Prens Müsteşarları Hakkındadır

Madde 65: Prens, müsteşarları istediği vech üzere nasb ve azleyler.

Madde 66: Müsteşarlar Meclis-i Meb'ûsân'da hazır bulunub müzakerata dahil olurlar ise de i'tây-ı re'y hak ve salâhiyetleri yoktur.

Madde 67: Meclis-i Meb'ûsân'ın a'zâsından birisi müsteşarlığa ta'yîn olunursa a'zâlık sıfatından tecerrüd ederek makamı münhal kalır.

Madde 68: Müsteşarlardan biri kasden,

Evvelâ Kanûn-ı Esâsî'nin veya kavânîn-i sâirenin veyahud kuvve-i kanûniye müsaadesiyle ısdâr olunmuş evâmirname-i âlînin ahkâmından birine mugayyir prensin diğer bir irâdesine vâz'-ı imzâ edildiği

Sâniyen icâb eden müsteşar tarafından imzalanmamış prensin bir irâdesini icrâ veya icrâsını emrettiği

Sâlisen Kanûn-ı Esâsînin veya kavânîn-i sâirenin veyahud kuvve-i kanûniye müsaadesiyle ısdâr edilegelen evâmirname-i âlînin ahkâmından birine münâfi bir karar veya irâdeyi ısdâr veya icrâ ettiği

Râbian Kanûn-ı Esâsînin veya kavânîn-i sâirenin veyahud kuvve-i kanuniye müsaadesiyle ısdâr edilegelen Prens irâdesinin icrây-ı ahkâmınca ihmâl gösterdiği ve

Hâmisen Kanûn-ı Esâsî'nin tanzîm-i kavânîne müteallik ahkâmına tevfikân tasvib olunmamış muamele kavânîn-i memleket sırasına vaz' için imzâ' veyahud icrâsını emredildiği takdirlerde o müsteşarı mahkeme-i mahsusa huzurunda taht-ı muhâkemeye almaya Meclis-i Meb'ûsân'ın hak ve salâhiyeti vardır.

Madde 69: Müsteşarlardan biri uhdesinde muhavvel vezâifin ifâsı esnasında evvelâ kavânîn-i mevzû'anın ahkâm-ı cezâiyesinden birine müstelzem mücazat bir sûrette tecavüz edildiği sâniyen Kanûn-ı Esâsî'nin veya kavânîn-i sâirenin veyahud kuvve-i kanûniye müsaadesiyle ısdâr olunmuş evâmirname-i âlînin ahkâm-ı sarîhasından yine mugayyir bir harekette bulunmayı fakat icrâ'sı lâzımgelen bir hareketten ibâ' eder veya icrâ'sından ihtirâz olunmak lâzımgelen bir muamelede bulunur da menâfi'-i memlekete irâs-ı mazarrat eylediği takdirlerde dahi müsteşar mahkeme-i mahsusa huzurunda Meclis-i Meb'ûsân tarafından taht-ı muhakemeye alınır.

Madde 70: Kezâlik müsteşar muhalif-i kanûn olarak intihâbâta müdahale ederse Meclis-i Meb'ûsân tarafından mahkeme-i mahsusa huzurunda taht-ı muhakemeye alınır.

Madde 71: Müsteşar mazeret kabul etmez ihmâlinde dolayı Kanûn-ı Esâsînin veya kavânîn-i sâirenin veyahud kuvve-i kanûniye müsaadesiyle ısdâr olunmuş evâmirname-i âlînin ahkâmına tecavüzle menâfi'-i memlekete irâs-ı mazarrat eylediği takdirde hakkında takîbat-ı kanûniye icrâsı câizdir.

Madde 72: Müsteşar ahvâl-i mezkûreye kendi imzâsını hâvî heyet-i istişârenin bir muamelesiyle muvafakat eylemiş ise bunlarda medhali olmasa bile mesul tutulacaktır.

Madde 73: Mevâdd-ı ânifede muharrer olan tecâvüzat-ı kanûniye ahkâm-ı nizâmının meâline mazeret kabul eder noksani-i ittîlâ'dan ileri gelirse müsteşar mesuliyetten vâreste olur.

Madde 74: Müsteşar vezâif-i mevdûasının hîn-i ifâsında, kâvânîn-i mevzû'a mucibince cünha veya cinayet addedilen ve memur veya memurun gayrı tarafından veya herkesten irtikâb edilebilen harekât-ı cürmiyede bulunursa kavânîn-i mezkûrede bu misüllü hareket için muharrer ve muayyen olan cezâyâ mahkum olacaktır.

Madde 75: Müsteşar vezâif-i mevdûasını hîn-i ifâda Kanûn-ı Esâsi veya kavânîn-i sâire ahkâmına muğayir bir sû-i hareketde bulunub da taht-ı vâkıası için kavânînde cezâ-ı masrae¹ olmadığı sûrette cürm-ü mezkûr kasden irtikâb olunmuş ise üç aydan iki seneye kadar hapse ve nihayet beş bin frank cezây-ı nakdiye ve mazeret kabul etmez tekâsülünden ileri gelmiş ise nihayet altı ay kadar hapse ve beş bin frank kadar cezây-ı nakdiye mahkum olacaktır.

Madde 76: Yetmiş ikinci maddenin ikinci fıkrasında muharrer cürmü irtikâb eden müsteşar iki aydan bir seneye kadar habs cezâsıyla mücazat olunur.

Madde 77: Yetmiş üçüncü maddenin muharrer cürmü irtikâb eden bin frankdan beş bin franga kadar cezây-ı nakdiye mahkum olacaktır.

Madde 78: Müsteşar mahkumiyetine bâdî olan cümü kasden irtikâb eylemiş ise üç seneden on seneye kadar hukuk-ı medeniyesinden mahrum olur.

Madde 79: Müsteşar mazeret kabul etmez tekâsülünden ileri gelmiş bir hareketinden dolayı mahkum olmuş ise iki seneden beş seneye kadar maaşlı memuriyet istihsâl hakkından sâkıt olur.

Madde 80: Ahvâl-i ânifeden dolayı müstelzem olan mücazattan müsteşarın, memuriyetinden infisâlinden itibaren Meclis-i Meb'ûsân'ın iki devre-i ictimâ'îye-i mu'tâdesinin mürûruyla sâkıt olur.

Madde 81: Müsteşar memuriyeti esnasında ithâm olunursa Heyet-i Hakîme tarafından berây-ı muhakeme mahkeme-i âidesine i'zâmına karar verilinceye kadar Prens tarafından memuriyetinde ibkâ olunabilir.

Madde 82: Heyet-i İthâmiye mahkeme-i mahsusanın müteşekkil olduğu zevâtdan Meclis-i Meb'ûsân riyâseti huzurunda kur'a ile intihâb edilecek üç a'zâdan mürekkebe olacaktır.

Madde 83: Mahkeme-i mahsusa Mahkeme-i İstînâf reisinin riyâseti tahtında olarak, ithâm vukû' bulmazdan evvel;

Evvelâ Mahkeme-i İstînâf müddeî-i umûmîliği,

Sâniyen muavinliği,

Sâlisen mahkeme-i mezkûre a'zâlığı,

Râbian bidâyet-i mahâkimi riyâsetleri,

Hâmisen mahâkim-i mezkûre müddeî-i umûmîlikleri memuriyetlerinde bulunan zevâtdan Meclis-i Meb'ûsân'ın ictimâ'-ı âlîsinde reis huzurunda kur'a ile ta'yîn edilecek altı a'zâdan mürekkebdir.

Aynı zamanda Meclis-i Meb'ûsân mahkeme-i mahsusada müstantik ve müddeî-i umûmîlik vezâifini ifâ edecek olan zevâtı intihâb eder.

Kâtib dahi mahkeme-i mezkûre tarafından ta'yîn olunur.

Bu hususda nizâm-ı mahsus tanzîm oluncaya kadar mahkeme-i mezkûre Kanûn-ı Esâsi'nin alenîyet-i muhâkemata mütealîk doksan üçüncü maddesi ahkâmı nazar-ı dikkate alarak bizzat usûl-i muhakemeyi vaz' ve te'sîs edecektir.

Madde 84: Prens ahkâm-ı ânife mucibince mahkûm olan müsteşarı ancak Meclis-i Meb'ûsân'ın inzimâm-ı re'iyile cezâdan afv edebilecektir.

¹ Ölüm

Madde 85: Müsteşarların ithâmına ve buna müteallik husûsat-ı sâireye dâir verilecek kararlar Meclis-i Meb'ûsân a'zây-ı müntahabesinin ekseriyet-i ârâ'sıyla olacaktır.

Madde 86: Müsteşarın vezâif-i mevdûasına müteallik olmayarak irtikâb eyleyeceği cerâime ahkâm-ı ânifenin şümûlü yokdur.

Madde 87: Mevadd-ı ânifede mûnderic cerâimden mûnbais tazmînât hakkında mutazarrır tarafından müsteşar aleyhine verilecek hukuk-ı şahsiye istid'â-nâmesi yalnız mahâkim-i nizâmiyeye verilir ve nizâmat-ı adliyye mucibince muhakeme edilir.

[BEŞİNCİ FASIL]

Kuvve-i Adliye

Madde 88: Emr-i adâlet teşkilât-ı mahâkim nizâmnamesine tevfikan prens tarafından ta'yin edilecek memurîn-i adliyye vâsıtasıyla prensin namına olarak icrâ olunur.

Madde 89: Teşkilât-ı Mahâkim Nizâmnamesi en büyük mahkemenin reis ve müddeî-i umûmîsi ile üç nefer a'zâsından tereküb edecek olan şûrây-ı adliyyenin sûret-i teşkilini ta'yin eyleyecektir.

Şûrây-ı adliyyenin te'sîsinden sonra hiçbir hakîm veya müddeî-i umûmî şûrây-ı mezkûrenin teklifi olmadıkça nasb ve tensîbi bulunmadıkça becâyîş ve karar-ı lâhik olmadıkça muvakkaten veya daimî sûretle azl olunamaz.

Şu kadar ki Mahkeme-i İstînâf reyisi ile müddeî-i umûmîsi bu kâideden müstesnâdır.

Madde 90: Muhâkemat alenîdir. Yalnız âdâb veya inzibât-ı umûmînin muhafazası için mahkemenin kararıyla muhakeme hafîyen icrâ olunabilir.

Madde 91: Herbir hakîm esbâb-ı mucibeyi muhtevî olmak ve mahkemenin ictimâ'-ı âlîsinde işâa olunmak lâzımdır.

Madde 92: Mahâkim-i şer'îye sarf-ı umûr-ı diniyeye müteallik, mesâilden başka hususât-ı âtiyenin dahi fasl u hasmına salâhiyetdedir:

Evvelâ nikâh ve talâk ve zevciyet-i bâki bulundukça zevcin beyninde tahaddüs edecek, kâffe-i mesâil-i şahsiye

Sâniyen

Sâlisen ğayr-ı bâliĝ olanların vesâyet ve velâyet ve isbât-ı rüşd maddeleri

Râbian nafaka davâları şu kadar ki ta'yîn mikdarı mahâkim-i nizâmiyeye aiddir.

Hâmisen verâset ve tevliyyete müteallik davâ ancak bu bâbda mahâkim-i şer'iyeden sâdır olacak i'lâm hükmüne tarafeyn-i mütehâssimînin kâffesi râzı olmazsa keyfiyet istinâfen mahâkim-i nizâmiyede fasl olunacaktır.

Verâsete veya vakıf bir akarın tevliyyetine müteallik, her davâ mûrisin mensub olduğu şer' ve kanûna tevfikan hal ve fasl olunur.

Mahâkim-i şer'îye cânibinden sâdır olacak i'lâmâtın cebren icrây-ı ahkâmı mahâkim-i nizâmiyeye aiddir.

[ALTINCI FASIL]

Memurlar Hakkındadır

Madde 93: Kanûnen istisnâ edilecek olanlardan mâadâ kâffe-i memurîn-i hükümet evsâf ve müsabakat esâsına müstenid olacak, nizâmname ahkâmına tevfikan nasb ve terfi' edileceklerdir.

Evsâf-ı mütesâviyeye mâlik olanlardan vatana ziyâde ifây-ı hidmet etmiş olan tercih edilecektir.

Nizâmname-i mezkûr memurların azl ve becâyîşelerini ta'yin eyleyecektir.

Madde 94: Memurînin tekâsül veya vezâif-i memuriyetlerini sù-i isti'mâl etmelerinden veya taksîratlarından dolayı efrâd-ı ahâlîye terettüb edecek, her bir hasâr ve ziyânın tazmin ve te'diyesine adem-i iktidarları halinde hükümet ahâlîye karşı mesuldür.

İş bu mesuliyetin ahvâli ve derecâtı nizâm-ı mahsusla ta'yîn olunacaktır.

[YEDİNCİ FASIL]

İdâre-i Umûmiye Hakkındadır

Madde 95: Her bir livâ kanûnen bir şahs-ı manevî hükmündedir.

Her livâda o livânın ihtiyacat-ı hususiyesi ile saâdet-i hâlliyesine hâdim olacak hususatı müzakere ve kararlaştırmak için bir idâre meclisi te'sis olunacaktır.

Meclis-i mezkûre, Meclis-i Meb'ûsân tarafından livânın ihtiyacat-ı hususiyesi için tahsis edilen vâridâtı idâre edeceği gibi livânın ihtiyacat-ı hususiyesine Meclis-i Meb'ûsân tarafından gösterilecek, sûretde sarf olunmak üzere yeniden vergi tarh etmek hakkını dahi hâizdir.

İş bu kâide nevâhî için de cârîdir.

[SEKİZİNCİ FASIL]

İdâre-i Örfiye Dâirdir

Madde 96: Evvela ahâli bir nizâmnamenin veya prensin bir mûcib-i nizâm ısdâr olunmuş bir irâdesinin yâhud usûl-i mevzuaya tevfiikan neşr olunan bir kanûnun icrây-ı ahkâmına muhalefet edileceği

Sâniyen müsellahan vâhim[?] bir karışıklık vukû' bulub da hükümetin yed-i iktidarında bulunan vesait-i mutâda ile iadey-i asayiş mümkün olduğu takdirde idâre-i örfiye ilân olunur.

Madde 97: İdâre-i örfiyenin i'lânını hâvî olacak emirnameye esbâb-ı mûcibenin dermeyân olunması ve bu emirnamenin idâre-i örfiye altına alınacak nevâhide i'lân edilmesi lâzımdır. İdare-i örfiye ancak bu sûretle mer'iyet-i meşrûa kesbeder.

Madde 98: İdâre-i örfiye esbâb-ı i'lânının indifâi ile beraber ref' olunur.

Madde 99: İdâre-i örfiye ahkâmı nizâm-ı mahsus ile ta'yîn olunacaktır.

[DOKUZUNCU FASIL]

Kanûn-ı Esâsî'nin Ta'diline Dâirdir

Madde 100: Meclis-i Meb'ûsân'ın mütevâli iki devre-i ictimâ'iyesinde

Sülûsân a'zâsı tarafından Kanûn-ı Esâsî'nin lâzım-ut'ta'dil olan ahkâmı mutazammin verilecek karar-ı mahsûs ile talep edildikçe iş bu Kanûn-ı Esâsî ahkâmının ta'dili kabildir.

Madde 101: Madde-i sâbika ahkâmına Kanûn-ı Esâsî'nin ta'diline karar verileceği birle Meclis-i Meb'ûsân dağılıp Meclis-i Umûmî davet edilecektir.

Madde 102: Meclis-i Umûmî yalnız a'zây-ı müntahabeden tereküb edib bunlar Meclis-i Meb'ûsân a'zây-ı müntahabesinin iki kat mikdarında olarak meb'ûsânın usûl-i intihâbı üzere intihâb edilecektir.

Madde 103: Meclis-i Umûmî, meclise Kanûn-ı Esâsî'nin ta'dil ahkâmına müteallik olarak Meclis-i Meb'ûsân cânibinden ta'yîn edilen şerâit dahilinde Kanûn-ı Esâsî'nin lâzım-ut'ta'dil ahkâmı hakkında a'zây-ı umûmîsinin ekseriyet-i mutlakasıyla karar verilecektir.

Madde 104: Meclis-i Umûmî sebep-i daveti olan meşğalenin hitâmıyla beraber bittab' dağılacaktır.

Madde 105: Re'y-i vâhid usûlü hakkında olan kırk birinci maddenin ahkâmı Kanûn-ı Esâsî'nin i'lânından beş sene sonra nizâm-ı âdi ile ta'dil olunabilir.

Madde 106: Prens tarafından ta'yîn olunan Meclis-i Umûmî a'zây-ı münzamesine mütedair olan ahkâm, iş bu Kanûn-ı Esâsî'nin neşrinden sonra üçüncü devre-i ictimâ'iyede Meclis-i Umûmîce tensîb olunur ise fesh veya ta'dîl olunabilir.

[ONUNCU FASIL]

Mevâdd-ı Şetta

Madde 107: Efrâd ve devâir ile eşhâs-ı sâire-i nizamiyenin taht-ı tasarrufunda bulunan her nev' emlâk-ı mevkûfa mutasarrıflarıyla ve arsalarının yedlerinde kalmak üzere mülkiyet-i sarfaya tahvil edilecektir.

Te'diye edilegelen icrâ veya mütevelliler tarafından evkâf idâresine verilegelen mikdar-ı mebâliğa mukabil müstahikklerine verilecek tazmînât altı ay zarfında i'lân kılınacak nizâm-ı mahsus ile ta'yîn edilecektir.

Tevsî-i intikâl edilmiş akarât-ı vakfiye icârlarına mukâbil verilecek tazmînât, akarın son muamele-i ferağiyede münderiç fiyatının binde bir nisbetinde olacaktır.

Tazmînât-ı ânifenin temin-i istîfâ'sı zımnında, mevkûf akar başkaca terhîn edilmiş olsa bile tercihen idâre-i evkâf tarafından terhîn edilmiş sayılacaktır.

Dâire-i evkâfın veyahud mütevellilerin zîr-i tasarrufunda bulunan bilcümle akarât-ı vakfiye ile hayrat ve müberrâta merbut olup metevelliler tarafından idâre edilen emlâk-ı mevkûfa bu kâideden müstesnadır. Lâkin akarât-ı mezkûre dahi bu babda tanzîm edilecek nizâmname-i mahsus mucebince bey' edilecek olurlar ise sarf-ı mülk olarak bey' edilecektir.

Madde 108: İş bu nizâmname-i esâsinin neşrinden itibaren sekiz sene zarfında Girid müslümanlarından malûmat-ı fenniyece[?] veyahud Rumca okuyub yazmak cihetince noksanîyetleri olsa bile ehliyyet ve iktidarca evsâf-ı matlube-i nizâmiyeye hâiz olanlarını sûret-i istisnâiyede olarak prens hazretleri memuriyetlere nasb edebilecektir.

Madde 109: İş bu nizâmname-i esâsinin neşrinden itibaren iki sene zarfında prens hazretleri cerîde ve sâir matbûatın neşri zımnında matbûat nizâmnamesine tevfikân izin ve ruhsat i'tâ' veya imtinâ etmekde veya verilen ruhsatı geri almakda hür ve serbestdir.

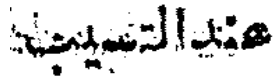
Madde 110: Yine iş bu nizâmname-i esâsinin neşrinden itibaren iki sene zarfında prens hazretleri vücûdunu âsâyiş ve inzibât-ı umûmînin muhafazasına tehlikeli gördüğü her şahsı cezâreden tard ve teb'id edebilecektir.

Madde 111: İş bu iki sene müddet zarfında kuvve-i kanûniye prens hazretlerine ihâle olunmuş olmakla müşarünileyh Kanûn-ı Esâsî dâiresinde ve heyet-i istişârenin ittifâk-ı ârâ'sıyla îcâb eden adliyye mülkiye ve askerîye ve maârif ve idâre-i muhtarenin tedvîrine hâdim olabilecek sâir nizâmâtı tanzîm ve evâmîr-i muvakkate ile mevki-i icrâya vaz' edecektir.

Prens hazretleri iş bu müddet içinde ve meclis-i mezkûrun ittihâd-ı re'yiyle husûsat-ı âtiyenin icrâsına dahi salâhiyetdardır.

Evvelâ ilk iki senelik bütçesindeki tahsisatı tecâvüz edecek masârifat vâki olmamak şartıyla turuk-ı muhâbere ve mürâseleye ve sâir umur-ı nâfiaya müteallik her nev'i mukaveleyi akd eylemek

Sâniyen en nâfi' şerâit ile ve terhîn-i emlâk sûretiyle Girid bankasının tesisine izin ve ruhsat i'tâ' etmek

ve tedâvülü mecbûrî olmamak üzere banka senedinin ihrâcî için dahi iş bu bankaya imtiyaz vermek

Sâlisen damga ve tütün ile tönbeğin ve meşrûbât-ı küûliyye vergilerini ta'dîl ve ind-el-iktizâ termîd[?] eylemek ve tuz inhisârı maddesini dahi ıslâh etmek

Râbian telgraf ve posta ücretini ta'yîn etmek

Hamisen doksan beşinci madde ahkâmınca elviye ve nevâhînin ihtiyacı için vergi tarh ve tahsil olunmak üzere bunlara müsaade vermek

Sadisen devletler canibinden peşinen verilen mebâliğ Meclis-i Meb'ûsân'ın ictimâ'ından mukaddem talep olunur ise mebâliğ müstakrazanın tesviyesi ve bir de iki senelik bütçelerine zuhurı melhûz olan noksanının tesdîdi zımnında dört milyon frank kadar bir istikrâz akd etmek ve i'câbı halinde istikrâz-ı mezkûrun te'mini için hükümetin varidatından bir mikdar muayyen tahsis ve ifrâğ eylemeye bilade zikr olunan ve elyevm mevcut bulunan vergiler vaz'-ı kanun usûl-i ma'rufasınca ta'dil oluncaya kadar cezârenin her tarafında nesk-i vahîd üzere tahsiline devam olunacak ve iki sene müddet içinde bu vergilerden başka vergi tarh ve tahsil olunmayacak ve ilk iki senelik bütçeleri haricinde olarak bir masrafın te'diyesi hazinece deruhde edilemeyecek ve Meclis-i Meb'ûsân'ın re'y-i munzam olmadıkça tekaüd maâşâtı veya tahsisat-ı şahsiye verilmeyecektir.

Madde 112: Kanûn-ı Esâsî'nin otuz birinci maddesinde zikr olduğu üzere metropolid ile piskoposların nasbı hakkındaki salâhiyetin sûret-i isti'mâli ta'yîn ve tasrîh olunmak üzere patrikhane ile muhabere ve tezkere etmek prens hazretleri'ne salâhiyet verilir.

Madde 113: İş bu Kanûn-ı Esâsî'nin prens'e verdiği iktidar ve salâhiyet Girid komser-i âlîsi devletlû fehâmetlu Prens Yorgi Hazretleri'nin uhde-i fehimanelerine tevdi' edilir.

Madde 114: İş bu Kanûn-ı Esâsî'nin neşr ve i'lânı gününden itibaren ahkâmı mer'iyü'l-icrâdır.

Hanya 16 Nisan sene 1899

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

ULUSLARARASI
POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

December 2016, Vol:2, Issue:3
e-ISSN: 2149-8539

Aralık 2016, Cilt:2, Sayı 3
p-ISSN: 2528-9969

journal homepage: www.politikarastirmalar.org

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ CHP, SOSYAL DEMOKRASİ VE SOL YUNUS EMRE

Soner Tauscher

Araş. Gör. Sakarya Üniversitesi, Diaspora Araştırmaları Merkezi, sonert@sakarya.edu.tr

Yunus Emre, CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, sf. 303

Kitabın yazarı Yunus Emre (1982) doktorasını Boğaziçi Üniversitesi'nde yapmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) Gençlik Kolları eski genel başkanıdır, aynı zamanda da Sosyal Demokrasi Vakfı üyesidir. CHP, Türk siyasi tarihi ve sosyal demokrasi alanlarında makaleleri bulunan yazar, karşılaştırmalı siyaset alanında da çalışmalar yapmaktadır.

Türkiye'de sosyal demokrasinin kuruluş yıllarını (1960-1966) CHP üzerinden inceleyen yazar, kitabın birinci bölümünde sosyal demokrasi ideolojisinin tarih sahnesine çıkışından bugüne kadar olan yolculuğunu özetlemiştir. Bu tarih yolculuğunda öne çıkan ülkeler Almanya ve İsveç'tir. Ayrıca sosyal demokrasi ideolojisinin uygulanış ve algılanış biçimlerine göre merkez ve çevre ülke sosyal demokrasileri olarak ayırmaktadır. Ekonomik gelişmesini tamamlamış Batı Avrupa ülkeleri merkezde yer almakta ve bu ülkelerde sınıf siyaseti daha öne çıkmaktadır. Latin Amerika ülkelerinde ve Türkiye gibi ülkelerde sosyal demokrat hareket sınıf siyasetinden ziyade kalkınma politikaları üzerinden siyaset yapmaktadır. Sonuç olarak sosyal demokrat hareketin her ülkede kendi deneyimini yaşadığını belirtmektedir.

Sosyal demokrasinin tarihini ve bugünkü çıktılarını açıkladıktan sonra 1960-1966 arası dönemin siyasi arka planını ikinci bölümde incelemektedir. Bir yandan CHP'nin 1960 askeri darbesinden sonra yeni kurulan rejimde oynadığı rolü gösterirken, diğer yandan yaşanan işçi hareketleri ve yeni ortaya çıkan Türkiye İşçi Partisi (TİP), Türkiye Komünist Partisi (TKP) ve Yön Hareketi gibi oluşumların etkisiyle CHP'nin nasıl "Ortanın Solu" söylemine yöneldiğini açıklamaktadır. Ayrıca ayrıntılı olarak Ortanın Solu Grubunun lideri konumundaki Ecevit'in görüşlerine de yer vermektedir.

Takip eden bölümde CHP'nin sol siyasette yeni ortaya çıkan TİP, Yön ve TKP ile karşılıklı etkileşimlerini bu grupların liderlerinin söylem ve yazıları üzerinden irdelemektedir. Sol gruplar CHP'yi bir nevi ağalar/kompradorlar partisi olarak görmekte ve Türkiye'de 1960 sonrası oluşan sosyalizmi pasifize etmekle suçlamaktadır.

Kitabın son bölümünde yazar CHP'nin sol siyasete yönelmesinin ve ABD ile ilişkilerin bozulmasının temelini Johnson Mektubu, U-2 Casus Uçağı ve Ekim Füzeleri krizlerine bağlamaktadır. Bu dönemde sol gruplar ve CHP arasında toprak reformu, anti-Amerikanizm ve planlı kalkınma gibi konularda ortak siyasi cepheler kurulduğundan söz etmektedir. Bu ortak söylemlerin, yükselen sosyalist grupların ve ABD ile yaşanan krizlerin CHP'yi siyasal konum olarak merkezin soluna ittiğini ve CHP'nin kendisini merkez solda tanımlamak zorunda kaldığını iddia etmektedir.

Yunus Emre'nin kitabını, Derya Kömürcü'nün 1960-1995 yılları arasında Türkiye'deki sosyal demokrasi arayışını incelediği kitabıyla birlikte okumak daha anlamlı olacaktır. Kömürcü kitabında CHP'nin içinde yaşanan gelenekçiler-ilerlemeciler arasındaki çekişmeyi salt lider kavgası olarak değil, aynı zamanda ideoloji tartışması bağlamında da incelemektedir. Ayrıca Emre CHP'nin sol siyasete

everilmesinde ki tek etmenin sol gruplar olduğunu belirtirken, Demokrat Parti ve Adalet Partisi'nin ektilerini yüzeysel olarak anlatmaktadır. Kömürcü'nün yanında Aydınöglü'nun 1960-1980 arasında Türkiye Solu'nu incelendiği kitabı, Emre'nin kitabında değinilen birçok konuya ışık tutar niteliktedir. Emre gibi Aydınöglü'da TİP, TKP ve Yön gibi oluşumları incelemektedir. Ancak Emre'den farklı olarak bu hareketleri lider söylemleri üzerinden okumak yerine parti programları, dergiler vb. materyaller üzerinden daha derin bir analize tabi tutmaktadır.

Emre'nin kitabı, anlatımını 1960-1966 arası döneme sığdırmaktadır. Ancak CHP'nin Orta'nın Solu siyasetini kabul ederken yaşadığı krizleri gelenekçiler-ilerlemeciler kavgasına indirgemekte ve bunu da lider çekişmeleri üzerinden yapmaktadır. Ancak gelenekçilerin savunduğu Altı Ok İlkeleri'ne ve CHP'nin tarihi geleneğine hemen hemen hiç yer vermemektedir. Bu yüzden de okuyucu için bu krizler salt lider çekişmesi tarihinden öteye geçmemektedir. Yazar CHP'nin bu dönüşümünü ideolojik olmaktan ziyade lider çekişmesi olarak görse dahi, çekişmenin fikri arka planını vererek hükmü okuyucuya bırakması anlamlı olabilirdi. Bunun için de sosyal demokrasinin tarihini verdiği gibi CHP'nin ideolojik tarihine eserinde yer verilebilirdi. Bunun yanında CHP'nin sosyal demokrat çizgide olup olmadığını salt işçi hareketlerine verdiği destekle ilişkilendirmektedir. Ancak sosyal demokrasi sadece işçi hareketlerine verilen destekten meydana gelmeyip sosyal güvenlik, eşitlik, özgürlük, dayanışma, sosyal adalet, demokrasi gibi birçok kavramı da içermektedir. Ayrıca sosyal demokrasi bağlamında Türkiye'deki hareketleri incelerken ne dönemin merkez ülkelerindeki sosyal demokrasileri ne de çevre ülkeleri sosyal demokrasileriyle bir karşılaştırma yapılmamaktadır. Örneğin Almanya Sosyal Demokrat Partisi 1959 yılında kabul ettiği Godesberg Programı'yla işçi sınıfı tabanlı bir parti olmaktan çıkıp halkın tüm sınıflarına açılmaktadır. Sosyal demokrasinin incelenen dönemde geçirdiği önemli bir değişimi yazar görmezden gelmektedir. Sosyal demokrasi ideolojisi üzerinden Türkiye incelemesi yapılırken sosyal demokrasiyi değişmez katı bir ideoloji olarak görmek yanlış sonuçlara yol açabilir. Sosyal demokrasi çıkış itibarıyla evirilmiş bir ideolojidir ve yüzyılı aşkın bir süredir devamlı evirilmektedir. Her ne kadar Türkiye çevre ülke konumunda ele alınsa da batı sosyal demokrasisinin yaşadığı değişimlerden etkilenmemesi beklenemez. Bu bağlamda Türkiye'de sol siyasetin 1960-1980 arası dönemini batı sosyal demokrasisi arka planıyla inceleyecek yeni bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

Aydınöglü Ergun, Türkiye Solu (1960-1980), İstanbul 2007.

Emre Yunus, CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol, Türkiye'de Sosyal Demokrasinin Kuruluş Yılları (1960-1966), İstanbul 2013.

Kömürcü Derya, Türkiye'de Sosyal Demokrasi Arayışı, İstanbul 2010.

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

ULUSLARARASI
POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
December 2016, Vol:2, Issue:3 Aralık 2016, Cilt:2, Sayı 3
e-ISSN: 2149-8539 p-ISSN: 2528-9969
journal homepage: www.politikarastirmalar.org

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ “YENİ DÜNYALAR ESKİ METİNLER” ANTHONY GRAFTON

Şebnem Korkmaz

Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Lisans Öğrencisi, sebnem-korkmaz@outlook.com

Anthony Grafton, *Yeni Dünyalar Eski Metinler*, (Çev. Füsun Avcı), Kitap Yayınevi, 2004, sf.228

Batılı düşünürlerin, 1550-1650 yılları arasında yazılan metinleri yetersiz olarak nitelendirmesi *Yeni Dünyalar Eski Metinler* adlı eserin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Prof. Grafton bu çalışması ile 16. ve 17. yüzyıl dünyasını, özellikle Avrupa'yı ele almak ve bu gerilemeyi, değişimi, gelişimi incelemektedir. Dönemin filozofları dünya düzeni değiştikçe ve zaman ilerledikçe yazılan eserlerdeki bilgilerin Yeni Dünya düzenini açıklamada yetersiz kaldığını düşünmektedir. Bu düşünce onları farklı arayışlara sevk etmiştir. Yaşanan göç olayları, savaşlar, gelişen teknoloji, artan bilgi ve keşifler eski metinlerce açıklanamayan bir Yeni Dünya'ya kapılarını açmaktaydı. Bu durum düşünürler tarafından ve gelişen Yeni Dünya düzeni nedeniyle farklı bir boyut kazanmaktadır. Araştırmalar artık İncil'de yer alan bilgileri ilke kabul eden çalışmalar olmak yerine, uygulamaya yönelik yapılmaktaydı. Filozofların ve gezginlerin bahsettiği dünya ile gerçekte var olan dünya birçok noktada benzerlik yerine farklılık göstermekte idi. “Neden?” sorusu akıllarda yer etmeye başladı. Neden gördüklerimiz ve okuduklarımız tutarsızdı? İşte eser tam olarak bu soruya yanıt arayan filozof ve gezginlerin çalışmalarını farklı bakış açılarından ele almaktadır.

Kitap Avrupa'da yer alan dünya düzenini temel alarak yüzyıllar boyunca bu düzenin geçirdiği değişimleri anlatmaktadır. Eser aynı zamanda 1500'lerin üniversitelerinden, hastalıklarından ve tedavi yollarından, toplum yaşantısından ve kültürel değerlerinden, haritacılıktan, keşiflerden ve daha birçok alandan bahsetmektedir. Avrupa bu yıllarda düşünürler ve toplum için küçük, düzenli bir dünyayı oluşturmaya ve kusursuz kabul edilmekteydi. Yazılan eserler, yapılan çalışmalar bu küçük, düzenli ve kusursuz dünya etrafında şekillenirdi. Bu yıllarda yazılan eserlerin, yapılan araştırmaların, çizilen haritaların zaman unsuru göz önüne alınarak ve değişen Yeni Dünya düzeniyle birlikte farklı yöntemlere dayandırıldığını, örnekler ve analizler ile bu eserde görmek mümkündür. Eski metinlerin incelemesi yapılırken yazar, bu metinlerin yalnızca coğrafi özelliklerinden değil toplumsal, kültürel ve sosyal hayatlarından da bahsetmektedir. Anthony Grafton çalışmasına nitelik kazandırmak adına dönemde büyük yankı uyandırmış eserlerin resimlerine, içeriklerine sık sık yer vermektedir. Yazar, 16 ve 17. yüzyıllarda yaşamış insanların, düşünürlerin gelenekselci bir yaklaşımla istikrarlı bir dünya düzeninden yana olduğunu savunmaktadır. Toplum geleneksel yollarla tasvir edilmekte ve sonuç olarak barbar toplum, ilkel toplum, polemikçi toplum gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Etnografik araştırmalarda kullanılan geleneksel yaklaşımın zaman içerisinde terk edilerek daha modern olan resim ve çizim tekniklerinin önem kazandığını söylemektedir. Kitap; eski metinlerin, çizimlerin, araştırmaların Yeni Dünya düzenince yanlışlanabilir olduğunu, gelişen düzene yenik düştüğünü göstermektedir. Yeni Dünya'yı eski metinlerle açıklamaya çalışanların başarılı olmadığını ancak bunun bir gelenek haline geldiğini savunan Anthony Grafton, yeni metinlerin özgün olması gerektiğini, çizimler, resimler, yeni veriler ve yeni şablonlarla desteklenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

İncelediğimiz eserde sık sık tarihi olaylara dair uzun açıklamalara yer verilmektedir. Coğrafi keşifler, Rönesans ve reform hareketleri, haçlı seferleri, pusulanın icadı, matbaanın icadı, top ve tüfeğin

yaygınlaşması gibi birçok olay yazarın çalışmasına kaynaklık etmektedir. Bu buluşların birçoğunun bilim insanlarınca değil zanaatkarlar, tüccarlar ve denizciler tarafından ortaya çıktığını ifade eden Grafton'a göre dünyayı değiştiren ve geliştiren yazılanlar değil, ticaret ve zanaatın varlığıdır. Top ve tüfeğin icadının bilim adamlarının aksine askeri mühendisler tarafından icat edilmesi veya 15-16. yüzyılların en yeni teknolojisi olan matbaanın zanaatkarlarca geliştirilmesi yazarın bu tezini doğrulamaktadır. Bu yaşanan yenilikler ve gelişmeler Avrupa'da gelenekselci yaklaşımın savunucularınca dahi ilgi ile karşılanmıştır. Dönemde beceri, uygulama ve teknik veriler önem kazanarak akademisyenler-filozoflar ile tacirler-denizciler-zanaatkarları ortak çalışmalarda birleştirdi. Yazara göre teknik bilgi sahibi insanlar akademisyenler veya düşünürler değil tacirler veya zanaatkarlardı.

Eserlerin basit, sade, anlaşılır bir üslup ile yazıldığını, konu hakkında bilgi sahibi olmayan insanların dahi kolayca anlayacağı biçimde şekillendirildiğini açıklayan Anthony, Kolomb ve Mandeville gibi önemli isimlere de eserinde uzunca yer vermektedir. Yaptığı araştırmalara göre Latin dilinin o dönem için evrensel bir dil olarak kabul gördüğünü iddia etmektedir. Düşünürler artık neden sorusuna daha fazla yönelim göstermekte ve insan davranışlarını daha yakından incelemektedirler. Toplumlar artık tüm yönleriyle analiz edilmektedir. Vespucci'ye uzun uzadıya yer veren Grafton, Vespucci'nin eserlerinin ilerleyen yüzyıllarda orjinaline sadık kalınmadan abartılarak yeniden yazıldığını ifade etmektedir. Vespucci'nin yaklaşımına daha yakın olan yazar Vespucci için şunu söyler: “*Kendi dilindeki otorite kitaplarının en önemli metnine başvurarak, Yeni Dünya'nın bu kitaplarda yer almadığını ispat etmeye çalışmıştır.*” (s:79) Kısaca Grafton'un bu eseri yazma amacı olan Yeni Dünyaların tasvirinde eski metinlerin eksik ve yetersiz olduğu fikrini destekleyen kişi Vespucci'dir. Kilise ve rahipler hakkında da bilgilerin yer aldığı bölüm; artan yazı ve kaynakların eğitimcilerin işini zorlaştırdığını ve geleneksel yaklaşımlarının yeni bilgilerle çakıştığını ifade etmektedir. Bu sorunlara çözüm olarak eğitimcilerin, otorite metinlerini yeni baskıları ile yeni sisteme uygun hale getirdiklerini açıklamaktadır.

Yazar, eserinde konu ile ilişkili olan kitapları incelemekte ve bu kitaplar hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Eski düzenin yerini Yeni Dünya'nın almasıyla birlikte ortaya çıkan değişiklikler ve yenilikler bahsi geçen bu eserlerde de kendini göstermektedir. Örneğin; Basel'de 1550 yılında Profesör Sebastian Münster tarafından yayınlanan “Cosmographia” eserini örnek bir eser olarak anlatmaktadır. (s:84) Grafton, Münster'in eski ve Yeni Dünyanın insanlarından, etnografyalarından, ülkelerinden (Avrupa-Amerika-Doğu) detaylı bir şekilde bahsettiğini ve tüm bunlara ek olarak eşsiz çizimlerin, resimlerin ve Yeni Dünya'ya ait olan kıtaların bulunduğu haritalarında yer aldığını ifade etmektedir. Bu eseri, kültürel inceleme alanı için “harika” bir eser olarak nitelendirmektedir. Boemus isimli akademisyenin yazdıkları ve fikirleri hakkındaki bilgilere kitapta rastlanmaktadır. Boemus'un çalışmalarını değerlendiren Grafton'a göre okurları için bir yığın gelenek sayan Boemus yalnızca ahlaki ders vermekte ve tutarsız konulara değinmektedir. Yazar, *Yeni Dünyalar Eski Metinler* adlı çalışmasında birçok araştırmaya, kitaba, çizime yer vermekte ve bunları karşılaştırmalı analizler yaparak kendi tezine uyarlamaktadır. Düşünürlerin, tüccarların, akademisyenlerin, zanaatkarların veya konu ile ilgili olan eserde hayat bulmuş isimlerin tezlerinin arka planında yatan sorunları ve bu tezlerin amaçlarını açıkça ifade etmektedir. 16. yüzyıl ortalarına doğru yaşanan gelişmelerden bahsedilmekte ve kitapları, okurlara tek yanlı bilgi sunmayan karşıt tezlerin yer aldığı, bilgiye ulaşmak isteyen kişilere muazzam bir kolaylık sağlayan, okuyucunun otoriteleri analiz edebildiği bir “makine” olarak tanımlanmaktadır.

Eser, Avrupa'nın düşünce hayatının giderek sorunsallaştığını ifade etmekte ve bu ifadelerini 1560'larda eski eserlerin yeniden basılarak taraftar kazanması ve iki eski düşüncenin tekrar gün yüzüne çıkmasıyla gerekçelendirmektedir. Bilginin yanlışlanabilir ve taraflı olduğunu savunan Septikler ve ilahi düzen savunucuları olan Stoacılar yeniden ortaya çıkan düşünce okullarıdır. Yazar, 1560'larda yaşanan Fransız krizine çözüm metodları arayan hukukçulardan Bodin'in tezleri üzerinde durarak çıkarımlarda bulunmaktadır. Bodin'in analizleri sonrası eski zaman bilginlerinin yetersizliği, geri kalmışlığı açıkça görülmektedir. Modern eserler, dikkatlice incelemeye alındığında bilim, kültür, sosyal yaşam gibi birçok alanda eski metinlere göre daha ciddi ve dayanıklı bilgilerle dolu olduğunu ifade etmektedir. Pusulanın icadı, matbaanın keşfi gibi tarih seyrini değiştiren olayların Avrupalılar için büyük bir fırsat olduğunu savunan yazar Avrupalıların büyük kent devleti olmalarında bu unsurların büyük rolü olduğunu gözlemlemektedir. Ülke, insan, ırk, dil, yaşam, kültür gibi olguların açıklanmasında yeni metinlerin kullanılması fikri benimsenmektedir. Dönemin okuyucuları, Yeni Dünya'yı metinlerde bulmakta ve yaşadığı düzenin gerçekten eserlerde yer alan Yeni Dünya olduğunu görmektedir. Yazar Yeni Dünyada

eskiye dair hiçbir bilginin kalmadığını, boş bilgilerin yer aldığı kısımların yeni bilgilerle tamamlandığı, güvenin hâkim olduğu açıklamaktadır. İnsanların Yeni Dünya'ya olan bu güvenini Bodin ve çağdaşlarının başarısı olarak iddia etmektedir.

Yazara göre, Yeni Dünyayı eski metinler ile açıklamaya çalışanların değindiği bir başka husus ise hastalıklar ve tedavi yollarıdır. İnsanın biyolojik yapısı ve dönem hastalıklarına dair karşılaştırmalı analizler eserde yer almaktadır. Yeni Dünya, insanları birçok yenilikle tanıştırmışken, kabul gören eski tıp bilgilerini değiştirmekteydi. Grafton'un değerlendirmelerine göre tam anlamıyla olmasa da kitabi bilgiler yerini artık uygulamaya, deneye bırakmaktadır. Geleneksellikten bir adım kadar uzaklaşmış olsa da temeli otorite metinlerine dayanan çalışmalar raflarda yerini korumaktadır. Yazar, Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde şifalı bitkiler hakkında bilgilerin yer aldığı eserlerin önemine dikkat çekerek hasta ve hekimler için ana kaynak olduğunu dile getirmektedir. Bu eserlerde resimler, çizimler ve boyamalar yer almaktadır. Eski dönemin tıbbi metinlerindeki açıklamaların kaynağı Tanrıya dayanmaktadır. Doğanın Tanrı tarafından insanlara verilen doğal bir eczane olduğunu savunmaktadırlar. Zamanla birlikte değişen koşulların ve bulunan yeni hastalıkların, yeni bitkilerin, yeni tedavi yollarının hekimleri botanik alanında farklılıklara yönelttiği savunan Grafton, buna ek olarak Yeni Dünyada yazılan botanik eserlerinin tamamıyla sil baştan olmadığını, üzerine eklemeler yapılarak yazıldığı tezini savunmaktadır. Eserde Avrupalıların hastalık tanımlamaları ve tütün hakkında da bilgilerle karşılaşılmaktadır. Tütünün hem tedavi yöntemi olarak kullanıldığı hem de psikolojik rahatsızlıklarda dahi olumlu yönde etki bıraktığı gibi farklı birçok fikir yer almaktadır. Grafton'a göre Avrupalıların hastalık tanımı ise; eski ve Yeni Dünya'nın karşılaşması sonucunda ortaya çıktığı yönündedir. Bunlarla birlikte hastalıkları Tanrı'nın insanı cezalandırmak için seçtiği bir yol olarak niteleyen Ortaçağ düşünürleri varlığını korurken Rönesans Avrupalıları ise hastalıkları siyasi amaçları doğrultusunda kullanmaktadır. Bu ve bunun gibi birçok fikir ve çalışma eserde açıklanmaya çalışılmıştır. Özetle 15.yy sonu ve 16. yy'da botanik, hastalık ve tedavi alanlarıyla ilgili çalışmaların net olmadığı; Rönesans ve Ortaçağ tıbbında geliştirilen çalışmaların Eski Yunan'a dayandırıldığı görülmektedir.

Eski dünyanın yerini alan Yeni Dünya'da yeni araştırma yöntemlerinin kendine yer bulduğunu açıklayan Grafton, bu yöntemleri ortaya atan düşünürlerden de bahsetmektedir. Kitap, yeni dönemde bilginin yalnızca kağıt üzerinde kalmayacağını, ekonomik ve toplum yaşamını olumlu etkileyecek bilginin türetileceğini ifade eden savunulara yer vermektedir. Yeni bilgi dünyasında bilgi, kitaplarda değil dış dünyada aranmaktaydı. Yeni eserler ve yöntemlerin yanı sıra eski metinler de varlığını korumakta idi. Zaman zaman bilgiler bu eserlerde bulunan bilgileri yeni yöntemlerle harmanlayarak kullanmaktadır. Yeni Dünya bilgelerinin eskilerden daha fazla bilgiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Modern zaman felsefesinde yer alan sorunların temelinde eksik, yanıltıcı olarak nitelediği Yunan düşüncesini saf haliyle kabul eden bilgelerin yer aldığını açıklamaktadır. Otorite metinlere dayandırılan yeni düşüncelerin sayısı yadsınamayacak derecede iken bu metinleri karmaşık ve yetersiz olarak eleştirenlerin sayısı da az değildir. Eser, eleştirilerin kaynağında keşiflerin, yeni kıtaların, icatların, astronomik gelişmelerin, yeni tedavi yollarının ve daha birçok buluşun yer aldığını söylemektedir. Bu bilgiler baz alınarak eski dünyanın yerini, giderek mantık, uygulama ve pratik dünya'ya bıraktığını söylemek mümkündür. Bu durumun yalnızca siyaset ve tarih alanlarında görülmediğini savunan Grafton, neden olarak ise benzeşen mahkeme yapıları ve yönetimleri göstermektedir.

Yeni Dünyanın her alanda yenilikler getirdiğini savunan yazara göre çalışma ortamları, eğitim alanları da farklılık göstermektedir. Kitaplarla dolu rafların yerini nesnelere dolu olan çalışma ortamları almaktadır. Yazar, Yeni Dünya Avrupası'ndaki düşünürlerin, akademisyenlerin çalışma ortamlarını ve alanlarını analiz ederek; benzer ve karşıt olan fikirleri, çalışma yöntemlerini, araştırmalarını belirlemektedir. Eser aynı zamanda, eski dünyadan farklı olarak bilginin, kitap kaynaklı değil nesne ve uygulama alanlarından türetildiğini kanıtlamaktadır. Dönemde eskiyi kabullenmek yerine; yeniyi anlamak ve açıklamak için çalışılmaktadır. Klasik öğretilere dayalı eğitim sistemlerinin yavaş yavaş terk edilmeye başlandığını ve üniversitelerin Yeni Dünya merkezli çalışan kurumlar olduğunu görmek mümkündür. Yeni Avrupa'nın en yeni üniversitesi olan Hollanda'daki Leiden Üniversitesinin geçirdiği değişimleri açıklayan yazar; üniversitenin yapısını, kullanılan materyalleri, kitapları, akademisyenleri, sınıfları, gibi birçok yönü ile ele alarak açıklamaktadır. Leiden Üniversitesi'nin geleneksel öğreti yöntemlerini zamanla göz ardı ederek Yeni Dünya şartlarına ayak uydurmayı tercih ettiğini ve gözlem unsurunu akademinin bir parçası haline getirdiğini ifade etmektedir. Fakat yazara göre Leiden

Üniversitesi tam anlamıyla Yeni Dünya'nın üniversitesi değildir. Yazar, Yeni Dünya üniversitesi olmanın koşulunu eskiyi tamamen göz ardı etmek olarak belirtmektedir. (s:197)

Otorite metinler, varlığını 17. yüzyılda da sürdürmektedir. Aydınlanma, modernleşme ve Yeni Dünya gibi kavramların benimsenmesi uzun zaman almakta ve bu dönemde karşıt görüşler artmaktaydı. Bir yanda eski dünyanın eserlerinin mutlak en bilimsel eserler olduğunu savunanlar, diğer yanda ise modern dünya savunucuları yer almaktadır. Ancak eski metinlerin otoritesinin ve gelenekselciliğinin zedelenmesi eski dünya âlimlerini Yeni Dünyanın eskiye nazaran daha fazla bilgi sahibi olduğu görüşüne yaklaştırmaktadır. Eser, politika ve sosyal alanlarda eski metinlerin varlığını giderek kaybettiğini fakat alt kademelerde güçlü konumunu korumakta olduğunu ele almaktadır. Bazı alıntılar yaparak düşünceleri sağlamlaştırılan yazara göre; eski metinler zedelenmiş olsa dahi varlıklarını tüm dönemlerde sürdürmüşlerdi ve bazı Yeni Dünya filozoflarının klasik metinlerin özünü kabul etmelerinden kaynaklı bağlılıklarını vurgulamaktadır.

İncelediğimiz *Yeni Dünyalar Eski Metinler* adlı eserin temel fikri 16-17. yüzyıl dünyasında yaşanan gelişmeler çerçevesinde Avrupa düzenini açıklamak ve otorite metinlerine dayandırılarak Yeni Dünya'yı tanıtan eserlerin, içerik ve yazılış amaçları açısından değerlendirilmesidir. Yazar bu değerlendirmeleri yaparken bilgi yelpazesini geniş tutarak dönemi, tarihi olayları, toplum yapılarını, ırkları, kültürleri açıklamakta ve bunları pekiştirmektedir. Yeni ve eski dünyayı kıyaslayan argümanları, düşünürleri ve tezleri arka planları ile birlikte açıklamaktadır. Eser kendi alanında önemli bir tutacak kadar detaylı bilgi sunmakta ve bu bilgileri az rastlayabileceğimiz resimler, çizimler ile desteklemektedir. Kitabın her bölümünde ayrı bir alan incelenmektedir. Son söz kısmında ise yaptığı analizler, bilgiler ışığında çıkarımlarda bulunmaktadır. Yazar, yer yer görüşlerine ters düşen isimlere ve tezlere yer vererek çalışmasını ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Geleneksel düşüncenin ana damarı olan düşünürlerin, akademisyenlerin ve savunucularının Yeni Dünya ile birlikte geçirdiği değişimleri sunmaktadır. Eski dünyaya ait metinlerin Yeni Dünya'nın getirileri karşısında güçsüz kalarak yalnızca tarih kitabı olarak nitelendirileceğini savunduğu noktalar olmasına karşın bazı bölümlerde ise eski metinlerin kaynak olarak kullanılabilirliğini söylemekte ve bazı tezatlıklar oluşturmaktadır. Otorite metinlerin amaç olarak değil araç olarak kullanıldığını okuyucularına nedenleri ve kanıtlarıyla beraber göstermektedir. Batı metinlerini ciddi anlamda eleştirmesine rağmen bir kısmının gelişmiş ve sağlam olduğu fikrini de hissettirmektedir. 15. ve 16. yüzyıllar otorite metinlerine dayanan fikirlerin aksine yeni teknik ve uygulamaların gerçekleştirildiği bilgi şölenini getirmektedir. Eski düzene ait keskin bilgilerin yerini yanılabilir bilgi almaktadır. Daha kapsamlı ve anlaşılır metinlerin bu yüzyıllarda ortaya çıktığını söylemek mümkün. Özetle; gelenekselci doğa felsefesi yerini bilimsel bilgi ve uygulama alanlarına bırakmaktadır. Eski otorite metinlerinin 17. yy ile kullanılamaz hale geldiğini ancak Yeni Dünyayı, modern fikirleri tanıtmak için klasik metinlere gereksinim olduğu gerçeğine dikkat çekmektedir. Yeni metinleri kusursuz bir bilgi kaynağı olarak nitelememekte aksine eski metinler kadar zıtlıkların olduğu fikrindedir.